

Володимир Бамбула

Циганська доля
— що вітер в полі

Книга перша

Жерідні діти світу

Книга друга

Володимир Бамбула

ЦИГАНСЬКА ДОЛЯ –
ЩО ВІПЕР В ПОЛІ

“НЕРІДНІ ДІТЯ
СВІТУ”

У збірці вміщено дві книги: "Циганська доля – що втер в полі" та „Нерідні діти світу” Володимира Бамбули. Твори створені на правдивих оповідях ромів починаючи із страшного 1933 року і до сьогодення. Книги розраховані на широке коло читачів.

Фото на обкладинці.

Ансамбль „Аме Рома”. Колектив художньої самодіяльності ромен з Золотоноші 2004 рік . Дипломанти обласного фестивалю мистецтв.

Знизу зліва направо перший ряд – Григорій Панченко (Бамбула – онук автора), Божена Гавриленко.

Другий ряд – першою стоїть Рада Гавриленко, Олександр Лозенко (Бамбула – онук автора), Володимир Панченко (Бамбула – онук автора), Маліна Гавриленко.

Третій ряд – першим стоїть Артур Макаров, Василь Кузьменко, Рустам Гавриленко.

Ряд четвертий, із самого верху, першою стоїть – Патріна Котляренко, Анжела Лозенко (Бамбула – онука автора), Ілона Остап, Рая Яременко.

**ЦИТАНСЬКА
ДОЛЯ – ЩО
ВІПЕР В ПОЛІ**

(КНИГА ПЕРША)

**ПАМ'ЯТІ ЦИГАН
ТА ІНШИХ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ –
ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРУ
1932 – 1933 РОКІВ
ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ**

**БУКХАЛО БЕРШ
(РІК 1933 – ГОЛОД)**

Полтавщина, село Безпальче Гельмязівського району. 1933 рік. Голод робить свою чорну справу. Німа тиша в селі, навіть птахів не видно, тільки інколи муха – товста, зелена пролетить мов літак. Ось під тином конає якась людина. Від голоду. Ось на призьбі біля хати сидить хлопча 13-14 років, погляд непорушний, спрямований в небо, очі широко відкриті – чи вже помер, чи ще живий? Почувся скрип коліс від воза. Це сільські санітари на підводі об'їжджають село, звозячи померлих людей до загальної ями. Навіть ще живих, напівмертвих вкидають на підводу і везуть до виритої могили. Адже все одно сконають. Потім яму вщерть заповнюють опухлими людьми, закидають землею. І копають іншу яму...І все починається спочатку.

Грицько Степаненко з сім'ї Низгурів покинув кочове життя ще задовго до революції 1917 року. Та і батько, і дід його ще задовго до революції покинули циганське кочове життя. Набридло! Вибрали для постійного життя гарне, квітуче село Безпальче з добрими доброзичливими людьми і поселились тут для подальшого життя.

Жили не погано, хоч і праці багато. Та Незгурі не ледачі, до роботи звикли. Незабаром з'явилась земля своя, свої воли, коні, навіть молотарка з'явилась на задрість іншим господарям.

Та ось жовтнева революція перекреслила всі плани. Майже все, що наживалось солоним потом, пропало. Та Бог з ним – з отим багатством. Здоров'я є, ковальське

ремесло не забуте – на хліб-сіль щось заробиться – а далі буде видно, як воно буде – життя покаже.

Так дочекались 1932 року.

Воно і вродило обмалъ, та начальство зі верху наказало кожній сільраді створити групи з депутатів, комсомольців, інших активістів і ходити по дворах та відшукувати приховане від влади зерно, картоплю та інші продукти для потреб Батьківщини. Включаючи квасолю.

Одурені владою активісти кинулись завзято виконувати накази начальства. Такі лозунги як “Не дамо куркулям згноїти зерно” лунало на кожному кроці.

І пішло-поїхало. Які там куркулі! Обчищали всіх підряд. Де б людина не сховала навіть клуночок пшениці – знайдуть. Поробили щупи з товстої проволочки, загострені на кінці. І цими щупами протикали землю і в дворі, і коло двору, по всіх запідозрюваних місцях, як де земля м’яка, порушена, то там і копали. Обшукували навіть у найбідніших, де було багато дітей. Люди плакали, молили не забирати останнє, та все марно. Влада, її жорстокість не знали співчуття.

І що незбагненно, адже голова сільської ради ще недавно сам бідняк – знав, що таке злидні і голод. А як тільки доручили йому печатку і владу в селі – зараз же забув, хто він такий, з якої кості зроблений. Від доброти і ввічливості не залишилось і сліду. Пихатість та гордість так і поперла з нього. Я тут, мовляв, не причім. Наказ є наказ. Наказ надійшов з району, з Гельмязова. Ми повинні доставити в район стільки-то пудів зерна, стільки-то пудів картоплі, стільки-то літрів олії, та всього іншого стільки-то і стільки-то! Все це повинні віднайти і поставити не мені, і не районному начальству. Це потрібно Батьківщині! Батьківщині треба! Ми повинні!!! Все!!! І знову вперед. Обчистили одну сім’ю, пішли до іншої. Так і дійшли до циганського двору Грицька Степаненка. На те, що в

нього восьмеро дітей – начхати. Бідніших бачили! Знайшли все, що було – і зерно насінне, і квасолю, і картоплю – все вимели. Навіть декілька картоплин в лушпайках, що стояли зварені в чавунці в печі для молодших дітей що не були вдома, і ті забрали, вкинули на підводу де лежало декілька мішків з продуктами.

Тяжко плакала Марта, жінка Грицькова, та владі було байдуже до її сліз.

Мовчав Грицько, похнюпившись – обізвись, то відразу ворогом радянської влади обізвуть, заберуть до сільської ради, то вже звідти не повернешся. Та й характер мовчазний був у Грицька, не любив зайвого слова. А що вже за господар, то зараз таких нема! У дворі – чистота. Хата справна, кауня, погріб все в зразковому порядку.

Зліг Грицько – захворів. Біль від образи за себе, за дітей, за свій труд, за все тяжко вдарила в саме серце бідного цигана.

Скільки лежав хворий, невідомо, та згодом піднявся трохи на кволі ноги. Виходив помаленьку у двір, сідав голодний на призьбі хати, зажурило дивився на світ Божий і мовчав. І до того мав мовчазний характер Грицько, а то зовсім замовк.

Якось підійшла Марта, жінка Грицькова, хоч наперед знала, що не послухає її чоловік.

– Гришо, що будемо робити? Адже їсти зовсім нічого нема, може дошками “захрестимо” хату та підемо до Івана, старшого сина нашого в Гельмязів? Може в них не було обшуків, та якось перезимуємо разом? Може в них є якісь харчі? Бо помremo від голоду, дітей жалко.

– Що ти говориш Марто? У Івана своя сім'я, шестеро дітей та їх двоє. Куди ще й нам до нього сісти на голову!

– То може до котроїсь із дочок давай добиратись? – запропонувала Марта.

- Та кому ми потрібні? Такий час, навкруг всі голодні. Та і де ти їх шукатимеш? Одарка з Грицьком своїм Бамбулою і так бідні, та й ще заїхали десь на Донбас, Олена дочка з своїм Дмитром Націком десь покочували на Харківщину - знайди їх тепер.

А Євдокія з Фоком, кажуть, аж у Ростовській області. Де кочували, там мабуть, і зимують.

Та хай рятуються хоч вони з дітьми, а з нами вже що буде, те й буде. Нам аби зиму перезимувати.

Та і хату як кидати - розтягнуть на цурки або спалять хлопчакми.

А голод брав свою чорну данину. За зиму Грицько Низгурівський поховав жінку Марту, яка була дбайливою господаркою, ходила по навколишніх селах до самої смерті, щось міняла, ворожила - та так і померла десь у селі під тином. Сестра Ольга ще раніш померла. Потім діти померли, син Павло - майже парубок, потім дочки всі троє. Навіть не плакав вже Грицько. Тупий біль у серці, запаморочений розум. Скоріше б кінець. Лежав Грицько зранку до вечора на полику в Лахмітці. Закутавшись, чекав смерті. Уже й квітень на вулиці, тепло, сонце - та йому було байдуже.

Аж ось до батьківської хати підїжджав син Іван з жінкою Мелашкою та шістьма дітьми. Возик ледве дише - самі ребра.

- Батьку ти живий? Де ти є? - Заходячи в хату та роздивляючись у напівтемній хаті, запитав син. - Ще живий, - кволо відповів Грицько. - Ти з ким сину?

- Та з сім'єю батьку, Мелашка тут і всі діти.

- Я чув, що мати померла, і Павло і сестри. Чи правда, батьку?

- Правда, сину! І мати твоя померла, і брат, і сестри, і мене вже кличуть, скоро помру.

- Ні, батьку, ти не помреш! Іван заплакав, сівши на лавці біля столу, збирайся поїдемо десь від голоду! Ми теж, батьку, насилу вижили, я поміняв хату на конячину, давай будемо десь їхати, батьку. До хати

зайшли діти Іванові і Мелашка його жінка. Мелашка розплакалась, діти теж почали плакати. Батьку давай збирайся, бо тут ночувати страшно, можуть і коня голодні люди з'їсти і нас з дітьми..

- Ні сину - я нікуди не піду. Хату я не покину.

Мелашка почала вмовляти свекра.

- Батьку, хто живий zostався, всі цигани покочували хто куди.

Дебеляки і Гиринки покочували десь на Західну Україну. Петро Власович, Михайло Хомович і всі Турчки десь поїхали на Сумщину та Чернігівщину. Мазниці, Пшони та багато інших помандрували на Донбас та в Ростов. В навколишніх селах не залишилось жодного цигана. Одні ми залишились.

- Збирайтесь, батьку, категорично скомандувала Мелешка. Старому допомогли піднятися, тихенько перевели до підводи і положили якось на клаунки.

Іван забивав вікна навхрест дошками, двері теж забив цвяхами, щоб ніхто не вліз. Сів на підводу. І гайда. Подалі від цього чорного села, що дихало смертю. Навкруг трупи людей, люди помирати виходили на вулицю, щоб бачили і хоронили по людські, бо в хаті можна лежати померлому і ніхто не побачить.

Шлях лежав на Чернігівщину. День за днем, день за днем все далі відїжджали Іван Степаненко з племені Низгурів з своїм батьком Грицьком, жінкою та дітьми від села Безпальче Гельмязівського району.

Батько окаянав, але все мовчав. За голод майже забули. Навіть сало і білий хліб з'явилися у Івановій сім'ї. Виявляється, не скрізь активісти були такими ретельними, як в Безпальчому, подекуди селянам вдалося дещо приховати від облав.

Іван коваль хоч куди. Тільки стане під селом, роздмухує вогонь у похідній кузні, ставить ковадло прикуте зверху на пеньок. А люди з сіл уже тут як тут. Тому зірвану косу відклепать, тому сокиру, тому відро

заклепає. Там борону відремонтує. Роботи по горло. Адже весна, оранка, посівна. Хто гроші платить, а хто харчами віддає.

Минуло тижнів три, та марно було заговорити до старого Грицька, Марта та померлі діти стояли перед його очима, як вони страждали від голоду, як пухли, як плакали, благаючи щось їсти, тяжка туга, великі муки від споминів краями серце бідного цигана, не давали заснути, не давали з'їсти кусень хліба. Мовчав Грицько і думав, думав, думав.

Аж якось, одного ранку Іван вийшов з палатки і побачив, що лоша, яке було біля кобили, зникло. – Батьку ти не бачив, де поділось лоша? – запитав син.

– Ні не бачив.

– Де ж воно побігло дурне, таке гарне, жалко буде, як пропаде, адже на нього багато надії покладено.

Незабаром всі розійшлись шукати лоша. Іван на одну сторону річки, Мелашка з дочкою – на іншу, а старий Грицько пішов понад річкою. Лоша скоро знайшли.

Аж після обід, кинулись за старого Грицька, де ж він? Почекали ще якийсь час – нема. Іван, сівши верхи на кобилу, поїхав шукати батька. Дорогу вибрав понад річкою, де пішов батько. Проїхавши кілометрів з десять, Іван побачив людей, що орали землю.

– Доброго дня вам! Підкажіть, будь-ласка, чи не проходив тут пожилий циган, високий, у чоботях, з батоном?

– Бачив я його ще зранку, – обізвався один з людей – пішов понад річкою далі.

Іван попрямував далі, проїхавши ще кілометрів з десять, знову побачив людей які сіяли на полі. Знову питає Іван:

– Підкажіть, люди добрі, чи не проходив тут пожилий циган у чоботях, з батоном?

– Високий, худий?

– Так, так, високий худий, – зрадів Іван.

– Бачили його ще задовго перед обідом, пішов далі понад річкою.

Іван здогадався, батько пішов у Безпальче, додому. Пішов на смерть, на муки, пішов до померлої жінки і дітей.

Подивившись на сонце, яке вже почало схилатись за обрій, Іван стояв, задумавшись, і не знав що робити. Потім неквапиво повернув коня і поїхав до своїх дітей.

Майже не спав Іван вночі, голова пухла від роздумів. Невже батько пішов по смерть? У голові пролітали помисли, як він мучитиметься з голоду, як буде пухнути, як помре і лежатиме ніким небачений у хаті. Серце краялось від болю і туги за рідну людину. Треба спати.

Рано-вранці розбудив Мелашку та дітей.

– Вставайте, будемо їхати, шукати батька!

Мелашка, не хотіла їхати, боячись за своїх дітей, та Іван наполягав – треба їхати, бо загине від голоду. Ти знаєш, який характер у батька.

– Ну що ж поїхали – нехотя згодилась Мелашка.

Через декілька днів Іван з сім'єю був уже в батьковій хаті.

Старий лежав на дерев'яному полицю і дивився на стелю.

– Батьку, що сталося? Що ти робиш? Адже тут голод. Он люди померлі валяються по вулицях, ти теж хочеш померти, чи що з тобою коїться? Чому ти нас покинув? Може, ми тобі щось зле зробили? Може Мелашка тобі сказала щось? Скажи батьку? Чи ти хочеш, щоб і ми з дітьми пропали від голоду?

– Ні, – відповів Грицько. – Ви їдьте, рятуйте дітей, а я остаюсь!

– Батьку! Що ти верзеш? Ми поїдемо разом з цього жахливого села, з цієї хати – бо всі загинемо! Ти не бачив, як на моїх дітей дивились голодні люди. Ти

хочеш, щоб моїх дітей повбивали та поїли разом з нами?

– Їдьте, сину! Рятуйте дітей, учора арештували сусідку, вона вбила і з'їла свою дитину. Тож тікайте скоріш!

– Чого ти приперся сюди? – у відчаї заволав син. – Давай тікати скоріше!

– Сину, уже вечоріє, розпряжи кобилу та заведи в хату, бо вкрадуть і не побачиш коли, дітей також ведіть до хати, а вдосвіта вставайте і їдьте. Тікайте! Я залишусь! І не вмовляйте! Хати я не покину! Та і Марта і діти кличуть мене до себе.

Іван з Мелашкою розпрягли кобилу, завели дітей до хати, внесли дров, розтопили в плиті. Мелашка поставила воду в чавунці щоб щось зварити.

Хату зачинили зсередини.

Ледве закипіла вода в чавунці, почувся тупіт, хтось намагався ввійти в двері, потім почувся стукіт у шибку і плач.

– Мелашко, донечко, відчини квартиру, подивись, я помираю з голоду, я божеволю з голоду. Дай, донечко, щось перед смертю з'їсти.

Мелашка здогадалась, що то кума свекора, вона жила неподалік.

Мелашка взяла окрасць хліба і простягнула в відчинену квартиру, перед нею стояла кума старого Грицька, лице її палало від жару, руки тремтіли, очі напівбожевільні.

– Тітонько, нате хліб, та все ж не їжте відразу бо помрете, тільки нікому не розкажіть, де взяли, бо набіжать люди просити, в нас харчів обмаль, а дітей же шестеро.

– Добре, дочко, – зашепотіла напівбожевільна жінка.

Тільки від вікна відійшла кума Грицькова, як підійшла інша жінка.

– Людоньки, рятуйте, помираю від голоду! Дайте хоч щонебудь з'їсти!

За другою жінкою – третя, четверта. Мелашка заплакала, жаль помираючих людей роз'ярив її серце.

– Зачекайте людоньки.

Взявши борошно, вона всипала його в чавун з кип'ятком і перемішала. Вийшла затірка. І так цілу ніч вона варила затірку і подавала людям у вікно. Клаунок борошна, що було запасено – скінчився. Майже всі люди, хто на той час був живий і міг ходити, пройшли попід вікнами у цигана Грицька. І всі хоч по трішки одержали їжі. Мелашка всіх просила: не їжте все раптово – бо помрете.

На ранок, як скінчилось борошно, Мелашка сіла на стілець і заплакала.

– Все! В мене сили нема! Я боюсь! Мені страшно! Іване, давай скоріш тікати звідси. Адже харчі скінчились.

Іван теж не спав, він почав будити дітей – поки діти встали, він благав батька – батьку, поїхали з нами, адже загинеш, як зостанешся!

– Ні діти, ви їдьте рятуйтеся, я остаюсь!

Ледве умившись, Іван пішов запрягати кобилу, Мелашка плакала і збирала дітей у дорогу.

– Все, що було з їжі, Іван заніс у хагу.

– Оце все, що залишилось з харчів. Прощавай батьку!

Мелашка знов заплакала.

– Батьку, ну чого вам тут зоставатись, адже можна врятуватися, збирайтесь, поїхали!

Грицько мовчав. Довго мовчав! Потім важко зітхнув.

– Їдьте, діти! Я остаюсь!

Всі зрозуміли, що він не поїде. Грицько був людиною твердого слова.

– Ну що ж поїхали – сказав Іван до Мелашки і дітей, витер сльозу, що збігла з очей.

Забравши жінку та шестеро дітей, він вирушив у дорогу.

Більше батька свого Іван не бачив.

Скільки ще прожив Грицько Степаненко, після того, як син поїхав – невідомо. Але відомо, що Грицько Степаненко помер від голоду у селі Беспальче, а ще раніш від нього померла його жінка Марта та четверо дітей, та ще сестра Ольга з чоловіком.

А скільки всього померло в 1932—1933 роках, мабуть, тільки Богу відомо. Із покоління в покоління передається недрукованою циганською мовою від нащадків до нащадків як тяжко помирав від голоду нещасний мій прадід. Як він стогнав, кричав і плакав від голоду, як він божевільно волав, благаючи їсти перед смертю.

Помер та і померлий не знайшов спокою.

Не вмівчався, в переповнену трупами яму, високий Грицько – вигаядали ноги. Хтось із похоронників, взявши сокиру, відрубав мертвому ноги та вкинув до ями.

Нехай земля йому буде пухом, а разом з ним і його жінці Марті, його сестрі Олені та зятю, та чотирьом дітям, та всім циганам і не циганам, померлим від голоду. В ті страшні роки

П'ятий зліва сидить Григорій Степапенко
(Низгура) Третьою зліва стоїть його дружина
Марта(вона поклала руку чоловіку на плече).Позаду них
(посередні) стоїть їх син Іван(четвертий зліва).
Навкруг рідні брати та сестри Григорія Степаненка та
близькі його родини.

Фотографію надруковано на початку двадцятого
століття приблизно 1910-1915 років.

**ПАМ'ЯТІ ЦИГАН ЖЕРТВ
СТАЛІНСЬКОГО ТЕРОР
У 1937 – 1938 РОКІВ
ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ**

**ХАЛАВДЕ
(ПОЛЮВАННЯ)
РІК 1937-й**

Жарка ніч дійшла до краю. Ранок виринув із марева тихою прохолодою. Велике сонце осяяло поля, луки, річку, очерет у легкому тумані і циганський табір, що розкинувся неподалік.

Намети були латані-перелатані. Біля одного на пні стояло кувадало, на якому кував підкови коням, відклепував коси, серпи, сапи – все, що навколишній люд попросить, Грицько Пуйло. Далі намет Лахмана – він майстер на всі руки. Дірку у відрі чи чавуні закладає так, що зроду не протече. А підводи!... Які він виробляє підводи! Навіть на ресорах, такий віз їде по вибоїнах і, не колихнеться, мов по воді.

Третій намет Михайла Хомовича, він знається на конях, як хто мінятиме, то вже не обдурить: він тільки гляне на коня – зразу бачить усі його вади, в рота загляне і скаже, скільки років коню.

Янько – ювелір, робить сережки, ланцюжки, обручки. З простого п'ятака зробить таку, що від золотої не відрізнить. Ще один намет – Петра Власовича, він з дроту в'яже ланцюги, з вертушкою, з прищепкою. Дяя кіз, дяя корів, дяя собак, різної товщини, довжини – на будь-яке замовлення. А потім у шостому наметі відпочиває Зурало. Здоровань, який руками гне підкови, але спокійний, поганого слова нікому не скаже. Жде осені і весни, він орач, наймається до людей, краще як він ніхто не зоре. Сьомим стоїть намет Бамбули – старшого у таборі. Він розводить рисаків, дяя цього спеціально тримає двох кобил, жеребця, лошаків та лошат.

Такий циганський табір стояв у серпні 1937-го року біля райцентру Оржиця на Полтавщині. Спали

спокійно цигани і не передчували біди, яка насувалася...

Десь взялась міліція – з десяток чи більше людей оточили табір. Раптом пролунала команда:

– Громадяни цигани! Прошу всіх прокинутись, одягнутись і вийти для перевірки документів. Попереджаю: табір оточено, хто надумає втікати – стрілятимемо без попереджень. Повторюю ще раз...

Виглянули з наметів розгублені старі цигани: що сталося? Почали виходити повагом, капляючи та стогнучи, старі діди: що воно за халепа?

Старший міліціонер розпоряджався:

– Перевірити намети і усіх чоловіків сюди!

Декалька міліціонерів увійшли в перший намет, інші стояли насторожі. Незабаром вивели молодого хлопця, босого, в самих штанях.

– Документи! – грізно крикнув йому начальник.

– Зараз знайду, – поспішила на виручку мати-циганка.

А з намету вже виводили батька. Далі йшли до другого, третього, чоловіків ставили в стрій, жінок відштовхували, старих та дітей не чіпали. Знявся крик, плач, лемент. Але прибульці на це не зважали.

Якось циганка старалася ухопити свого чоловіка за рукав, притримати, але тут же пролунав постріл угору, жінку збили прикладом гвинтівки додоу. Чоловіки боялись нерівної сили, тому стояли мовчки у двох шеренгах. Міліціонери йшли від намету до намету, стараючись нікого не обминути.

Але ось із крайнього, під ліском, поповзком вибралось двоє і поплазували високою травою до рятівної гущавини дерев. Може б їх і не помітили, якби один перед самим лісом не підхопився і не побіг.

– Не стріляти! – закомандував старший із міліції. – Взяти живим.

За втікачами кинулась погоня. Почулись постріли. Але все марно, бо ті двоє уже сховались у ліску. Хоча й

погоня не відставала. Лісок невеликий – його перетнули за кілька хвилин, вскочили в річку, а з річки – в очерет. Там гущавина, шукай тепер.

До міліції надійшла підмога. Незабаром очерети, в яких причаїлись утікачі, оточили з усіх сторін. Декілька найсміливіших познімали форму і полізли прочісувати плавні. Та втікачів знайти не вдалося.

У таборі тим часом закінчився обшук. Кожен намет було перевірено, чоловіків заарештовано – їм пов'язували руки назад, а невдовзі доставили у до Оржиці, в райвідділ міліції.

Сміливці, що втекли в очерети, -- то Бамбула з сином. Власне, побігли вони від переляку, знаючи, що від непроханих гостей нема чого доброго сподіватись. Пошуки їх тривали майже до обіду. Бамбула з сином, причаївшись, лежали в очеретах. Навколо чатувала їх погоня, необережний крок – і почують, ні кашлянути, ні чхнути... По самі вуха у воді, на головах – трава та ряска... Можна було б і до вечора тут перебути, але з Бамбулою-старшим щось скоїлось. Він тремтів, ніби від великого холоду, і стогнав, часто ойкаючи і злякано повторював:

– Девла, со терепи... Хасайлем ромале, хасайлем...

Павлу було шкода його. Батько ж таки старий. Хронічно боїться міліції. Що ж робити? Батько повинен бути на волі, як заберуть, то обов'язково пришиють діло, не перший раз таке... Звідусіль тільки й чути: того забрали, іншого, а повернутись ніхто не повертався, якась зловіща "трійка" судить всіх підряд... А батько хворий, застужений, кашляє, серце поболоє. Треба його порятувати. Мене хай беруть, я молодий, здоровий, відсиджу, Бог дасть.

– Батьку, не виходь до ночі – зашепотів Павло старому. – Я відведу їх від тебе. І потихеньку очеретами став пробиратися далі від батька. Він вийшов з оточення, міг вільно простувати, але над усе було бажання врятувати батька від переслідувань. Не думав

ні про себе, ні про малого сина. Вийшов на відкритий бугор і махнув рукою:

– Егей, ми тут, ловіть нас...

– Он де вони, – помітила вже й міліція.

Один вистріляв у Павла і зірвався у погоню. Інші теж кинулися, як по команді:

– Догнати, оточити!..

Очерети, де потерпав старий Бамбула, залишилися без нагляду переслідувачі віддалялись і віддалялись...

* * *

Привезених з табару циган вишикували у дворі Оржицького райвідділу міліції. Мов до якогось свята, молодий лейтенант вирівнював шеренгу. Згодом вийшов поважний чоловік у цивільному, став придивлятися до кожного і час від часу тикати пальцем:

– Оцього...

Вибраних ним циган ставили окремо.

– І цього, – ткнув він четвертий раз, пильно подивившись на Павла Бамбулиного. – Інших відпустити.

Раптом у дворі звідкись з'явився молодий циган Галян. Біля нього ішов міліціонер, який і доповів начальникові:

– Тут до вас ще один проситься.

Той здивувався:

– Як? Сам прийшов?

– Так точно, проситься, щоб бути разом з усіма своїми.

– Значить – доброволець? Не боїшся? – З цікавістю глянув начальник на новоприбулого.

Галян був одним із небагатьох грамотних циган, він все читав книжки, збирався вступити до вузу вчитися на артиста. Підійшовши до начальника він не вміло приклав руку до картуза, віддаючи честь:

- Я циган Гавриленко Галян Антонович, 1920 року народження, прийшов до Вас, щоб Ви повірили, що ми мирні цигани, нічого поганого для Батьківщини не вчинили, вини за нами немає ніякої. Я впевнений, що Ви розберетесь і всіх відпустите . Цигани – теж люди, такі, як всі...

Але не зворушила ця промова начальника.

-Цього теж туди, – розпорядився начальник , і повернувшись, пішов у свій кабінет.

Галяна поставили в ряд з чотирма іншими циганами. Інших відпустили і ті швидко розбіглись, доки не передумали в міліції. А тих п'ятьох, молодих і дужих, було відправлено до тюремних камер. Обвинувачень їм ніхто не пред'являв. Вони ж мовчки підкорялись усім командам, сподіваючись, що минеться – їх випустять, вони ж ні в чому не винні.

* * *

Нещасне циганське плем'я! Де взялась біда на вашу голову? Бідні безправні неписьменні люди, за що забрано ваших дітей? Що вони скоїли? Усі такі молоді по суті – ще діти. Двом по сімнадцять, третьому вісімнадцять, четвертому дев'ятнадцять, тільки Павлу, Бамбулиному сину, – двадцять два роки. Троє одружені, а в Павла ще й дитина є – син, теж Павло. У кожного є батько чи мати. Матері плачуть день і ніч. А батьки, похнюпившись, мовчки курять. Піти до міліції, то й тебе заберуть, що можуть безправні люди комусь щось довести...

А як молодий Галян вихваляв Сталіна: І мудрий він, і справедливий, піклується про всіх людей. Тепер он сам сидить у камері і не відає, в чому його провина... Та, може, воно минеться, -- говорили між собою. – Розберуться. Нікого ж вони не вбили, нічого не вкрали, жили своєю працею, своїми руками.

Пуйло Грицько з Михайлом Хомовичем на це тільки головами хитали. Не вірилось, щоб закінчилось все

чимось хорошим. Чули ж, що за мішок пшениці десять років дають, за качан кукурудзи – п'ять, важкі часи. Минали дні в печалі та тривозі.

Згорьовані матері щодня ходили до райвідділу, благаючи чергових прийняти передачу для синів. Принижувались, бажали усього найкращого, старались випитати, за що їх синів узяли до в'язниці. На циганок ніхто не зважав, ніхто не хотів їх слухати.

* * *

Суд був показовим. У клубі того села, біля якого стояв циганський табір, зібралось повно людей. Хотіли подивитись на злодіїв – циган. Головуючий читав:

– Такого-то серпня 1937 року вночі з комори місцевого колгоспу було викрадено шість мішків зерна. Сторож стверджує, що вночі до комори під'їжджала підвода, на якій було п'ятеро циган. Крадії молоді і здорові, то сторож боявся до них наблизитись, а тільки прослідкував, як повантажили зерно на підводі і поїхали до табору...

Розгублені “підсудні” не могли второпати: яке зерно, яка комора? Вони разом усі заговорили, що ні села не знають, ні де в ньому комора. Але слухати їх ніхто не збирався. Конвоїри замахали прикладами, щоб цигани вмовкли.

Люди в клубі загули, мов бджоли з вулика:

– Клятї цигани не працюють, крадуть, стріляти треба циганське кодро... Вони гнівались і не знали, що не в злодіях суть, а в директиві, за якою керівництву треба було виконувати сталінський план освоєння Півночі. Туди потрібна була безкоштовна робоча сила, молоді робочі руки. Селяни ж вимагали сурово судити, стріляти, випалювати циган, щоб і духу їх не лишилось...

Головуючий дав можливість вилити людям весь гнів, а потім заговорив про справедливість суду і його вироків, почав шукати свідків. Довго ніхто не

обзивався, а потім встав таки чоловік, мовляв, він очевидець, бачив і хлопців, і підводу з мішками.

Галян схопився вражений:

– Товариші, це якась помилка. Присягаюсь матір'ю і сім'єю: ми нічого не крали. Повірте нам. Цигани теж люди...

І заплакав від безсилля. Ніхто не прийняв йому віри, колгоспники проклинали, вимагали кари злодіям. А суд вже читав із задалегідь підготовленого бланка вирок: ...”визнати винними... позбавити волі... на десять років... у таборах Півночі...”

Як виводили циган з клубу, якийсь сільський чолов'яга нишком, потайцем ткнув у руку Павлу кисет з домашнім тютюном. А вже на вулиці якась жінка, теж нишком, дістала з-під фартуха чорну хлібину і передала хлопцям.

Плакали покарані: де ж їхня рідня? Ні матерів, ні жінок молодих не видно. Чи зі страху десь поміли? Чи так швидко забули? Хоч би сухарів та тютюну принесли своїм дітям на дорогу...

А табір просто не знав про цей суд. Обдурені, ошукані цигани, плачте невтішно; нещасні матері безвинно засуджено ваших дітей; молоді жінки не скоро побачите своїх коханих, не скоро ваші руки гладитимуть чорне кучеряве волосся єдиних, незрівнянних... Плачте, цигани. Ще ніхто не знає, що тільки двоє з п'яти повернуться до свого табору. Та й то вже тільки після війни. Де інші троє –невідомо й досі. Може, коли везли їх степом на північ у холодних товарних вагонах застудились і в дорозі померли. Може, в таборі бандитська рука перерізала горло непокірному циганові. Може, який начальник зморив голодом у холодній камері, а чи пристрелив при спробі втечі. Ніхто не чув, ніхто не знає.

А двоє повернулось. У 45-му знайшов свій табір Галян. Худий, контужений, кілька разів поранений. На сержантській сорочці були медалі та два ордени.

Найстрашніше, що здобув він за роки розлуки туберкульоз легень. Для циганського табору, де їдять з однієї миски і п'ють з однієї склянки, – це було страшно. Галяна обминали, сторонились. З розповідей знали, що хворобу свою він знайшов ще на протягах, коли везли етапом на Північ, де відбував ув'язнення, а в 41-му попросився на фронт, що дійшов до Берліна. Життя пішло шкереберть, кохання свого не зустрів, допікала хвороба, душевні рани заливав горілкою. Та так і помер. Не здійснилась його мрія, не залишилось нічого – ні двора, ні сім'ї, ні дитини.

Павло Бамбула умів стригти, а тому пощастило влаштуватись циркульником, так до війни і протримався. А потім потрапив на фронт і кров'ю змив із себе неіснуючу “вину” злодія. Наприкінці 45-го року розшукав у Гельмязівському районі на Полтавщині своїх циган, які вже встигли його поховати. Навіть мати повірила, що його вже не має на світі, бо ж їздила за ним у ті кляті табори, всі казали, що вбито Павла. Вона відпоминала сина. А жінка Павла – Марія вийшла заміж, бо вже не чекала. Батька, старого Бамбулу, який фашистам не віддавав своїх коней, розстріляли німці.

Павло, загартований тюрмою і армією, пережив ці потрясіння. Вдруге оженився. Зажив доброї слави. Цигани його поважали, схилялись перед його авторитетом. Шанували його бойові заслуги, знали вже всі лиха війни і молились: дай Бог, щоб більше не повторилось. Тому одногосно вибрали його вожаком у таборі.

„РОМАНИ БАХТАР” **(“ЦИГАНСЬКЕ ЩАСТЯ”)**

Третю добу дощ, дрібний і холодний, мов із сита, сіється на землю. Серед поля -- циганський табір,

сумний та чорний від дощу. Не видно ні галасливих, веселих циганчат, ні дорослих чоловіків біля багаття, ні циганської пісні не чути. Коваль залишив роботу, не доклапавши людям серпів та кіс.

– Мамо, холодно, – плаче чиясь дитина.

– Мамо, я хочу їсти, – просить інше циганча...

А батько мов і не чує того, сердито палить трубку, лютує чи то на негоду, чи на нетерплячих дітей, чи на самого себе. Жінка заспокоює: ось минеться дощ, піду до села, наворожу і хліба, і сала, і яєць... Стара і хвора циганка підвелась, щось пошукала в глибокій кишені і дістала грудку чорного цукру, дмухнула, зігнала пил, розламала на шматочки і роздала малим. Вони затихли, радість промайнула в очах – смакували.

Коли трохи розпогодилось, з наметів повиходили чоловіки, гомоніли, проклинаючи дорогу, погоду, грязь, Грицька Пуйла, який рано зірвав табір з осель, вмовив кочувати аж на Донбас.

– Говорили ж тобі, що не час іще виїздити, сніг тільки розтав, а ти не слухав: тепло, моваяв, інші табори давно поїхали, – докоряв Грицькові Дмитро Лахман.

А той виправдовувався:

– Ти ж бачив, що чудова погода була. Сонце світило на небі, ластівки прилетіли, та й господиня з подвір'я вже нас вигнала.

Де б наші цигани не кочували, а зимувати повертались у свої села. Хто в Каленики, хто в Піщане, хто в Деньги, хто в Каврай, у Хоцьки, Вергуни, Помоклі, Гельмязів, Красьонівку. Десятки сіл приймали на зиму циган. Вони наймали хати, переважно у старих господарів. А що мали коней та підводи, то обіцяли навозити дров на зиму та виорати город, люди згоджувались на те.

А тепер ось – далека дорога. Дід Лахман вибрав найсухішу місцину, щоб розвести багаття. Табір став оживати, ворушитись. З'явився величезний чавун з

водою. До нього збирали хто картоплину, хто пшона, хто цибулину, хто крихту старого-престарого сала. І закипіло вариво. Очей не відводили від нього голодні цигани. Молоді дівчата готували дров'яний самовар, усі сподівались, що буде у них ще й чай.

Та раптом зчинився лемент та переполох. До табору підїхав вантажний автомобіль, з нього зіскочили кілька міліціонерів з автоматами, з кабіни вийшов один у цивільному.

– Хто такі? Хто старший? – взявся кричати один із прибульців.

Наперед вийшов Павло Бамбула. Це було в повоєнну пору, а він пройшов усю війну, то й досі не знімав форменної сорочки, а на ній поблискували орден і кілька медалей.

– Старшина запасу Павло Бамбула, – відрекомендувався і став пояснювати:

– Ми кочуєм на Донбас до постійного місця проживання, думаємо там стати на роботу, одержати квартири, жити як усі...

Але його перебив той чоловік, що в цивільному:

– Зараз же забирайтеся геть і щоб духу вашого тут не було.

Заплакали діти і кинулись благати жінки:

– Змилуйтеся, товаришу начальник, три дні наші діти голодні, суп доварюється та й вчоріє. До ранку дозвольте залишитись, а на світанку поїдемо...

– Ви тут не залиштесь ні на хвилину, – відрізав усім чоловік. А міліцейський чин тим часом скомандував стріляти вгору і розкидати циганські шатра.

Щось несамовите знялося у полі. Хтось вдарив дитину, хтось відіпхнув циганку, і вона впала. Суцільний крик, сварка і постріли знімались до неба.

– Рятуйте!!! – кричали циганки та діти, але ніхто їх не чув, навкруги було пусте поле.

– Схаменіться! – просив ще Павло.

Але ніхто не слухав. Його щосили вдарив кулаком в обличчя, той що був у цивільному одязі, і щоки залило багрянцем сорому. Але цигани, хоч і гарячі, вміють бути поміркованими. Що вони, беззахисні й безправні, перед людьми зі зброєю у формі? Опиратимуться, то звинуватять їх у якійсь крадіжці та й відправлять туди, де Макар телят не пас. Вони відійшли від лиха далі. Найдужче лютував той, що у цивільному, там шатро рве, там за дитиною гониться, старого діда вдарив.

А одна із циганок вирішила врятувати вариво та наздогнав її той у цивільному і щосили вдарив носаконм у живіт, вибив з рук чавун з їжею. Довгожданний суп залився з струмками кількаденного нестихаючого дощу. А чоловік тим часом розкидав ногами дотліваючі вуглинки багаття.

— Геть, цигани, звідси! Геть я вам сказав!

Павло Бамбула у одного з міліціонерів, найспокійнішого з виду, з'ясував, хто той чоловік, що так лютує біля їхніх шатрів. Виявилось -- голова колгоспу, на землях якого спинився табір. Йому й пришла ідея прогнати циган, він визвав міліцію з району.

— Збирайтесь! — сказав своїм Павло.

Побиті й голодні, вони стали ладнатись у дорогу. Збирали розбиті намети, запрягали коней, і проти ночі в грязь і темінь рушали в невідомість.

Куди? Навіщо? І до кого?

ПОТІНДИМО (РОЗПААТА)

Похилив голову Павло Бамбула, не їсть не п'є, вже більше тижня минуло як його табір циган було брутально побито і вигнано міліцією по напрямі голови колгоспу. Та і в самого гарний синець ще стояв навкруг ока.

Серце нило від несправедливості „За що?” Навіть на військову форму не положили совісті, на нагороди.

Скільки разів дивився в лице смерті під час війни, там не було різниці чи циган чи українець чи росіянин за що ж своя радянська міліція так зневажливо ставиться до циган? Адже нічого не вкрали, не обдурили. Злість охоплювала не так на міліцію як на голову колгоспу. Адже видно по ньому що розумом не вийшов лице недорозвинутої примітивної людини, а сам здоровий як бугай.

І як же він ненавидів циган! Як бив жінок! Все спливало перед очима Павла знову і знову, а серце розривалося від болю. Треба помститись! Треба спитати! Чого він ненависний на нашу націю, чи може колись цигани зробили йому зле, та мабуть ні! Більш за все він і до своєї нації і до свої колгоспників, ставиться зневажливо, зверхньо. Мабіть тільки начальству лиже п'ятки. Лице злого нахабного голови колгоспу весь час стояло мов на картині перед очима цигана. Зла нагла морда, бездушні очі, не давали спати ні вночі ні в день.

Ні, я не заспокоюсь поки не відплачу за всі приниження, за всі страждання, які він заподіяв моему табору, моїм циганам і мені.

Безстрашне серце солдата, орденоносця який пройшов тюрми і війну палало помстою. Згадав як йому в 1937 році безвинному дали десять років і відправили на північ разом з безвинними товаришами, згадалися роки війни, коли неодноразово дивився в очі смерті, згадалося недавнє побиття і приниження безвинних циган.

Треба хоч раз постояти за свою честь і справедливість. Треба показати, що ми такі самі люди як інші. Зло повинно бути покаране. Якщо його не покарати, воно буде розростатись і розростатись. Хіба винні цигани, що вони по вищій Божій волі посилились в цей світ циганами, а не японцями чи французами чи якоюсь іншою нацією. Це ж не від людини залежить.

Покарати злого голову колгоспу!!!
Тільки покарать!!! Бо себе за людину не рахуватиму.
Сам собі противен буду.
Все рішено твердо! Павло почав продумувати план розплати.

– Хто хоче зі мною прокататися у гості до голови колгоспу? Всі зраділи:

– Та ми давно чекаємо, давай поїдемо розрахуємось.
Тільки жінкам і старшим нічого не говоримо.

– Приготуйте по гарній палиці, – наказав Павло, через півгодини вирушимо. Підвода та коні мої. Якщо питатиме хто, куди ідемо, – скажете, що на річку та разом трави накосити.

Незабаром Павло та ще сім молодих, дужих циган їхали підводою у напрямку до села, де їх недавно так брутально було побито. Дорога була неблизька – кілометрів із сорок чи й більше. Десь під північ підїхали до крайньої хати.

Підводу покинули біля посадки. Вартувати залишили Василя Кирпатого.

– Павло сам підійшов до крайньої хати під соломою. Постукав у вікно.

– Хто там такий? – почувся голос старої баби і невиразне обличчя виглянуло в шибку.

– Та це ми, військові, – Павло наблизився до шибки, щоб стара змогла розгледіти військову форму. – Шукаємо, де живе голова колгоспу.

А, голова колгоспу Іван Трохимович. Так він же тут недалеко – за моєю хатою четвертий дім, цегляний, великий, під бляхою. Огороджений парканом, один на все село такий.

– Спасибі, бабусю, пробачте!

Пішли до четвертої хати. Хвіртка була незачинена. Павло покликав за собою Дмитра Бамбулу та ще одного хлопця, котрі теж були у військовій формі, іншим наказав оточити дім.

Зайшли до хати у незамкнені двері. Біля газової лампи сиділа молода красива жінка. Було помітно, що вона вагітна, шила щось, мабуть, для майбутньої дитини.

– Добрий вечір, – привітався Павло. – Чи дома голова колгоспу Іван Трохимович?

– Добрий вечір! – привітно усміхнулася дружина, побачивши військових. – Чоловік пішов до сільської ради відносити рушницю, незабаром повернеться, присядьте.

Двоє залишилося в хаті, а Павло вийшов на двір застерегти хлопців, щоб були обережні і пильнували. Сам повернувся до хати.

– Може, вам їсти чогось подать? Є й горілочка, ковбаска домашня, холодчик, – запросила жінка.

– Та ні, зараз не треба, нехай потім. Скажіть, а ваш чоловік давно працює головою колгоспу? – запитав Дмитро Бамбула.

– Та ні, років три! Як вигнали німців із села, то його і поставили. До війська не взяли – визнали хворим. А чоловіків на той час було обмаль. Освіти у Івана Трохимовича всього три класи. Але поважають його і начальство шанує, з району часто приїжджають до нас гості. І що дивно: самогон люблять дужче, ніж магазинну горілку. Інколи й до ранку гуляють. Та ми не скупі, там де було, там і буде. Думаємо ще кабанчика заколоти.

У дворі почувся якийсь гамір, стогін, зойки. Відчинились хатні двері і ввалилась група людей разом з головою колгоспу, у якого були руки назад.

– Товаришу капітан, голова колгоспу прибув у ваше розпорядження!” – Невміло віддаючи честь і з силою заштовхуючи в хату Івана Трохимовича, доповів Грицько Матей.

– Голова злякано упав колінами на підлогу. Павло і Дмитро стали біля нього.

– Підними голову! – наказав Павло. – Впізнаєш? – запитав.

Той придивився, згадав, заякався:

– Хлопці, пробачте, не по своїй волі, я не хотів.

Павло підійшов до нього впритуа, дивлячись в самі очі.

– Розкажи своїй жінці, чого ми до тебе прийшли.

– Та я не буду більше, -- заблагав перелякано.

– Говори! Говори, як ти і за що натравив на нас міліцію, як ти бив наших жінок і старих, як ти ганявся за дітьми. Розкажи, як ти перекинув нашу їжу, як по грязі проти ночі наказав вигнати нас бозна куди. Чи може я неправду говорю? – з люттю в голосі перепитав Павло. – Розкажи, хай почує твоя жінка, який ти розумний та сильний. Розкажи, як ти чоботом бив у живіт стару беззахисну жінку, котра й досі лежить хвора. Як ти ламав наші шатра. Як у холодну пору розкидав наше багаття і не дав нашим дітям зігрітися. Розкажи, як ти перекинув нашу їжу в грязь. Ти не знаєш, що таке злидні, не знаєш, що таке голод! У мене й досі пече щока, по якій ти бив мене перед всім табором і перед своїми друзями.

– Досить з ним балакати, – обізвався Дмитро і вдарив носакон у живіт.

Той заякано заскиглив:

– Ой, хлопці, не вбивайте! Я більш ніколи жодного цигана не зачеплю. Беріть усе, що є, тільки не вбивайте, не сиротіть майбутню дитину...

– Не тільки цигана, а до всіх людей будеш поважно ставитись. Хлопці, заходьте в хату, будемо чоловіка учить, як треба поважати людей.

Молодиця, яка досі оніміло стояла, і тільки перелякано дивилась, раптом заплакала:

– Людоньки, благаю вас, не вбивайте. Прошу, не залиште сиротою дитину, яка ще не народилась.

Голова колгоспу теж почав благодати:

- Люди добрі, беріть, що хочете, я вам заплачу грошима, тільки не вбивайте.

Павла вразила жіноча відданість. Він зрозумів, що наказ вбити ненависного ворога він не віддасть.

Він мовчки зняв із себе широкий офіцерський ремінь.

- Роздятайся!

- Ні, - заблагав голова, - не вішайте, не вбивайте, забирайте все, я більше не буду.

- Роздягніть його, хлопці!

За хвилину голова був оголений по пояс.

- Лягай ниць! - крикнув Павло. - Хлопці, допоможіть йому.

- Не треба, не треба, - голова сам упав на підлогу.

Павло протяг ремінь першому циганові:

- Учи, як треба поводитись з людьми! Щоб знав, цигани такі ж як і всі - із тіла і кісток. І жити хочуть, як і всі. Цигани теж люди.

Циган взяв ремінь, перегорнув його навпіл і ударив добряче по голій спині раз, другий, третій.

Голова застогнав.

- Терпи! Ми ж терпіли.

- Десять ременів і досить, давай іншому.

Інший теж відпустив десять ударів і передав ремінь. І так учили всі шестеро.

Голова колагоспу тільки охкав. Уся спина і нижче спини були в синцях і в крові. Дійшла черга до Павла Бамбули. Він взяв ремінь, подивився.

- Ні, бити тебе я не буду! Якщо не зміниш характер, якщо не будеш поважно ставитись до людей, приїду і відшмагаю з процентами: замість десяти разів одержиш сотню. Зрозумів?

- Так! - ледь чутно застогнав голова.

- А роботу свою покинь, такий гад повинен працювати вилами, а не головою.

- А що ж нам їсти, як не буду працювати?

– А те що колгоспники їдять, що ми їмо, те й ти будеш їсти. З милості до твоєї вагітної жінки залишаємо тебе живого. А то вже досі був би на тому світі. І не подумай скаржитись: те, що ти заробив, те і одержав. А ні, то іншим разом доучимо.

Павло підійшов до палити, взяв той ремінь, що ним били голову колгоспу, і вкинув у вогонь.

– Носити його не буду, на ньому сліди гидоти. Хай ліпше згорить. Авен ромале...

КАМАІМОС ПХАБАРЕЛПИ САР КХАМ *(КОХАННЯ ЗАГОРЯЄТЬСЯ, ЯК СОНЦЕ)*

Чудова пора весна – і тепло, і сонечко радісно сміється, підморгуючи весело людям. Пташки літають і щебечуть солов'ї. Навіть кожна мураха щось робить. Трава наливається соком – зелена, зелена. Пасуться на ній охлялі за зиму коні. На вигоні, неподалік від села Білозір'я стоїть циганський табір. Різнокольорові намети, латані-перелатані. Біля кожного метушаться цигани. Наближається Паска – найголовніше з свят.

Майже всі жінки з табору пішли до села з порожніми відрами для яєць. Ворожити. Та й деякі чоловіки кинулись шукати роботу. Януш, узявши дерев'яного молотка-клянку, ножиці по металу, інший інструмент, помандрував – кому каструлю заклепати, кому ночви підлагодити. Пуйло залишився в таборі, такому коваля і тут роботи по горло: коня підкувати, плуга чи борону полагодити, косу відклепати, серпа, сапу... Петро Власович – умілець, робить ланцюги, а Павло Бамбула, його молодший брат Дмитро Матей, Зурало роз'їхались на оранку. Адже весна, кожен господар поспішає виорати свій город та посадити в землю, що треба. То ж роз'їхались цигани по навколишнім селах, наймаючись до селян.

А тим часом до цього табору підїхав якийсь інший – вози розмальовані, на підводах зверху намети півколом, в наметах, мов у хатах, – цигани. У холодку і сонце в голову не пече, і красота!

– Це якісь не наші рома, – сказав Пуйло Лахману, придивившись уважно.

– Тітраїн туме всаворе! (добрий день!), – знявши чорного капелюха, привітався якийсь бородатий циган, мабуть старший у таборі.

Діалект мови був красивий, але мало зрозумілий для місцевих циган.

– Тавен бахтале, састе. (будьте щасливі, здорові). – відповів Пуйло, кидаючи молотка на землю і підходячи ближче.

– Саве ромендар? (З яких ви циган?) – запитав бородатий прибулець.

– Аме рома Серви, катекне. (Ми місцеві цигани з племені Сервів), – пояснив Пуйло. – А туме саве ромендар? (А ви яких циган, якого племені?).

– Аме рома кишинівці, з Молдавії. “Бажі кеце” прозивають нас.

– Шундем, шундем, тавен бахтале, састе. (Чув, чув, хай з вами завжди буде щастя та здоров'я).

– Дозвольте нашому таборі зупинитись поряд з вашим? – попросив бородатий.

– Будь ласка, раді познайомитись з вами!

Табір кишинівців зупинився на іншому краю галявини.

– Ну і багачі! – тихцем шепнув Лахман Пуйлу. – Ти подивись, які коні! А килими розстеляють на траві! А жінки всі в прикрасах із золота, он на тій яке намисто! А он розпрягають вороного, ти подивись, який кінь, йому ціни немає! А підводи, мов лялечки – живуть же люди!

– Та що ти витріщився, мов дикун, – гримнув на нього Пуйло. – Ти що людей не бачив? Іди продовжуй свою роботу!

Але яка вже там робота. За якусь годину всі чоловіки з обох таборів пили чай з велетенського самовару, сидючи на траві у холодочку. Говорили про життя, про закони, про міліцію, про погоду, хто звідки, куди прямують, де зимують, у кого яка сім'я. Домовились Паску зустрічати разом.

* * *

Вечір. На великому вигоні неподалік від лісу стоять два циганські табори. Поміж ними посередині палає багаття. Навкруг бігають галасливі діти. Юнаки та дівчата співають і танцюють. Всі легкі, мов метелики. Що за краса – циганський танок! Серце стискається і майже зупиняється на його початку і тільки після закінчення спішить працювати далі. Та краще за всіх таки танцює і співає Рупа, син Берка з табору Сервів. А коли на скрипці заграє, то летіти хочеться. Душа маїє! Парубок-красень, навколо нього дівчата так і в'ються. Але він на жодну не задивляється, з усіма веселий, з усіма танцює, до всіх сміється. Але до однієї не наближається, відводить очі, не запрошує її до танцю.

– Ця звабниця – Алуміна, красуня з табору кишинівців, дочка Парна та його жінки на ймення Калі. Парно багатий, суворий чоловік, старший у таборі, його поважають, сила у нього велика – п'ятеро синів один від одного здоровіший. Не рівня Рупі зазіхати на багату Алуміну.

А що ж красуня? Може у неї в серці хтось уже є? Скільки б не танцювала, не співала, але не зводить із Рупи чорних очей. Коли їх очі зустрічаються, вона ніяковіє. Невже кохання запалало між серцями як вогонь?

Циганське кохання як сонце – запалюється від погляду очей.

Що робити? Як тільки брати запідозрять сестру в коханні, скажуть батьку, посилять нагляд. Батько

давно натякав, що хоче восени віддати її заміж у багату сім'ю за Чалада. Він не красень, та й з розумом не дуже ладить, але один у батька, а у його грошей більше, ніж в усьому таборі.

Але Рупа та Алуміна уже покохали одне одного. Вночі, коли усі поснуть, вони виходили на побачення. Так зустрічались кілька ночей. Алуміна заборонила Рупі йти до її батька свататись, бо він її заміж в інший табір не віддасть і уже зговорився віддати її за Чалада. А як довідається про зустрічі з Рупою, то зараз же підійме табір і поїде геть, а за нею посилає нагляд, не дасть кроку ступити.

— Що ж нам робити, кохана?—питав Рупа.

— Нічого. Будемо зустрічатись як зараз, а там, якщо ти дуже кохаєш мене, повтікаємо від батьківського благословіння...

ПАТРАДІ (ПАСКА)

Майже всі чоловіки, декількома підводами їздили святити паски. У великих кошиках ледь вміщалися величезні паски, гуси, індики, м'ясо, яйця і все, що тільки було в кого: кожен старався приготувати якнайбільше, щоб не соромно було перед іншими. У ніч на Паску цигани святити паски біля церкви. А повернувшись до табору, сідали розговлятися сім'ями біля своїх наметів. А пізніше зійшлись усі до купи до шатра Парна і пішло гуляння до самої ночі. Павло Бамбула зі своїми братами та ще декілька циган розїхались до родичів. Павлова мати жила осідало в Гельмязові, що біля Золотоноші, то він гостював у неї. Табір Сервів залишився без вожака.

Під вечір, сп'янівши, співали, танцювали і старі й молоді. Але цигани з табору Сервів трохи почували себе ніяково.

Звістка, що Алуміна і Рупа втекли, облетіла вже Сервів, а з табору кишинівців про це ніхто не знав. Бо ж як насмілитись сказати про втечу молодих людей батькам та рідні? Нарешті, піднявши келиха вгору, батько Рупи на ймення Берко звернувся до всіх присутніх:

- Я хочу виголосити тост до всіх циган і до тебе Парно. Давайте вип'ємо за мого Рупу і за твою дочку Алуміну, нехай вони будуть щасливі цієї ночі і на довгі роки життя! За молодого й молоду!

Далі він говорити не встиг: батько Алуміні Парно щосили ударив пужалном з батога Берка. Сини його теж, підхопившись, почали гамселити тих, хто попаде під руку, племінники, брати, вся рідня, мов голодні вовки, накиннулись на беззахисних овець.

Крик, стогін, плач наповнили все довкруги. Серви не хотіли битись, то розбігались хто куди. Але кишинівці встигли кому голову розбити до крові, кому ногу перебити, кому руку, кому ребро переламати. Один Берко залишився закривавлений, непорушно лежати біля воза Парна. Уціліли серви покидали свої намети напризволяще, забравши дітей та жінок, поховались у гущавині лісу.

Через якусь годину дружина Берка Пхабай вирішила йти до табору кишинівців і , якщо буде живою, допомогти своєму чоловікові, якщо й він живий. А ні, то померти разом.

Пхабай побоювалась іти, але просила родичів не втручатись. Адже через її сина скільки біди найшло на табір і вона боялась, щоб ще більшої не накликаєти і не завинити перед табором.

Підійшовши до кибитки Парна, вона побачила навкруг багаття багатьох п'яних циган і свого чоловіка Берка, прикутого ланцюгом до колеса, що лежав і тяжко стогнав. Помітивши Пхабай, всі зі злом почали її проклинати і погрожувати убити. Лютувала мати Алуміні Каалі:

- Говори, де моя дочка? Бо уб'ю тебе, мов собаку, нещасна злиденнице. - Вона вся тремтіла від люті.

Обіззався Парно:

- Підійди, гидото, ближче!

Пхабай наблизилась.

- Де твій син? - запитав він зі злістю.

- Не знаю, - з плачем відповіла Пхабай.

- Як ви посміли зі мною родичатися, з кишинівцями, якісь злидні? - Кааі підступилась до Пхабай упритул, до самого обличчя, в її руках був ніж. Люто і ненависно зашипіла:

- Я тебе зараз приріжу. Говори, де моя дочка?

Пхабай заплакала:

- Хіба ми знали, що ви нас так будете цуратись? З вашою дочкою нічого не станеться, приведемо її незайманою. Не мій син перший і ваша дочка не перша тікають від батьків, маючи ціль одружитися. Вони кохають одне одного. Наш циганський закон дозволяє молодим парам женитися без батьківської згоди. Бо їм вік жити разом - не з батьками. Але якщо ви проти цього шлюб, то ми просимо пробачення, приведемо вашу дочку, тільки не треба сварок і війни. Ми рома мирні. Бог з вами!

Напруження трохи спало. Заговорив Парно.

- Слухай раз, повторювати не буду: ти зараз підеш і до ранку приведеши мою дочку до мене. Якщо з неї упала хоч волосина чи твій син Рула торкнувся до неї, то це буде останній день життя твого чоловіка, який залишиться тут прикутим до колеса. А ще я обіцяю спалити всі ваші намети, повбивати всіх ваших коней, а вас накажу повиловлювати в лісі, мов зайців, і повбивати до найменшої дитини. Ти все зрозуміла?

- Все, - відповіла Пхабай, - але дозволь мені перев'язати рани своєму чоловікові, тоді я піду.

- Хай помирає, як собака. Собаці - собача честь. Буде наука іншим, як виховувати синів. Як не помре - то його щастя... іди геть. Чекаю до ранку!

Рупа та Алуміна були в селі у місцевої самотньої старої циганки в хаті. Дудука після того, як її чоловік загинув чи пропав безвісти на війні, оселилась і мешкала постійно у цьому селі. Дітей у неї не було, тож була рада коли хтось із циган заходив до неї. В селі її знали і гарно ставились до старої Дудуки, яка лікувала людей травами та ворожила.

– Мати і родичі Рупи послали молодят саме до неї. Коли Рупа та Алуміна увійшли в хату старої Дудуки, вона здогадалась: втекли, щоб одружитись. Нагодувала їх паскою, крашанками та козиним молоком. Тоді стала розпитувати, звідки молода, з яких циган. Далі взяла карти і стала ворожити.

– Важко вам буде, діти, диваюсь ось на оцю карту і бачу ваше кохання велике, переможе воно. Але ось ця чорна дама і оцей пиковий король не дадуть вам спокійного життя, треба вам берегтись. Не зараз, а колись, чекатиме вас неприємність... Та що я розкаркалась?! Може, все буде добре...

Посидівши з молодими людьми далеко за північ, розказавши про своє життя із самого дитинства, стара Дудука запропонувала молодим людям відпочити. Алуміні вона постелила біля себе на печі, а Рупі – на припічку, головою до печі. Загасивши газову лампу, помолилась до ікони, де горіла лампадка, і сама полізла на піч.

Сон не йшов, на серці у Рупи і Алуміні було тривожно, лячно. Як там у таборі? Чи танцюють та радіють батьки? Чи, не доведи Господи, лихо яке скоїлось?

Рупа простягнув руку до Алуміні у пільму. Вона подала свою. Отак, узявшись рука за руку, вкладали в них своє кохання.

Біля двору почувся якийсь гомін та швидкі кроки. Хтось відчинив хвіртку, затарабанив у шибку. Рупа схопився, у вікні побачив трьох молодих циганок з

свого табору. Вони заплакали, залемтували, заходячи до хати, де стара Дудука вже засвітила лампу.

– Ходімте до табору, – заговорила одна, – там таке коїться. Парно з синами прибили твого батька, не знаємо, чи ще живий. Берку розбили голову. Пуйлу руку перебили. Ледве втекли. А твого батька прикували ланцюгом до колеса кибитки Парна, твоїй матері не дали навіть підійти до нього, щоб перев'язати рани, Лахман кров'ю сходить. Парно й Калі сказали: якщо до ранку не приведемо йому дочку, то вб'є твого батька і всіх нас, наші намети спалить на вогні, а коней повбивають.

Зажурився Рупа. Заплакала Алуміна.

– Що плакати, збирайтесь мерщій, ходімте, бо вже розвиднюється!

– Я боюсь, – Алуміна залилася гіркими сльозами, – вони мене вб'ють!

– Якщо тебе вбиватимуть, то хай і мене – вирішив Рупа, беручи за руку кохану. – Пішли!

Стара Дудука попросила зачекати, вирішила взяти свої трави, мазі та примочки і йти лікувати поранених.

Тим часом Алуміна щось згадала і покликала Рупу до себе, щоб ніхто не чув.

– Рупа, заприсягнись, що ти мене кохаєш, і я тобі тоді щось скажу!

– Кохаю! Я все на світі віддав би, щоб тільки нам бути разом!

– А якщо будемо разом, пообіцяй, що ти кохатимеш мене усе життя, до самої смерті і ніколи не проміняєш ні на яку іншу жінку.

– Кохана моя! Якби так сталось, що ти станеш мосю, ні на яку іншу жінку я тебе не змінюю, присягаюсь своєю сім'єю. Я кохав би тебе до смерті. І навіть після смерті я тебе б теж кохав!

– Тоді послухай: коли ми прийдемо до табору, мене заберуть, може, битимуть, лаятимуть, але ти не втручайся, не заступайся за мною. Не вб'ють! І коли

табір зніметься кочувати назад до Молдавії, ти не переживай. Коли відїдемо достатньо далеко, вони заспокояться і про мене забудуть, я втечу. Рівно через шість днів прийду до баби Дудуки, а ти мене чекатимеш! І я буду твоя, а ти мій навіки.

– Значить, у неділю, першу від Паски, ти будеш мене чекати у баби Дудуки? – перепитав Рупа.

– Так, любий! Тільки ти чекай!

* * *

Біля лісу їх зустріло декілька циган, підійшли жінки з дітьми, плакали та розказували, які суворі кишинівці, показували синяки та рани. До гурту наблизився Петро Власович:

– Послухайте, що я вам скажу. Я завжди був проти, такої циганської звички як самовільне, без згоди батьків, одруження. Навіщо крастись! Підійшли б до людей з хлібом-сіллю, то все було б краще. Може, батько і віддав би свою дочку, він їй не ворог. А коли дочка тікає, то будь-який батько розлютиться. Адже батьки пестять дитя 16 чи 17 років, доглядають, взувають, вдягають, а приходить якийсь незнайомий хлопець, вговоряє їх дитину і вона з ним тікає. Уже батьки їй не потрібні і кожному батьку таке не до вподоби, коли його не питають рідні діти. Давайте з хлібом з сіллю та підемо до людей, запитаємо по-хорошому, може, люди й віддадуть своє дитя.

– Не віддадуть, – зажурено відповіла Алуміна. – Мій батько хоче віддати мене за Чалада, бо той багатий і вони великі друзі з його батьком. Він вже слово дав восени повінчати нас!

– Що твій батько ворог своїй дитині? Підемо, по-хорошому поговоримо, може, віддасть, а не віддасть – то вже його справа. Але за його дочку ми повинні піти і поклонитися хоч раз – він заслужив, бо у нього дочка гідна! А потім, коли молода буде наша, хай він нам кланяється.

- Деякі чоловіки заперечували: як же ми підемо? Он вони що з нас зробили. У нас якась гідність повинна бути! Ще знову кинуться на нас, ще й повбивають, як собак.

- Що ж, як хочете, а я піду з молодятами. І Пхабай хай іде з нами. Все одно треба Берка забирати, не покинемо ж його помирати біля людського воза. Пішли, Пхабай, пішли, діти. І коли наблизитесь до батька і матері – станьте перед ними на коліна і просіть пробачення, що без дозволу хотіли поженитись, розкажіть, що палко кохаєте одне одного. Дивись, їх гнів минеться. Але зробіть так, як я вас учу, як велить циганський закон.

- Як же моєму сину на коліна ставати перед бузувірами? – заплакала Пхабай.

- Перед батьками не сором стати на коліна! Це святе діло, повага до батьків, – доводив Петро Власович. – Та й за що з людьми битись? Адже наш Рупа підговорив їх дочку тікати без згоди батьків. А в людей, можливо, такого закону немає.

Від гурту почувся чийсь голос:

- Правильно говорить Петро Власович, треба молодим покорятися і слухатись батьків, а то не встигли побачитись – уже тікають. Невже важко запитати згоди батьків?

Петро Власович, узявши Алуміну і Рупу за руки, повів їх до кибитки Парна. Решта циган йшли віддалік.

* * *

Багаття тільки-тільки тліло. Парно сидів на товстій ковдрі, низько нахиливши голову, навколо нього спали сини, племінники, рідня.

Петро Власович кашлянув:

- Що спиш, Парно?

- А ... прийшли, – зі злом відповів той.

- Христос Воскрес і доброго дня тобі та твоїй сім'ї! Дай Бог щастя всім людям, і циганам і всім християнам!

- Де моя дочка? - не слухаючи привітання, заговорив Парно.

- Твою дочку ми привезли, як і обіцяли, ніхто не образив її навіть словом. Ми зачаровані красою твоєї дочки. Але наш парубок теж хлопець гарний. Ми прийшли з хлібом-сіллю, просимо тебе віддай заміж за нашого Рупу свою Алуміну і не гордись!

- Хай Алуміна підійде до мене! - наказав Парно.

Алуміна боязко підійшла до батька, тримаючись за руку Рупи. Молоді стали перед ним на коліна, благаючи пробачення.

Першим заговорив Рупа:

- Батьку, пробачте нам, ми з Алуміною кохаємо одне одного. Життя без Алумини мені не потрібне, краще вбийте мене, якщо не віддасте за мене Алуміну.

Алуміла заплакала:

- Батьку, я покохала Рупу усім серцем. Я без нього помру, прошу тебе: віддай мене за Рупу заміж, благаю тебе тату і тебе мамо!

- Алуміно, скажи мені, може цей собака тебе силою чи хитрістю заманив, - запитав її батько.

- Ні, батьку, я його покохала своїм серцем і хочу піти за нього заміж.

Парно ніби не чув. Підійшла Калі:

- Зізнавайся, дочко, може, цей собака спав з тобою?

- Ні, мамо, ми з Рупою разом не спали!

- Його щастя! - зло відказала Калі.

Парно перебив жінку:

- Забирайтеся усі геть! Не муляйте очі! І забирайте свого побитого пса Берка, поки він ще дихає. Якщо ваш Рупа ще шукатиме мою дочку, то будуть останні хвилини його життя!

Берка розкували, попід руки перетягли до свого табору.

Табір сервів почв оживати. На вигоні забігали діти, циганки порядкували біля наметів.

Стара Дудука перев'язувала та промивала горілкою рани. Найбільше постраждав батько Рупи Берко. Але вижив, дякуючи Богові! Та старій Дудуці.

Табір кишинівців відїжджав, всі бачили, як пливли їх вози кіровоградським шляхом. Нехай ідуть. Щасливої дороги і Бог з ними!

ОБ'ЯВ (ВЕСІЛАЯ)

Згодом, налаштувавши свої кибитки, серви, вирушили в бік Черкас, далі до Золотоноші, а звідти до Гельмязова. Там мешкала мати Павла Бамбули, у якої він гостював на Паску. Закон циган велить, де б не був, а на Різдво та Паску обов'язково всі діти та онуки ідуть до батьків. Отож Павло обіцяв повернутись у табір тільки після проводів, коли разом з матір'ю відбудуть поминки за померлими рідними, за вбитого фашистами батька.

У вівторок під вечір табір сервів уже напинав намети під Гельмязовом між Супоєм та лісом. Петро Власович та Пуйло разом з Лахманом поїхали в село шукати Павла, розповісти про все, що сталося. Його застали вдома у матері Ганни Бамбулихи – якраз порався біля коня. Дуже зрадив і стривожився Павло, побачивши своїх та ще й в синяках та в бинтах. Здивовано запитав:

– Що сталося?

– Христос Воскрес! – перебив його Петро Власович, обнімаючи і цілує.

– Воістину Воскрес! – відповів Павло, нічого не розуміючи. Аж у хаті, коли привітали всіх з Паскою, повиймали пляшки з горілкою і, подаючи тітці Ганні цукерки та чай, без якого цигани ніколи не обходяться, почали розповідати, як їх полупцювали кишинівці.

– А де ж табір? – запитав Павло.

– Та тут, під селом.

– А кишинівці де?

– Та вони поїхали зразу ж ...

– Жаль, треба було б з ними поквитатися, – скривився Павло. – Але нічого, вік великий. Може, ще стрінемося!

* * *

Збігло декілька днів, а Рупа був якийсь сам на себе не схожий. Батько в лікарню лягти категорично відмовився. Ліків, які виписав лікар, навіть не торкнувся. Єдине, що підкорявся жінці, коли та давала пити трави старої Дудуки і перебинтовувала голову шматками білого полотна, змоченого в настоянці.

Рупа тяжко переживав. З одного боку кишинівці вороги, бо побили їх табір, а з іншого – там же з ними десь поїхала кохана Алуміна. Незабаром вона буде чекати його в баби Дудуки. Що ж робити? В таборі, мабуть, не захочуть її прийняти, багато ран завдала її рідня!

Рупа дуже схуд, не їв, соромився своїх циган, вважаючи що це він винен в стражданнях батька та інших. Був мовчазний, все про щось думав.

– Синку, що з тобою? Невже не можеш забути Алуміну з того проклятого племені? – допитувалась Пхабай. Рупа мовчав.

– Вони ж наші вороги, ти знаєш, скільки ран вони нанесли твоєму батьку та іншим – маєш їх проклинати. Забудь, синку, ту звабницю з проклятого племені. Вона дівчина гарна, я її не лаю. Але дай Бог більше їх не бачити. Все минулось, синку. Я рада була б тобі допомогти, так не можу: звідки узялись, кудись пішли їхні рома. Навіть не знаєш, де вони. Світ великий, доріг багато. Хай їдуть і ніколи з нами не зустрічаються.

– Мамо, а що б ти робила, якби Алуміна сама приїхала б до мене, щоб вийти заміж і жити разом з нами?

– Що ти верзеш, синку? Як вона знайде нас?

– Я домовився з Алуміною зустрітись цієї неділі у баби Дудуки! Вона втече з свого табору. Щоб жити в нашому. Щоб бути разом зі мною.

– Ой синку, невже оце правда? Я не знаю що й казати! Розповім зараз твоєму батькові, – що він скаже...

Хворий Берко слухав розповідь Пхабай. Був аж схопився, але знову ліг.

– Оце Рупа!.. Оце Алуміна! Молодці! Не дарма я страждаю! Буде по-нашому і ваша дочка, кишинівці, сама біжить до мого сина. Буде нам радості, а вам заості! Але треба порадитись з Павлом, адже він за старшого в таборі. Багато ж постраждало – може, хто не схоче або заякається.

Незабаром увесь табір циган чув, мов вулик, старші чоловіки сиділи біля Беркової підводи, поряд був Рупа. Берку намостили багато подушок, щоб він міг бачити трохи присутніх. Петро Власович, як завжди, вів свою розмову:

– Я проти того, щоб діти самовільно женилися. Життя прожити – не коня купити. Кишинівці агресивні рома, наше плем'я сервів вони не вважають за рівноправних людей. А ми не гірші і не повинні шляхом обману ріднитися з ними. Не можна, щоб вони гордились, що ми в них хитрістю виманили дочку. Або ще: житимуть Рупа і Алуміна рік-два-п'ять, але рано чи пізно молодій жінці захочеться побачити своїх родичів. Що тоді? Будемо силою її тримати чи що? Що робитиме Рупа? Може, він поїде їх шукати? Він же не у в'язниці бере жінку, у в'язниці теж дозволяють побачення. Доведеться Рупі рано чи пізно їхати до них у гості. Моя порада – краще нехай раз перетерпить Рупа і відмовиться від кишинівки. Чи в нас гірші дівчата, чи він каліка, що треба аж кишинівців шукати, щоб поженитись?!

Усі мовчали, озвався Рупа:

– Якщо ви не хочете, щоб у таборі з'явилась кишинівка, бо, може, доведеться ще колись зустритись з її родичами, то я вас не змушую і не приведу сюди дівчини з іншого племені. Але без неї мені життя не миле. Я залишу табір, поїду сам, я дав їй слово і повинен виконати. Якщо мене уб'ють, то так тому і бути!

– Як же ти поїдеш? – заголосила мати. – Твій батько такий хворий, що я з ним робитиму?

– Мамо, біля батька є ти, а біля вас обох увесь табір.

Тоді слово взяв Павло:

– Кишинівців ми не боїмось. Вони надавали стусанів нашим сервам, коли в таборі майже нікого не залишилось. Нехай Рупа іде по свою кохану. А що буде через п'ять років? Їх ще треба прожити, потім буде видно.

Павла підтримали. Вирішено було послати разом з Рупою його двоюрідного старшого брата з жінкою – як більш розумних і досвідчених у життєвських питаннях. У п'ятницю рано мали їхати по Алуміну найкращою в таборі кибиткою Павла Бамбули. На дорогу він застеріг молодого і його рідню:

– Молода не з наших циган. Ми повинні поставитись до неї, як до своєї дочки. А весілля відгуляєм за всіма циганськими правилами. Ти, Рупа, маєш зберегти свою кохану в цноті. Тільки на весіллі почуємо, що вона не займана дівчина і вона буде одна з безрідних. Я не хочу, щоб з безрідної дівчини хтось сміявся, мовляв, була до весілля молодницею, через те і заміж побігла в чужий табір.

Рупа разом з братом та його жінкою вирушили по Алуміну, а в понеділок під вечір повернулися. Разом з Алуміною приїхала і стара Дудука, щоб побути зі своїми циганами і прослідкувати, як приймуть дівчину у таборі.

* * *

Травень. Пізній вечір. Прохолода. Палає багаття, навкруг тихо сидять цигани і слухають розповіді старої Дудуки. Скінчились пісні і танці, зморені діти давно сплять, жінки теж послули. А молодим цікаво.

Бабо, Дудуко, скажіть, чи правда, що є рай і пекло?

- Є, діти, рай, є і пекло. У пеклі чорти і всяка нечиста сила мучать людські душі за різні гріхи. А рай - це там, де Бог: там сади, тепле сонечко, мир, благодать, співають райські пташки, стоять столи, на яких повно всякої всячини. Там душі праведників.

- Бабо, а куди наші душі потраплять, як ми померемо?

- Хто його знає? Тільки Богу відомо, куди він направить душу людини після її життя.

- А чи можна Бога обдурити, сказати Богу, що я хороший, що я нічого поганого не робив, і потрапити в рай?

- Бога не обдуриш і він усе на світі знає. Біля кожної хрещеної людини, позаду із правого боку він ставить свого невидимого Янгола-охоронця. Цей Янгол все життя оберігає людину і все хороше, що зробить вона, записує в книгу. Ти пішов до церкви і поставив свічку Богу, ти комусь біднішому від себе - дав милостиню, який шматок хліба, тебе хтось вилаяв чи вдарив, а ти пробачив йому... Усе помітить Білий Янгол. Але ворог Божий - сатана теж ставить біля людини позаду зліва свого чорного невидимого Янгола, щоб записував у свою чорну книгу те, що робить людина грішного. Ви щось украли - це гріх, не поважаєте батьків - теж гріх. П'єте горілку і палите - це теж гріх. Чи більше одного разу женитесь, чи не повінчані в церкві - теж гріхи.

- Прожила людини життя і померла, тіло її закопують у землю, а душа йде на небо. Супроводжують її до Бога Янголи. Коли йде суд, до Бога подають ту книгу, що записував Білий Янгол. Про все хороше читає Бог. Але передають йому і чорну

книгу, яку Чорний Янгол писав. І Бог бачить усі діяння. Засуджує людину за вчинки – чи до пекла, чи в рай. Обдурити Бога неможливо...

– Бабо Дудуко, а хто сильніший Бог чи сатана? – запитав Рупа.

– Авже ж Бог і він створив з нічого все на світі – небо і землю, місяць і сонце, зорі, повітря і людей. Щоб дихали повітрям, щоб усе живе жило і множилось. Створив воду і те, що в воді. Кожну травинку, квіточку... Все з нічого...

– А скажіть, бабо, чого ж Бог не знищить сатану, адже він найсильніший.

– Сатана колись був одним з наймудріших, найкращих янголів Божих. Але гордість заволоділа ним. Навіщо робити всім добро! Адже від зла теж можна одержувати насолоду! І сатана підбурих всіх інших янголів і розпочав війну проти Бога.

Була велика війна на небі між силами добра і зла. Божі сили здолали сатану. Кинувся той зі своїми чорними силами, щоб заховався і сховатися у землю, у саму середину. Може, й розбив би Бог землю, щоб згубить сатану, але стримався, бо на землі живуть його діти. Всі люди на землі – Божі створіння, кожна людину він створив і за кожна переживає як мати за своє дитя. А хитрий сатана сховався у землю, на якій, ми живемо, він нами прикрився.

Якщо Бог розіб'є землю, на якій ми живемо, на друзки, аж тоді він дістане сатану і його враже плем'я. Але Бог любить нас і не хоче нашої гибелі – закінчила стара Дудука.

Всі вражено мовчали. Потім хтось обізвався:

– Тітко, скажіть, що ми можемо зробити для Бога хорошого, щоб він нас ще дужче любив?

– Скажу, хоч ці слова не мої, а написані із старовинних святих книгах. Скільки мільйонів людей живе на землі, а Бог знає скільки у кожного волосин на голові. Як тільки котрась упала, він уже знає. У Бога

все пораховано: скільки трави на землі, скільки листя на деревах, все Богу відомо. Але люди не бачать своїми очима Бога, тому думають, що його немає. Та Бог був завжди, є зараз, і буде завжди.

– Є багато людей, що за нього віддають своє життя. Я нещодавно була в монастирі, бачила жінок-монашок. Поміж ними є старі, котрі доживають свій вік, є і молоденькі, які тільки ступили на шлях Божий. Думаєте, вони прагнуть легкого життя? Ні і, монашенське життя тяжке: рано встаєш, пізно лягаєш, роботи не початий край, треба працювати на городі, шити, прати, білити... І декілька разів на день молитись. Гадаєте, заради грошей вони їдуть у монастир? Помиляєтесь, у монашок ні грошей, ні багатства, ні своєї хати, ні коштовностей, нічого свого особистого. Немає ні чоловіка, ні дітей.

Заради чого ці жінки страждають, якої шукають винагороди? – запитаєте ви. Відповім: заради любові до Бога!

Щоб догодити Богові, треба любити його усім серцем, повірити в нього, молитись щоденно, ходити до церкви – там дух Божий. Поважати своїх батьків, не сперечатись з ними, слухатись. Не можна красти, чинити перелюб, заздрити. Треба любити всіх людей. Якщо будете виконувати це, тоді ви угодите Богу.

Раптом озвався Павло Бамбула:

– Я в Бога вірив весь час, після одного випадку увірував ще сильніше, якщо не хочете спати, то можу розповісти.

– Давай, давай, розкажуй, ще виспимось...

– Було це на війні. Зима, холод, вітер, сніг, а нашому полку команда: “В атаку!” Вискочили ми з окопів і вперед. Команда є команда. Біжимо, а місцевість відкрита – все прострілюється. Косять фашисти нас, мов траву. Падають убиті там, там, краєм ока бачиш, а біжиш. До німецьких окопів ще далеко, а напні – вже далеко. Фашистські кулемети

стріляють, голови не піднімеш. Команда: "Лягай!" Лягли. Німці почали мінометним вогнем накривати. Земля, сніп диму, осколки – усе змішалось. Отут мене й поранило. Я навіть не почув, як осколок уп'явся в стегно, тільки згодом помітив, що вся нога мокра, глянув – кров на снігу. Поворухнутись немає як. Не видно ні неба, ні землі. Гримить, тріщить. Лежить наш полк пластом на землі. Припав до неї і вперше в житті звернувся до Бога: "Врятуй, Господи, я не забуду, скільки житиму, як доживу, то до першої церкви піду і поставлю свічок на всі гроші, які в мене будуть, перед твоїми іконам. Врятуй мене, Боже, я ще молодий, хочу жити". І свідомість покинула мене.

Скільки лежав на холодній землі – не знаю. Але, здогадуюсь, що пізно ввечері не раніше, витягли мене санітари. Отямився в госпіталі. Запалення легенів, а там, де витягли осколок, почалась гангрена. Температура за сорок і так впродовж десяти днів. Лікарі вже й не підходили до мене, перенесли в палату для помираючих. Нога набрякала, мов колода, дихати нічим, серце з грудей ледь не вискочить. Що хочу підвести голову – світ іде обертом.

– Не житиме, – тихенько сказала медсестра. Я почув, але мені було байдуже, думалось: ось як люди помирають. На очі навернулись сльози. Згадалась церква, захотілось туди... І щоб було тихо-тихо, щоб ніхто не заважав, щоб священник читав Божі молитви, а люди стояли б і слухали, слухали... Забажалось мені побачити священника. Живого. Згадав я, як моя бабуся взяла колись мене малого з собою до церкви. Згадав, як хрестили мого сина Павлика, як ми з кумами їздили до церкви. І так мені спокійно стало на душі, що я заснув. Чи снилось чи це – було насправді, не знаю. Раптом відчиняються двері в нашій палаті, заходить гурт лікарів та медсестер в білих халатах і шапочках, прямують до мого ліжка. У палаті стало світло, світло. До мене підійшов поважний лікар.

– Дай руку, – сказав він.

“Навіщо це йому!” – подумав я, але руку помаленьку підняв. Той лікар провів правицею по руці і, зупинившись біля плеча, почав натискувати.

– Чуєш хребець на плечі? – він виразно натиснув.

– Так!

– Чуєш? – намацав інший поряд. – Чуєш – третій? Рахуй далі!

– Четвертий, п'ятий, шостий, а сьомий не намацав...

Кожен рубець відповідає десяти рокам твого життя, а помреш ти в рік Собаки – закінчив він.

На своїй тумбочці біля ліжка я побачив таблетки, такі ж, як ті, що перед смертю приймав мій брат Микола, коли конав від раку. Всі, хто стояв біля мене, повернулись і пішли з палати...

Я прокинувся. У палаті було темно, надворі стояла ніч. Плече моє виразно боліло від міцних натискувань невідомого лікаря. Мені чулись хребці на моєму плечі. Я простягнув руку, почав перемацувати плече. Але нічого не намацав. На тумбочці не було ніяких таблеток.

– Сон! – подумав я.

Але чомусь приємно, хороше стало на душі, захотілося жити. Невдовзі я став видужувати. Але все непокоїло одне слово: що воно означає – померти в рік Собаки? Почав питати грамотних людей. Один комісар мені пояснив, що на сході – в Китаї, Індії, в інших країнах – роки визначають за гороскопом, по зірках. Мають вони дванадцять найменувань – рік Коня, Лева, Кішки, Собаки... Через кожні дванадцять – повторюються. Я врахував, що мені відміряно прожити шістьдесят сім років і померти від раку, як брат Микола. Тож час пожити ще є. І засміявся Павло.

– А в церкву я ходив. Тільки мене комісували, я першим ділом поїхав до церкви у Київ. Та й зараз – як би не спішив, де б не був, а церкви не промину, дякую

Богові, що врятував мене. Хоч одну, а ще краще три свічки стараюсь поставити перед Божими Іконами.

Павло замовк, розворушивши серце спогадами. Багаття згасло, тліло кілька жарин. Надходив ранок.

* * *

Настала субота – день весілля Рупи та Алуміні. Гості почали з'їжджатися з відучора. Багато родичів накликав Берко та Пхабай на весілля. З Переяслава приїхав Дебеляк з жінкою та дочками. З Оржиці – Зурало з сім'єю. Із Золотоноші Гринак з жінкою і братами. Турчики, Влахи прибули. А з навколишніх сіл Низгурі, Кернуси – багато циган молодих і старих.

Той приїхав шкапу обміняти. Інший з таємним наміром придивитися до майбутньої невістки чи зятя. Третій пошив хромові чоботи, тепер взув і ходить, мов навич, поважно. Жінки цілуються, придивляються одна до одної, шепочуться. Дивись, яку гарну шалю купила десь Бакриха! А у Зуралової Патріни які чобітки! Живуть же люди! А хто ж то в шифоновій червоній спідниці і в хустці з квітами!

А музик наїхало! Дебеляк на гармошці грає неперевержено. Син Михайла Хомовича Петро Король на баяні пече, аж дух перехоплює. Порфир Хомович скрипку візьме – заслухаєшся. На бубоні вибиває Янько. Слухав би день і ніч. А ще звучить гітара і Ламантей співає з жінкою Катріною. Поки йде цей концерт, проворні молодичі взялися накривати стіл: прямо на вигоні на траві розстелили рядна, поверх поклали рушники. Тут з'явився гарний великий коровай, хліб-сіль, а потім носили горіаку й ситро, смажених поросят з хрінном та курей, ковбаси домашні, сир, сметану, компот, кавуни малосольні, помідори і огірки бочкові, м'ясо з картоплею тушене... Усього було вдосталь. Видно, добряче напозичався Берко грошенят. Та нічого страшного: надарують гості, то й віддасть борги. Адже не кожен день дітей одружують –

ждуть роками, доки виростуть. Тому й відбувають щедро.

Столи вже накриті. На траві розстелили кожуха вверх вовною, поверх – вишиваний рушник. Старостою був Зурало, він покликав до себе батьків молодого, діда і бабу, хрещених батька і матір, рідних дядьків з жінками і тіток з чоловіками. Наказав привести із шатра молоду і молодого. Коли ті з'явилися, то стали на коліна на рушник обличчям до сходу Сонця. І почалось благословення.

Підійшли батько й мати молодого – Берко і Пхабай. У них у руках були освячені ікони Спасителя Ісуса Христа та Матері Божої Марії, а також хліб-сіль. Берко ще був кволим після побоїв, але тримався:

– Бажаю вам, діти, щоб ви були щасливими, і здоровими, і багатими, щоб розуміли Бога, батьків і людей, і вас щоб люди розуміли. А для нас, батьків, подаруйте багато онуків, – поцілував сина та невістку і передав ікони жінці.

Пхабай – весільна мати – заплакала і почала й собі благословляти молодих, притуляючи ікони до нахилених голів Рупи та Алуміни:

– Бажаю вам, діти, щоб ваше кохання було до ста років, щоб ви жили в мирі та злагоді, щоб ніколи не хворіли.

Потім ікони і хліб перейшли до рук Зурала і старої Дудуки. Їх було вибрано посадженими батьками Алуміни на час весілля. Знову були побажання і поцілунок.

Дід з бабою благословляли молодих, потім хрещені батько з матір'ю, потім рідні дядьки з жінками, потім тітки з чоловіками. Молодята стояли на колінах, схиливши голови. Як молодих благословили всі рідні, староста підвів їх і наказав узятись за край рушника, котрим був перев'язаний через плече та обом міцно триматись за нього і не відпускати, доки тричі не обійдуть навколо столу. Так вони й рушили потихеньку.

Молодим було незручно удвох триматися позаду за кінець рушника і йти слідом. Коли почали обходити третій, останній раз, молода перечепилась об ногу молодого і трохи не впала, випустила з рук край рушника. Усі так і ахнули – погана прикмета. Але староста, мов нічого не сталося, звів на жарт, усміхнувся весело:

– Ей, молода, ти часом не п'яненька, що спотикаєшся. Тримайся міцніше!

Алуміна зашарілась, залилась рум'янцем – стала ще кращою, сильніш ухопилась за кінець рушника і пішла далі, закінчувати третє коло. Ось обійшли його.

Кожух тим часом перенесли молодим на посад. Староста Зурало звернувся до всіх:

– Дорогі гості! Ми зібралися на весілля цих дітей – Рупи та Алуміни. Нас багато і ми з'їхались звідусіль. Наш товариш Берко та його жінка Пхабай з великими труднощами зібрали оцей шматок хліба, що ви бачите перед собою. Як ви знаєте, Берко ще не зовсім здоровий та і часи зараз тяжкі. Весільні батьки доклали багато зусиль, аби достойно пригостити нас, тож побажаємо їм міцного здоров'я. У них зараз урочистий день – вони діждались весілля свого сина, Бог їм послав невістку. Хай вона буде щаслива. Але може поміж нами є такі люди, що ворогують одне з одним, або незадоволені, то я прошу в честь цього весілля – помиріться і буде вам радість і щастя на довгі літа. Але якщо не помиритеся із своїми ворогами, то прошу усі сварки перенести на інші часи та інші роки. А якщо хтось все-таки вчинить сварку на весіллі і не дасть людям з'їсти шматок хліба, то я попереджаю, що ціна цьому столу дуже велика – утричі більша, ніж витратили весільні батьки. А тепер, будь-ласка, дорогі гості, просимо всіх відвідати те, що Бог послав, сідайте за стіл, їжте, пийте, гуляйте, відпочивайте.

Посідали на розстелені ряднини – чоловіки окремо, жінки окремо, молоді люди теж окремо.

– Їжте, пийте, дорогі гості, що Бог послав, частуйте одне одного горіакою, бо гостей багато, а староста один – за усіма не вслідкує. Жартуйте, хай усі сміються. Якщо щось треба говоріть, кому солі, кому гірчиці – подамо.

Чарка за чаркою, слово за словом – так через якусь годину всі й вдовольнилися. Молодята, мов голуб та голубка, притулившись одне до одного, усміхались та перешіптувались, коли їм ніхто не заважав. Скільки їм побажань сьогодні наговорено, мабуть, вже й шиї болять відповідати поклонами. Але терпіть – весілля раз на віку.

Оголосивши танцювальні та пісенні дійства, староста подав край рушника і вивів Рупу та Алумінію з-за столу на середину галявину.

Заграли весільну танцювальну мелодію, і Рупа з Алумінією відкрили танці. Згодом до них приєднався староста Зурало. Потім танцювали Берко з жінкою, дід з бабою і вже всі, хто хотів. Хто не любить циганських танців? Навіть самі глядачі-цигани від кожного майстерно виконаного руху приходять в захоплення, мов малі діти.

Сімейні – це коли танок виконує уся сім'я: її глава із жінкою, з дітьми та онуками. Змішано-парні – для парубків та дівчат, це коли староста весілля запрошує до танцю парубка з однієї сім'ї, а дівку – з іншої. Танці для одружених пар. Змагання між не жонатими парубками на кращий танок. Таке ж змагання між не заміжніми дівками. Дуже цікаві виходять танці у дітей та підлітків. Та найбільше захоплюють танці літніх пар. Коли навіть дуже літні рома виконують танок, – то це ще не старість: з кожним кроком, з кожним порухом роки відступають, молодість повертається до цих людей. Всі їх рухи продумані і відшліфовані сотні разів за життя, але щоразу танець виконується по-іншому та й ще в кращій варіації. Немає нічого в світі кращого й захоплюючого від циганського танцю...

На весілі дійшли згоди, що між чоловіками в танцях переміг молодий красень із племені Турчиків на імення Гринак. Але більшість присутніх віддавали першість Ламантею з племені Лахманів. Окрім танцювальної майстерності, Ламантей був ще й гітаристом та виконавцем циганських пісень.

Між молодими незаміжніми дівками всі присутні схильні були визнати переможницею Папушу, дочку Петра Власовича. Багато сердець молодих хлопців загорілось від кохання до стрункої красуні Папушіці, але вона не глянула на жодного.

Перейшли до співів. І знову – танці! І так до півночі. За північ розійшались по наметах, хто сп'янілий, хто зморений – відпочити хоч трішки перед завтрашнім днем, бо весілля продовжиться. Залишилось декілька чоловік, поміж якими був і Павло Бамбула, – не спали, сиділи біля багаття і вели розмови про циганське життя, про те, хто, де і як живе. Про новини в світі, про гарячих коней, про пригоди з нечистими силами – із чортами та відьмами і про все інше – куди вело розмову.

Далекий гість, на імення Влах, родом не звідси, але одружений на циганці місцевого племені, заговорив до Павла Бамбули:

– Павле, я хочу тебе запитати, та все якось незручно: чому багато ваших ромів названо українськими іменами Петро Власович, Михайло Хомович, Павло, Микола, Іван? Я таких імен ніде в ромів не зустрічав.

– Та що тут незрозумілого? Саме життя підказує: й між воронами живеш – по воронячи й каркай! – почав Павло. – Наші цигани належать до племені Сервів. А Серви своїм корінням з правіків приросли до України. Україна – наша Батьківщина. Іншої Батьківщини ми не знаємо. На Україні вірять в Бога, вона – православна держава. І коли народжувалась дитина, ім'я їй давав священник. Живучи на Україні, ми теж

прийняли християнство і нашим дідам при хрещенні теж давали християнські імена. Ми і звикали до них, вони нам до вподоби. Інколи до християнського імені ми додаємо ще й своє, циганське, щоб швидше можна було здогадатись, про кого йде мова. Тож багато з нас мають по двоє імен: одне – циганське, інше – християнське. Зурало в перекладі з циганської мови – сильний, здоровий, а християнське ім'я його – Іван. У нашого молодого Руши, на весілля котрого ми зїхались, християнське ім'я Петро. Коли його так називати, ніхто не знатиме, про кого йде мова, але, коли я скажу Рупа (в перекладі з циганської срібло), ви відразу здогадаєтесь, хто він. Або ще: Петро Власович – ми всі знаємо його. А коли я називатиму, його просто Петро, чи дядько Петро, то ви й за годину не доберете хто це, бо Петрів навколо багато. А як скажу Петро Власович, отоді все стає на свої місця і все зрозуміло.

Павло перервав розмову, бо бачив, що майже всі послули. Він підкинув дров до багаття, обізвався ще до Влаха:

– Хай сплять, ходімо і ми.

Розійшлись кожен до свого намету.

* * *

На другий день весілля, як і годиться, гарненько похмелились. Обговорили, хто які зробив на весіллі комерції. Той міняв коней – узяв шкапу і трохи додачі. Той купив чоботи в борг. Інший посварився з жінкою через дочку, що хотіла втекти з якимсь парубком. Аж ось з піснями та танцями привезли молоду. Свашки, вибрані заздалегідь, несли біле простирадло зі слідами цнотливості на ньому. Після веселого загального танцю, до всіх з промовою звернулась старша свашка Патріна.

– Дорогі наші гості, всі, хто присутні на цьому весіллі, ми, вибрані свашки, хочемо поділитись з вами великою радістю. Після прискіпливої перевірки нашої молодії красуні Алуміні на дівочу цнотливість, ми запевняємо вас, що молода наша – достойна дівка! – і

почала божитися своїми дітьми, сім'єю, що так воно і є, що вона бажає своїм онучкам, щоб вирости таким ж чесними і цнотливими, як Алуміна.

Після Патріни виступила наперед інша свашка, високо піднявши біле простирadlo вгору, вона теж забожилась, що молода достойна, чесна, цнотлива. І теж бажає своїм дочкам і онучкам вирости такими ж. Почали підкидати вгору весільного батька та матір.

Випили ще по чарці чи й більше. І як трохи весілля заспокоїлось, дочекавшись найголовнішого, заради чого з'їжджаються звідусіль. Заговорив староста Зурало:

- Дозвольте, дорогі гості, накрити дарчі столи. Запрошуй всіх, хто що в змозі подарувати нашим молодим на нове господарство.

На столах з'явилися свіжі страви. Порядкували всі молоді циганки - і родичі, і приїжджі. А на вигоні продовжувались танці та співи.

Перші відкрили дари весільні батьки Берко та Пхабай. Узявши чарку в руки, звернувся Берко:

- Дорогі мої діти, хоч і перепало мені від родичів невістки, та я радий буду помириться зі своїми сватами заради своїх онуків, котрі будуть у нас. Бажаю вам, мої діти, довгих років подружнього життя у вірності, в злагоді, в радості, доброго здоров'я, щастя. Бажаю, щоб розуміли і батьків людей щоб теж не забували. Бахт туменді пи баре берша!

- Випивши чарку до дна, Берко зняв з пальця велику обручку-печатку і подав сину:

- Її я одержав, як женився, від свого батька, а він від свого. Тепер пришов час оцю обручку, зроблену із чистого золота, передати тобі. Як будеш женити свого сина, передади йому. А ще, діти, я вам дарую себе. Як ви мирно житимете в любові, то і моє життя буде довге. Якщо будете (не дай Боже) сваритись, то моє здоров'я буде поганим і слабким.

Берко поцілував дітей, а слово передав своїй жінці Пхабай.

Вона узяла чарку, розхвилювалась, заплакала. Крізь сльози радості бажала дітям здоров'я, щастя і всього найкращого. Зняла із своїх вух золоті сережки і наділа їх у вуха невістки:

– Носи, колись на весіллі подаруєш мої онучці!

Названий батько Алуміни староста Зурало подарував молодим гроші. А названа мати – стара Дудука – розв'язала хустку і з краєчку вузлика дістала золоту п'ятирублеву монету царської чеканки, віддала молодцям.

Хрещені батьки Рупи подарували пухову ковдру та подушки. Рідна тітка – килим і гроші. Кожен, хто був на весіллі, підносив подарунки для молодого та молодої. Музики грали веселих пісень. Їм замовляли мелодії.

Так до пізньої ночі. Хто ліг відпочивати, а хто і далі веселився. Тільки на третій день весільні гості почали роз'їжджатися. Більшість була в гарному настрої – від хорошого гуляння, від випитого вина, під вродливих молодих, від удачі в комерції. Дехто похмелявся ще й на четвертий день. Але час був думати вже про будні. Тож побажаємо нашим молодим Рупі та Алуміні міцного довгого кохання та всього найкращого в їхньому подальшому житті.

ЛА ДАРКАКО СУНО (ДАРЧИНЕ ЖИТТЯ У СНІ І НАЯВУ)

Циганський табір охопила новина: Грицько Пуйло покинув свою сім'ю і втік з удовицею – напівциганкою, напівукраїнкою Веклою, чоловік якої не повернувся з війни. Це передавалося з вуст у вуста, здивовані цигани не могли повірити, що такий поважний,

роботящий чоловік як Грицько Пуйло міг залишити хвору дружину і шістьох дітей, віддатись пристрасті.

Його жінка Дарка була розумною і кмітливою. Хоч з обличчя дуже чорна і не вельми красива, але господинею була відмінною. Та й дітей народила аж шістьох для свого чоловіка. Старшій дочці Марії вже майже двадцять років, Миколі – сімнадцять, Михайлу – чотирнадцять, Івану – дванадцять, Катерині – дев'ять, найменшому Васильку – шість. Як можна шістьох дітей поміняти на одну, хоч і красиву жінку? Нехай вона і молодша – їй якихось тридцять п'ять, а йому майже сорок п'ять років.

Як може поважна людина покинути дружину, проживши з нею більше двадцяти років, до того ж хвору? Дарка промокла, провалившись зимою під лід, коли ходила ворожити по селах, дістаючи своїм дітям шматок хліба. У неї пальці на ногах повикручувало так, що не могла ступити.

Хто буде годувати дітей? Хто ходитиме по селах ворожити і випрошувати дітям їжі? Що ж ти, Пуйло, покинув напризволяще хвору жінку? Хто буде годувати твоїх діток? Кому вони потрібні?

Новина передавалась, мов блискавка. Всі дивувались. Дехто говорив, що не на довго – натішитесь з красунею та й повернеться. Інші лаяли його, а жінки дали слово, як тільки зустрінуть звабницю Веклау – пострижуть її, зав'яжуть сорочку на голові, а біле тіло вимажуть дьогтем, щоб зареклася відбивати чоловіків та щоб інші знали як сиротити дітей. Такий звичай у циган для блудниць.

На велику біду Дарці та дітям Пуйло залишив їх у старому наметі без копійки грошей. Запрігши коня, він сказав, що їде у навколишні села шукати роботу. Та так і не повернувся.

Що тепер робити нещасним дітям і їхній матері? Табір збирається кочувати за Черкаси, довго на одному місці циганам залишатись нічого. Не покинеш же

хвору жінку та дітей під лісом у наметі. А з собою брати – кому потрібна чужа сім'я, коли рідний батько покинув?

Пуйло знав, що вчинив негарно, тому ховав свою коханку і сам ховався. Коня та підводу він продав за безцінь. На ті гроші купив молодій жінці гарне вбрання, собі – шевйотового костюма, хромові чоботи, кілька сорочок. Незнайомі, що бачили цю пару, думали, що ці люди щасливі, навіть заздрили їм.

Тим часом табір з-під Гельмязова покочував до Черкас. Дарку та її дітей розподілили по підводах, а намет та одяг і все, що було, разом з самоваром та посудом поклали на візок з залізними колесами і причепили до воза Павла Бамбули. Кінь Павла за своїм возом ще тягнув і невелику тачку, котра несамоовито пищала і скрипів всю дорогу.

Хвора Дарка попросила Павла дотягти її нехитрі пожитки до Деньгів. Там жила Дарчина кума, яка хрестила її дочку Марію.

Дарку з дітьми довели і залишили в селі у якійсь старій хаті – неподалік від куми. Самі ж покочували далі.

Бідна жінка цілими днями лежала на дерев'яному тапчані, якого збив її син Микола. Вийти надвір було нестерпно тяжко. Спали покотом. Дочка Марія потроху спродувала те, що було. Продала подушку, ковдру, материні чобітки, спідницю, рушники, самовар, килим. Все йшло за півціни, а то й дешевше. Діти були голодні. Старший син обходив усі двори в селі, шукаючи роботу, де відро підлагодить чи ночви. Люди не хотіли молодому хлопцеві довіряти щось серйозніше. Доводилось дуже скрутно.

За кілька кілометрів від села проходила залізнична колія і там була невелика станція Хвилево-Сорочино. Одного разу Дарчина кума сказала, що бачила її чоловіка Грицька Пуйла з Веклою на станції. Якщо

хочуть його застати, то хай поспішають – потяг буде через кілька годин.

Діти зраділи:

– Мамо, дозволь ми збігаємо, приведемо батька, адже він не знає, що ми тут, він, мабуть, нас шукає.

Дарка почала відмовляти дітей:

– Якби він хотів бути з нами, то не кидав би. Ми йому не потрібні, я хвора, немічна, а ви ще малі. Тож не треба, не біжіть до нього!

Але діти плакали ще дужче, просилися, щоб побачити батька. Защеміло серце у Дарки і вона дозволила:

Біжіть, тільки сизою не тягніть його! Не хоче, то хай іде, куди йому треба.

Як швидко бігли діти тільки вітер знає. Незабаром були вже на станції. Вилетіли з лісу на перон і побачили батька. Він сидів на лавочці в холодку поряд з якоюсь білявою жінкою у розкішному, гарному вбранні, тримав її за руку, пригортав. Побачив дітей і розгубився, швидко оговтався, сказав щось жінці на вухо і попрямував назустріч дітям.

Вони кинулися в обійми, схвильовано питали:

– Тату, ти нас шукаєш? Тату, де ти взяв такий гарний костюм? Тату, а де наш кінь і підвода? Що ти нам купив? Тату, чому тебе так довго не було?

Пуйло плакав, обнімаючи їх:

– Ходімте додому!

Прийшовши до оселі, він не сміливо став на поріг старої хати під солом'яною стріхою.

– Здрастуй, Даро! – привітався.

Сів поряд з нею на тапчан. Сльози, мов горох, побігли по обличчю.

– Здрастуй! – кволо відповіла Дарка.

– Пробач мені, Даро! Я зрадив тебе. Сам не знаю, як вийшло. Не думав і не гадав покидати тебе і дітей! Як мені спокутувати свою провину?

– Нехай Бог пробачить тобі, – відповіла Дарка. – Що будеш робити? Залишишся з нами чи підеш до неї? Чоловіки люблять жінок здорових та білявих. А я хвора, немічна, ще до того й обличчя моє чорне, та й роки вже не молоді. Навіщо тобі така?

Пуйло мовчав.

– Де кінь, підвода? Мабуть, продав та купив своїй пасії одягу та прикрас?

– Та ні! Ти що? Продав у Переяслав Дебеляку в борг на два місяці, незабаром повинен віддати гроші.

– Якому Дебеляку ти продав виїзд? – здогадуючись, що дурить її Пуйло, перепитала Дарка.

– Та Петру Дебеляку продав, а гроші сказав, щоб віддав вам. Невдовзі зима, а ви голі-босі. Купиш дітям взуття та вбрання, щоб не перемерзали, та і собі щось купиш. Та дров на зиму купиш, бо обіцяють, що буде вона холодною.

– Щось ти говориш не від душі, хитруєш. Був ти колись чоловік справедливий, розумний, але останнім часом став брехати, де треба правда – ти збрешеш, на червоне – говориш зелене, де треба звернути управо – звертаєш уліво. Щось коїться з тобою лихе. Чи просто тягне тебе до інших жінок, ти ж молодший від мене та і не хворий, як я, – сумно промовила Дарка.

– Батьку, їди їсти, – запросила донька Марія до столу. Поклала декілька сирих яєць, окраєць хліба і цибулину.

– Не хочу, дочко, я не голодний.

– Їж, тату! Я зараз чай закип'ячу. Ми всі хочемо, щоб ти з'їв щось.

Пуйло сів на ослін біля столу і покликав до себе дітей. Розбив яйце в миску, посолив, перемішав ложкою і, розламавши хліб, роздав дітям і собі залишив шматочок.

Діти були голодні, але не їли, віддавали батькові, щоб він пообідав. Він умовив їсти разом. Кликнув і Дарку, але та відмовилась, їжі мало, а ротів багато.

Після їжі всі пили чай, замість заварки Марія в окріп вкинула декілька вишневих гілок, а замість цукру лежало кілька слив. Але всі так присмаковували, ніби пили якісь дивовижні заморські напої та смакували делікатесами.

Діти повсідалися батькові на коліна, найменший Василько міцно обнімав за шию, притулившись щочкою до щоки.

Але надходив вечір, сумнішав Пуйло... Менше цілував дітей, замислювався. Знехотя відповідав на запитання. В його голові роїлись якісь думки, він старався їх приховати.

Настав вечір. Темінь впала на землю. Марія запалила каганця. Василько міцно спав, обійнявши батька. Катерина дрімала в батька на руках. Пуйло поцілував їх ніжно і бережно поклав поруч з Даркою на тапчані, а сам тихенько зібрався вийти на двір.

- Тату, ти куди? - стривожились сини.

- Я на хвилинку, - і вийшов. Хлопчаки - слідом.

Було темно, місяць не встиг ще зійти. Пуйло відійшовши за ріг хати, постояв якусь хвилину і раптом побіг у городи, у бур'яни, в соняшники, в гарбузи. Упав на землю, поплазував у темінь і зник.

- Тату, що ти робиш? розгубились діти. - Де ти?

На їх лемент з хати вибігла Марія. Діти голосно плакали, шукали свого батька. Благали:

- Татусю, не покидай нас! Нам без тебе погано і ми тебе любимо. Рідний тату, вернись!

Довго гукали, та марно. Де ти його знайдеш? Темно, хоч око виколи. Він щез, мов примара, утік, мов миша. Від своїх дітей. Хоч чув їх крик і плач.

Коли Дарка на двох ціпках ледве висунулась надвір, кликати дітей до хати, вони послушались знехотя, гірко плачучи, повернулись до хати і покотом полягали спати на тапчані. Сльози ще довго стояли в їхніх очах, одне за одним неспокійно схлипували уві сні.

Давно скінчилось літо. Настала і пройшла дощова осінь, а тепер сувора холодна зима. Шестеро циганських дітей з матір'ю, прикутою хворобою до постелі, мерзли в холоді та голоді в старій майже не топлений хаті. Нагріти її не було чим.

Нещасні діти чекали свого безпутного батька щодень. Тільки й мови було про те, як приїде він кіньми та підводою, навезе їм гостинців, забере їх у теплу світлу хату, повезе до лікарні і вилікує маму. Кожен чекав обновок – той чобітки, той пальтечко, інший санчата.

Тільки Дарка не чекала свого чоловіка. Серце чуло, що пішов назавжди і не повернеться ніколи. А, може, крихітка надії і жевріла у серці. Більше двадцяти років жили разом, і в горі, і в біді, і в радості завжди була поруч з ним. Ні разу не допустила його до не правильних вчинків. Скрізь попереду його йшла і в огонь, і у воду. У війну відкланотала його від призову до війська. З дітьми бігала по військкоматах та по начальству. І в евакуації за Сталінградом були разом. Завжди, мов ангел-охоронець, і в почуттях, і в думках була поруч. А від іншої жінки не вберегла. Аби не хвороба. А може одумається?..

Зима люта-прелюта! Бідна Марійка візьме тупого ножа і йде на берег річки до заплави, щоб нарізати лози. А вона, мокра, не ріжеться і не ламається. Мучиться, мучиться Марійка, з пальців кров тече, з очей -- сльози, руки так померзнуть – мов дубові. Принесе оберемок лози і починає нею топити у печі. А лоза не горить! Сичить, вода з неї капотить, а горіти не хоче. Братики та маленька сестричка і хвора мати мерзнуть – аж сині. Знову Марійка палить лозу. І тільки хоч трішки по печі дух теплий піде, швиденько вигортає недопалену і заганяє всіх дітей у піч. Щоб хоч трохи нагрілися. А що сажа – то не біда, аби тепло.

На всю сім'ю – одні чоботи. Для всіх завеликі, бо залишилися від батька. Але за ними завжди черга: хто перший взує, той і пан. Чоботи майже ніколи не стояли без діла. Марія, взувши їх, бігала по селу, щоб де випросити окрасець хліба чи поміняти на що-небудь. Старший брат Миколка, взувши чоботи, ішов шукати по людях роботу, інколи ходив на берег по лозу. Тільки він повертався до хати і роззувався, як хтось із менших хапав чоботи і чимдуж біг на вулицю погратися з дітлаками чи покататися з гірки на позичених санчатах. Бо скільки ж може дитина сидіти в хаті, коли крізь шибки вікон видно, як катаються з гірки, як там добре та весело!

Михайлик був менш розбитним і чоботи йому майже ніколи не діставались. Тоді він вигадав таке: знайшов десь лист заліза, батьків інструмент – ножиці, молоток... Розрізав ножицями навпіл той, шмат бляхи, позгинав краї до середини, просвердав отвори для шнурків і вийшли не то постолі, не то капці, але великого розміру. Намотавши на ноги ганчір'я, взувся в них, зашнурував мотузочками і гайда на вулицю.

Як же заздрих малий Василько дітям, що каталися з гірки! Він не відходив від вікна, коли малеча і старші сміялись – він в оселі й собі сміявся, коли санчата перекидались в сніг – він плескав у долоні і підскакував, мов обпечений. Якимось, залишившись поза увагою старших, він чимдуж вискочив з хати і, босий та напівроздягнений, побіг до дітей на вулицю. Поки кинулись, де він, був уже на гірці і на животі спускався вниз. Поки спіймали (а він тікав та сміявся), поки довели до хати, змерз на бурульку. Коли вже ввели до оселі і обтрусали від снігу, він тремтів і цокотів зубами, весь синій від холоду. Його поклали під ковдру до матері, яка плакала від відчаю та передчуття бід. Дарка притулила його до себе, але ще довго не могла відігріти сина. Його лихоманило, доки й не заснув, Але біда вже чатувала.

Спав Василько не довго, прокинувшись, попросив пити, напившись, став плакати. Мати торкнулась голови й відчула жар. Що робити?

– Біжи, Марійко, в медпункт до фельдшера, – послала Дарка дочку.

Незабаром прийшов фельдшер. Приписав таблетки, мікстуру, наказав давати чай з малиною чи смородиною.

– Треба у лікарню, в район, – радив чоловік. Ще раз глянув на брудне, замурзане циганча, голе і босе, похитав головою і замовк.

– Візьміть таблетки, давайте через три години по половинці, – знайшов десь у себе і віддав циганці. Розпитав, де їх батько, як вони опинились у селі. Гірко зітхнув.

Зараз багато сиріт, війна скосила найкращих людей, довго ще будемо переживати її сліди, розруху, каліцтво, бідність. Сподіваюсь, що з Васильком усе обійдеться. Нехай хтось піде зі мною додому, я дам вам баночку малинового варення. Напуватимете з чаєм малого.

Із фельдшером пішов Миколка. Той дав йому не тільки літрову банку варення, а ще й відро картоплі, з пів кілограма смальцю, знайшов у комірчині биті валяночки з галошиками – якраз для Василька.

– Візьми, – простягнув їх Миколці, – нехай носить Василько, мій уже виріс.

Дав ще велику хлібину. Миколка вже хотів іти, та фельдшер раптом щось згадав:

– Зачекай!

Пішов у сарай, наклав повний мішок нарубаних дров, зняв із стіни санчата і, все те повантажив і наказав тягти додому.

– Санки завтра привезеш! – кинув навздогінці.

Як не берегли Василька, чим не лікували, але від простуди він помер. Стих під боком у хворої Дарки. Всі плакали, співчували, а такого горя мати винести не

змогла. Не встигла поховати Василька, як з Даркою стало зле. Серце хапало її від розпачу, їсти не їла – лиш плакала день у день. Маленький, білявий Василюк завжди був у неї перед очима. Її здавалось, що він спить у неї під боком, вона кликала, гукала, марила ним. Аж якось змовкла.

– Спить, – подумала дочка і наказала дітям не кричати, мати стільки не зводила очей. Але сон щось затягнувся, ніч минула й півдня.

– Мамо, може, встанеш, хоч чаю нап'єшся? – погукала тихенько Марійка. Але мати не чує, мовчить.

– Мамо, прокинься! Що з тобою? – Мовчить! Діти почали плакати:

– Мамочко, не вмирай, ти у нас єдина лишилась, що ми будемо робити без тебе? Рідненька, матусю, прокинься!

Миколка побіг до фельдшера. Той прибув дуже швидко. Прослухав та обдивився непорушну Дарку, наказав дати йому люстерко.

– Дарка здавалася мертвою. Притуливши люстерко до її носа, фельдшер побачив на ньому ледь помітний слід від дихання.

– Вона жива, – зрадів. – Але спить! Вона впала у летаргічний сон.

Діти запитливо дивились на фельдшера.

– Так, вона спить! Скільки це триватиме, ніхто не знає, може, три дні, може, три місяці, може, й три роки. – Але тиша і спокій мають бути абсолютні. Не будіть, аж доки сама не прокинеться. Якщо щось треба – швидко до мене, чи вдень, чи вночі. Завтра вам привезуть дров, я ходив до голови колгоспу, ледве випросив. Багато вдів, сиріт, калік, а робочих рук мало...

Фельдшер пішов. Страх не розбудити матір змушував дітей сидіти мовчки. Вони позалазили в нетоплену піч і лежали там, прислухаючись, чи мати не поворухнулась.

Наступного ранку до хати зайшов сусід, який жив за декілька хат від циганської. Почувши, що у циган горі, що померла мала дитина, мати хвора, не ходить ногами, діти живуть у холоді та голоді, добродушний чоловік узяв чорну хлібину, вирішив провідати.

Те, що побачив чоловік, вразило його до сліз: брудні, в сажі діти, які повилазали з печі, коли почули скрип дверей, собачий холод у хаті, хвора бліда до смерті жінка, яка непорушно лежала на тапчані. Сів він на ослін і заплакав.

Діти взялись за гостинець і незабаром від чорної хлібини не залишилось навіть крихітки.

– Дядю, – покликав Михайлик доброго чоловіка, а у вас білого хліба немає?

– Вам ще білого хліба?! Злидні, ви злидні! – крізь сльози проказав чоловік.

* * *

Дарка прокинулась на восьму добу. Відкрила очі, яскраво світив у вікно місяць. У кімнаті було, хоч голки збирай. Здогадалась, що ранок. Але підвестись не могла. Ні ворухнутись рукою чи ногою, ні пальцем, навіть голосу не було, щоб покликати дітей. Було страшно і моторошно. Так лежала деякий час у розпачі. Раптом десь взявся, увійшов до кімнати синок Василько.

– Як? Живий? Ти не мертвий, Васильку?! – Дарка закричала, – радісно схопилась назустріч.

Ніякого Василька не було, їй привиділось. Але цей крик почули донька та син, запалили каганця, стали обнімати матір, цілувати, плакати.

Мамо, чому ти так довго спала? Ми думали, що ти померла.

– Як довго? Хіба не звечора я заснула?

Ні, мамо, минуло майже вісім діб.

– Який сьогодні день? – запитала Дарка.

– П'ятниця.

– Дочко, в нас немає щось з'їсти, або хоч чаю випити?

– Є, мамо! Є борщ, тільки ввечері зварила, може підігріти, на плиті швиденько?

– Не треба, хай буде холодний.

Дочка насипала миску борщу і хотіла подати матері на талчан, де була постіль.

Але Дарка сказала, щоб поставили миску на стіл. Не вмиваючись, швиденько сіла до столу і з'їла увесь борщ.

Діти здивовано дивились на свою матір. Вона ходила без ціпків.

– У хаті не холодно. Чим же ви топите? – запитала Дарка.

– Фельдшер нам випросив дров у колгоспі.

– Слава Богу! – перехрестилась Дарка. – Дай, Боже, йому здоров'я.

Незабаром прокинулись менші діти, зраділи і вилізли матері на руки.

– Мамо, тобі що-небудь снилось? – запитав Михайлик.

– Так, діти, снилось! Ніби опинилась я на небі в саду. Такий сад гарний, що не розкажеш словами, у ньому багато різних птахів, квітів, сонечко над головою сяє тепле та гарне. Поруч мене з'явилося двоє молодих чоловіків у білих халатах, стали показувати цей сад: дерева, квіти, струмки, дташок, – все показували мені. Потім повели в інший сад, що був поруч. Там побачила безліч столів, які стояли рядами. На кожному були харчі. На одному стільки, що нікуди вже ставити. На іншому столі харчів менше, ще на інших – харчів було обмаль. А на якомусь столі я побачила один єдиний сухар, та й той мокрий. Харчі були різні, що на білому світі, все те на столах.

Я запитала тих двох чоловіків:

– Що воно за столи? – і почула відповідь:

– Кожна людина, що живе на білому світі, повинна любити своїх ближніх. Особливо треба любити та жаліти бідних людей. Все те, що ми даємо бідним людям – воно не зникає. Воно переходить в інший, потойбічний світ. У кожної людини є там свій стіл. Як дали комусь кусень хліба – він з'являється на нашому потойбічному столі. Коли людина помирає, вона знаходить свій стіл і все те, що давала колись бідним, стає перед її душею.

Тоді я запитала тих двох:

– Що воно ото за стіл, де лежав тільки мокрий сухар?

Вони розповідали:

– Жив на світі один багатий, але дуже скупий чоловік. Він ніколи нікому не давав милостині. Але якось намочив двоє повних відер сухарів для свиней. І коли виносив у хлів, побачив старця. Багатий пожалів його, вийняв з відра мокрий сухар і дав біднякові. От цей сухар і з'явився в потойбічному житті на столі багатія.

А ще, діти, я бачила на одному столі грошей багато. І почула розповідь:

– Один набожний чоловік ходив часто до церкви і біля неї роздавав бідним гроші. От ці гроші і з'явилися в потойбічному житті на його столі. Але на тому світі за гроші нічого не продається і не купується. То ж грошима після своєї смерті той чоловік зможе тільки гратись. Купити що-небудь для своєї душі не зможе.

– Мамо, а ти свого столу там не бачила? – запитав хтось з дітей.

– Бачила, я попросила показати, де мій стіл. Він був не дуже переповнений, але харчі там були. Я хотіла щось взяти зі столу та з'їсти, але мені не дозволили, сказали: як тільки це зроблю, то вже на тому світі і залишусь. А мені ще рано там бути. Мене чекаєте ви і я вам потрібна. – Ще мені було сказано, діти, троє слів,

але їх я повинна зберегти у таємниці. Як тільки обмовляюся, так зараз же і помру.

– Ой, мамо, не розкажуй нікому, забудь ті слова, ми хочемо, щоб ти жила, – залементували діти.

– Добре, добре, не бійтесь, я їх нікому не скажу, – запевнила Дарка.

Так воно й вийшло. Через багато літ, коли сини були вже дорослі і одружені, дехто з них просив промовити ті слова. Дарка застергла ще раз, що помре, як тільки розкаже. Дочки стали на захист матері, заборонили говорити. Дарка обіцяла перед смертю таки розповісти дітям ті слова. На тому й згодились.

Але переказати вона так і не змогла: Дарку вбило струмом у дворі старшого сина в 1962 році в місті Горлівка Донецької області, коли вона рано вранці вносила попіл з плити і зачепила обірваний високовольтний провід. Царство її душі.

БАРО РАЙ ПИЛЯ ТЕЛЕ АНДАВ ВУХО ВУРЦІМОСТАР *(НИЗЬКЕ ПАДІННЯ З ВИСОКОГО ПОЛЬОТУ)*

Тісна камера етапної в'язниці повна арештантів. Їх, мабуть, разів у п'ять більше, ніж годиться за інструкцією. Немає чим дихати, Повітря перейняте потом. Над дверима, крізь загразоване віконце світить лампочка. Дерев'яні нари в два яруси. Над верхніми – загразоване вікно без шибок. Біля нього спить Павло Бамбула. Навколо арештанти. Хропуть, чухаються, бо воші заїдають. Серед них блатні, злодії, мужики...

Павло знав, що в камерах і на зоні не люблять слабких, немитих, боязких. Намагався поводитись, як удома. Жартував, розповідав про війну, про циганське життя, про міліцію. в очах товаришів він користувався незаперечним авторитетом.

Згідно з неписаним камерним статусом, кожен новопримутий повинен був розповідати про себе, хто

він, звідки, за що попався. Про всіх було відомо хто за що сидить. Ось з нижніх нар, оцей, що хропе, попався за качани кукурудзи. Назбирав пів мішка і ніс додому з колгоспного поля. Оцей, що зіщулювся, невеличкий, спритний чоловік, продав на базарі замість поросяти собаку. Показав у мішку покупцеві поросля, а коли сторгувалися, підмінив мішка. Радий покупець швидко поніс “дешево” поросля додому. Та на біду продавцеві стрів сусідку і спинився показати покупку. Міліція швидко спіймала шахрая.

Був у камері “альпініст” – це злодій, що спеціалізувався виключно на крадіжках в багатоповерхових будинках. Прив’язавшись мотузком на даху будинку, він спускався на балкони нижчих поверхів. Через незамкнені балконні двері проходив у середину і крав з кімнат, що трапиться.

Сидів тут спекулянт, що торгував милом, яке видавалось тільки за спеціальними картками, та іншими дефіцитними товарами.

В тюрмах найвищу пошану і авторитет мали злодії. До такої еліти був приписаний і Павло. Цікаво розповідав, за що спіймався.

Кочували цигани у Вінницьких краях. Біля якогось села до табору завітав голова колгоспу. Він звернувся до Павла, як до вожака, з прохання про допомогу: зібрати урожай, скосити та зв’язати у снопи, перевезти до току, треба і коваля, бо свого немає. За поміч пообіцяв годувати циган тричі в день. І в кінці жнив, як все буде зроблено, пообіцяв Павлу, що подарує циганам коня-рисака, а на зиму кожному видасть пшениці. Ніщо так не купило Павла, як кінь-рисак. Адже ще батько Павла тримав рисаків. Тож постарався, щоб цигани дали згоду допомогти колгоспу на жнивах.

Цигани були малописьменні, тож ніяких документів, ні договору не оформили, надіялись на порядність, на слово голови колгоспу.

Працювали від зорі до зорі, чоловіки косили хліб, жінки зв'язували в снопи, а хлопчачки перевозили підводами на колгоспний тік.

Закінчилися жнива. Голові колгоспу вручили премію з області і перехідний червоний прапор за гарні показники і найшвидше проведені жнива. Про свої обіцянки перед циганами голова колгоспу забув. Почав крутити носом і ховатись від циган.

Коли б Павло не прийшов до контори, щоб поговорити з головою, йому казали: то голова в районі, то в області, то десь на фермі або на нараді, то дуже зайнятий і зараз прийняти не може.

Павло його таки виловив чуть світ під конторою. Голова став морочити цигана: зерна вам дати не можу, майже все віддав державі, навіть дая себе не лишилось. Та цигани, мовляв не дуже й допомогли – і без них би впоралися, тільки з'їли багато колгоспних харчів, а про коня-рисака і мови не може бути. Як він може дати коня, коли коні стоять на балансі в колгоспі. Допоможіть зібрати буряки й конячку якусь спішемо та віддамо. :;

Павло розгнівався, підняв свій табір і покочував далі, не взявши за роботу своїх циган навіть копійки. Йому було соромно, що їх так обдурено. Скільки ж діла зробили! Їхали цигани сумні та невеселі з порожніми підводами та з вітром у кишнях.

Всі в таборі, особливо жінки, дивились на Павла з підозрою. Дехто думав, що їх вожак нишком одержав багато грошей від голови колгоспу, а їм не хоче платити. Мозолі на руках пекли у кожного.

Павло зі своїм братом Дмитром змовився повернутися у той колгосп, де працювали задарма, і з конеферми викрасти по парі коней. Задумано – зроблено. Темної ночі поїхали, взяли трьох коней. Вони виявились не дуже й гарними, але при спробі спродати їх на базарі, Павла та Дмитра було заарештовано. Всю вину Павло взяв на себе, брата “відчепив”.

Самому дісталось десять років північних таборів, хоч був і фронтовиком і з нагородами.

Так і опинився він тут, у пересильній в'язниці по дорозі на Північ.

* * *

Прокинувся Павло серед ночі від якогось гвалту і лайки. Піднявши голову над нарами, побачив, що новоприбулого в'язня б'є один з блатних.

– Що за гвалт? – запитав Павло.

– Та ось спить на параші, ніяк нужду справити! Я його бужу, а він спить, мордатий кабан!

– Так мені ж немає де лягти, ні сісти – повно людей, то ж я тут і сплю, – виправдовувався новачок.

– Не чіпай його! Відпусти! – наказав Павло блатному.

Той знехотя відчепився від жертви, на всяк випадок ще раз заліпивши кулаком в пику здорового рудого чоловіка.

– Підійди сюди! – обізвався ще раз Павло. – Щось твоє обличчя мені знайоме! Ти звідки?

– З Полтавської області, -- відповів той.

– Де я тебе міг бачити? Ти в міліції не працював? – зацікавився Павло.

– Ні, я був головою колгоспу.

Павло раптом згадав:

– Ти Іван Трохимович?!

– Так! – здивувався рудий. – Звідки ви мене знаєте?

– Ти ж мій хрещеник! Я ж тебе хрестив! – засміявся Павло. – Не впізнав? Хрещеного батька не впізнав! Ну й пам'ять погана в тебе!

Павло розреготався. Серед ночі в камері залунав сміх.

– Ох, помру зі сміху... Ха ... ха ... ха ...

Сонні товариші почали прокидатись: що трапилось? Згодом, вгамувавши сміх, Павло розповів

про не дуже давно минуле знайомство з колишнім головою колгоспу Іваном Трохимовичем.

Розповів, як циганський табір стояв на землі, де головував Іван Трохимович. Як через дощ цигани на декілька днів зав'язали в багнюці, в холоді, голодні. А голова колгоспу викликав з району загін міліції і направив на циган, як ламали циганські намети. Як голова колгоспу особисто вибив казанок з їжею у старій циганки. Як залишив Павлу синяка під оком, коли той хотів його спинити. Дехто в камері, слухаючи Павла, стискував кулаки:

– Давай його тут придушимо, гада!

– Не треба, ми з ним розквиталися! – заспокоїв Павло і розповів про циганську помсту. Як приїхали вночі до його хати з наміром убити, як вагітна жінка умовила не карати так. Але провчили Івана Трохимовича, відпустивши ременем кожен по десять ударів, тільки Павло не схотів бити, пообіцяв, що відпустить удари з відсотками, коли той не змінить своє ставлення до людей. Всі в камері реготали над колишнім головою колгоспу і раділи за бідних циган, які зуміли відстояти свою честь.

Невдовзі після циганських “відвідин” Івана Трохимовича зняли з роботи. На його місце поставили грамотного чоловіка-фронтовика. Колишньому голові піти на різні роботи в колгосп гордість не дозволяла. А їсти ж хотілося. Жінка народила доньку і не працювала. І надумав Іван Трохимович піти в сусіднє село та вкрасти кабана в рідного дядька. Той був старим, немічним чоловіком, жив з жінкою на краю села.

Іван Трохимович, взявши мотузку, ножа, санки, вночі пішов у двір до рідного дядька. Зламав замок, увійшов у хлів, мотузкою зацуркував кабана. Він був здоровим, тому довелося розрізати на частини і шматками покласти на санчата, щоб дотягти додому. З м'яса капала кров на сніг. По тому сліду рано вранці

міліція прийшла прямо в двір до голови колгоспу. Довелось Івану Трохимовичу відповідати перед законом. Одержав свої десять років, тепер направлявся етапом в північні табори для відбуття покарання.

По всіх камерах рознеслась розповідь про цигана Павла, який зустрівся з головою колгоспу у в'язниці. Таке то життя – сьогодні голова, а завтра те, чим сідають на стілець. Учора літав високо – сьогодні впав низько.

ПАЛА КАМІМО ПХІРЕА ПХАЛО ЖУВІМО (А ЗА ТУГОЮ ХОДИТЬ РОЗАУКА)

Кохання Рупи та Алуміні було чисте, яскраве, вічне. Минуло більше двох років від весілля, уже синочку скоро рік. Жодного разу молодята не сварились. Невдовзі після весілля батько Рупи Берко купив синові конячину та підводу. Пхабай пошила невеличке шатро. Воно вийшло яскравим – з старої чоловічої сорочки, з своєї спідниці, з різних клаптів.

Нічого, діти, поживете – наживете краще!

Від щастя Рупа був на сьомому небі. Алуміна раділа й собі. Вона поцілувала свекруху:

– Дякую вам, мамо.

Пхабай розчулилась:

– Живіть у мирі, діти, може, коли на старість і мені шматок хліба дасте.

Алуміна ходила з свекрухою по селах ворожити. Саму невістку не відпускали, мало що: можуть молоді хлопці в селі причепитися, адже така красуня. Можуть п'яні чоловіки образити. Циганська доля, ніхто не знає, що буде завтра.

Звідки пішли цигани? В кожній нації є своя країна. У росіян – Росія, в українців – Україна, у білорусів – Білорусь. Тільки у циган немає своєї батьківщини. Де

кочують, де ночують, там і батьківщина. Місцеві люди руді, біляві, світлі, а поряд цигани чорняві, смугляві, кучеряві. Місцеві діти збігаються дивитися на них, як на диво.

Що вас, цигани, змусило покинути свою батьківщину, та податися в мандри по світу? Адже не від радості ви терпите і нужденність, і голод, і холод.

Кажуть, що цигани вийшли з півночі Індії, що жорстокі завойовники змогли в кінці XI століття розбити та прогнали ромів з рідних місць. Неписьменні чи малописьменні цигани і по цей час блукають світом, загубивши дорогу на свою батьківщину. Звикали цигани: де хто поселився – там і душею прикипів. Адже скільки цього життя? Сьогодні живий-здоровий – слава Богу! А завтра? Доживеш – побачимо. Так і кочують по світу, по всіх країнах. Мабуть, немає такої, де б не жили цигани!

Весь табір любив Алуміну. Свекруха сама не з'їсть – заховає у велику кишеню фартуха чи цукерку, чи щось смачненьке і нишком пригостить невістку. Але за роки розлуки зі своїми батьками почала Алуміна частіше згадувати братів, невісток, подруг. Про кожного вже знав Рупа все до краплинки: що хто любив їсти, хто як говорив, які примовки повторював. Знав Рупа, що батько Алуміні Парно – з бідних циган кишинівців, а в роду її

матері – були багаті цигани, пани-землевласники. А деякі й зараз живуть у Румунії.

Щодень Алуміна сильніше сумувала за своїми циганами, навіть інколи плакала. Тоді підходив до неї Рупа, обнімав, цілував заплакані очі.

Як народився їхній хлопчик Володя, Алуміна віддала всю турботу і ніжність йому. Але пізніше знову в серце закралась туга за своїм родом. Пеленаючи та цілуючи маленького сина, вона все частіше плакала і сльози капали на немовля:

– Отак колись і моя мати мене пестила і цілувала.

Все це помічав і Рупа, і свекруха зі свекром, й інші в таборі. Спочатку навіть жартували з цього, а потім мовчки одвертались, мовби не бачать.

Берко радив синові добряче віддупцювати Алуміні, то вона заспокоїться. Але Рупа промовчав, подумав: якби ви мене не бачили більше двох років, чи б ви за мною не сумували? Або я за вами?

Минали місяці, але тута Алуміні за своїм родом не минала. Бідна та зажурена, вона і сама не рада була, та воно як щось упечеться до людини, то не відпустить, поки всю силу не забере. Захворіла, схуднула, почорніла, тільки очі блищать. Не засміється веселим сміхом, не пожартує. Лежить поряд зі своїм синочком Вовою. Якщо хтось погукає – злякано здригнеться. Інколи Рупа її розвеселить, беручи синочка на руки, обнімаючи та цілуючи його та кохану. Тоді радісно засміється Алуміна, пригорне чоловіка. Рупа бере гітару, грає для коханої, заспіває пісню, щоб не сумувала. Часом і Алуміна підспівує циганської пісні. Розвеселяться їхні серця, обнімуться і цілуються до запаморочення. Але іншого дня починається все з початку – знову туга, зажура і сум.

Довго терпів Рупа муки коханої і якось вирішив їхати до її батьків у гості. Колись же треба зустрічатись. Невже вони вороги своїй дочці та онуку? Поїдемо, погостюємо якийсь тиждень та й повернемося назад. Не приймуть – то Бог з ними!

Коли Алуміна почула, що коханий готовий їхати до її рідні, вона заплакала, але почала відмовляти, адже не близький це світ, грошей обмаль, батько хворі... Рупа заспокоїв:

– Нічого, ми поїдемо потягом. Сядемо в Золотоноші, рушимо до вашого Кишинева, знайдемо їх там. Адже ти говорила, що в Кишиневі багато ваших циган, що навіть мають свої хати. Що їх ціле поселення. Що в твого батька є гарний дім і він старший між циганами.

– Так, Рупа, але я чогось боюсь, та і твої батьки не відпустять нас, -- відговорювала Алуміна.

– Я вже сам батько, свою голову маю, що надумав, те і зробию. Та і не боюсь я нікого, що мені або тобі зробить твоя рідня? Ми третій рік як чоловік і жінка, дитина у нас є. Ми – сім'я. Побачать дитину, розчуляться, – пробачать нам, що без благословення одружились. А не захочуть миром, то розвернемось та й поїдемо назад. Звісно, якщо ти сама не захочеш мене покинути. А покинеш, то Бог з тобою, без тебе мені не жити – помру.

– Я тебе так кохаю, що життя своє віддам, – заспокоювала Алуміна. – Навіть якщо заберуть мене від тебе, а тебе проженуть, я однак знайду тебе, приїду до тебе, скільки б мене не тримали. Без тебе мені не жити на цім світі. Через тебе одного я покинула всіх рідних, щоб бути разом з тобою навіки, на все життя.

Вирішили гроші на дорогу заробляти і складати, а їхати на Різдвяні свята. Про це до часу нікому не говорили.

Після цієї розмови Алуміна розквітла. Чуть світ бігла на село, кожну копійку берегла, мов свої очі. Знову сміялась, співала, танцювала. У таборі дивувались такій зміні настрою красуні. Думали, що отямилась жінка: мала дитина, коханий чоловік – що ще треба для щастя молодих?

Відсвяткували Різдво Христове. Надворі стояв мороз, а на душі у Алуміні і Рупи було неспокойно. Рупа ще з осені продав свій виїзд – конячину з возом, гроші заховав, сказавши, що весною купить інший. Жили всією сім'єю в селі неподалік від Золотоноші у хаті під солом'яною стріхою у самотнього старого діда. Тут у селі ще п'ять сімей циган, інші розселились по навколишніх селах.

На другий день Різдва Рупа сказав батьку, що хоче поїхати до кишинівців у гості. Берко оторопів від несподіванки, а потім гаряче почав відмовляти сина:

- Не їдь до цих циган. Вони тебе вб'ють, а жінку заберуть. Не будь дурнем!

Почула Пхабай, стала голосити:

- Синку, не їдь! Алуміно, дочко, не вези його до своїх родичів, адже в мене один син. Як його вб'ють, я не переживу! Благаю тебе, Алуміно, одумайтесь!

- Я що йому - указ! - зло відповіла невістка. - Сам надумав, я його не просила. Хай як хоче: чи їде, чи ні - він хазяїн. Якщо боїться, нехай сидить дома.

Слово "боїться" боляче ущипнуло Рупу за серце.

- Я нікого не боюсь, - гордо відповів він. - Я вирішив їхати, тож поїду, хай що!

Берко підійшов до сина і вдарив по обличчю:

- Ти не наш син, ти продався кишинівцям за жінку. Ти ідеш на смерть через її примхи.

Це ще дужче розлютило Рупу:

-Я сказав, - поїду, я вже сам батько, я вам не дитина, щоб мене бити та кричати на мене. Алуміно, вдягай дитину!

Алуміна стала збиратись.

- Не беріть хоч дитину, - заплакала Пхабай. - Якщо надумали самі їхати, то їдьте. Заморозите малого в дорозі - пропаде

Незабаром дитину було вдягнуто і загорнуто. Рука та Алуміна у найкращому вбранні пішки подались на станцію в Золотоношу. Якихось 15-20 кілометрів, - це не відстань: раніше і в Київ пішки ходили.

Сердитий Берко навіть з хати не вийшов. Поставив перед собою пляшку з самогоном - налив півсклянки, випив до дна не закусивши.

- Які тепер дурні чоловіки! Що жінка хоче - те й виконують! - сказав замість тосту сам собі і знову налив півсклянки.

* * *

Приїхали в Кишинів тринадцятого січня вранці - якраз перед старим Новим роком. Щоб не морозити

дитину, найняли візника. Незабаром знайшли у циганському селищі найбільший дім. Постукали в хвіртку. Загавкали собаки. Здоровенні пси підбігли до воріт, ладні розірвати на шматки того, хто чужий зайде у двір. Алуміна обізвалась до собак, ті замовкли, впізнавши голос.

– Ходім, не бійся, – гукнула вона Рупу і сміливо увійшла в двір.

Дома були самі жінки. Невістки прибирали, замітали, а мати Алуміні пила за столом чай.

Побачивши Алуміну, невістки покидали віники і роботу, радісно поцілувались:

– Алуміна приїхала! Оце радість! Ми так за тобою скучили! Треба гукати батька й братів.

Алуміна поцілувала усіх невісток і підійшла до матері. Та дозволила себе поцілувати, але саме не відповіла, сиділа, мов скам'яніла.

Рупа ніяково опутився на диван.

– Де батько та брати?, – запитала Алуміна в невісток.

– В Раки гуляють сьогодні Рака всіх циган зібрав до себе. Учора були у Мікулаша, позавчора в нас. Рака живе поряд, ось пошлемо дітей, і батько прийде.

Послали хлопчика покликати Парна з синами. Незабаром всі увійшли в дім, Алуміна кинулась цілувати батька. Він дозволив їй, а сам дочку не поцілував. Рупа теж наблизився обійнятися з тестем та з свояками, але Парно і усі жінчині брати відвернулися від нього. Зашарівся Рупа, зовсім розгубився.

Парно з гнівом запитав:

– Що насміявся з дочки? Нагулявся? Привіз до батька, щоб показати, що ти герой? Ще й дитину нажив! Думаєш, що ти наш зять?

– Тату, заплакала Алуміна, – ми приїхали до вас на свято, з твоїм онуком, а ти до нас так ставишся? Ми ж не чужі тобі!..

- Так, свято велике, - згодився Парно, - накривайте стіл, потім розмову продовжимо.

Почувши, що до Парна приїхала дочка з зятем та дитиною, почалась сходитись рідня та друзі.

Рупа сидів за великим столом і нічого не їв, майже не пив. Розмови велись на кишинівському діалекті, він ледве розбирав, про що мова. Алуміна радісно сміялась до подруг, до матері, до батька, задобрювала, щоб ніхто не сердився, щоб пробачили їй і коханому. Жінки розпитували Алуміну про життя, вихваляли її сина. І майже всі, дивлячись на неї, голосно, щоб чули Парно і Калі, приказували:

- Як же ти, бідненька, почорніла, попаганіла та схудла. Якою ти була красунею в батька. Мабуть важко тобі, бідненькій жилось біля свекрухи.

Одна з циганок взяла дитя Алуміні і піднесла до Калі.

- Калі, подивись, який гарний онучок у тебе, візьми його на руки, потримай.

Але та мов і не чула. Відвернулась. Дід теж відвернувся. Він сидів за столом між багатими своїми друзями і щось думав.

Аж ось в дім прийшов Чаладо, що за його було просватано Алуміну. Здоровий, пузатий парубок з тупим обличчям в прищах. Разом з ним був батько. Маленький зростом, хитрими очима він подивився на Алуміну, поцілував її.

- Бідне дитя, так змарніла, схудла, аж шкода дивитись...

На шиї в старого висів дебелий золотий ланцюжок, на руках - кілька золотих обручок-печаток, на ногах - хромові чоботи. Його син теж був вдягнутий багатого.

- Проходь сюди, Рако, - невесело запросив з іншої кімнати Парно багатого цигана до столу. Чаладо сів навпроти Алуміні і не відводив від неї очей.

- Чаладо! Ти ще не женився? - пожартувала Алуміна.

– Немає коли! Ще встигну!

Рака сів поряд з Парном і між ними пішла дружня розмова. В хатньому гаморі не чути було про що вони говорили, але після якоїсь чарки подали один одному руки і поцілувались. Було видно, що про щось домовились.

Парно погукав до себе Рупу:

– Ей, хлопче, йди сюди! Пий, ракію, їж все, що подобається, і їдь собі додому, щоб духу твого тут не було! Поки ще живий, здоровий!

– А Алуміна? – ніяково запитав Рупа.

– Без Алумини і сина я нікуди не поїду, – твердо заявив Рупа.

Раптом старший брат Алумини ударив його по щоді, інший зацідив кулаком в ніс. Побігла кров. Рупа обхопив обличчя руками. Але хтось знову вдарив.

Закричала схвильована Алуміна:

– Тату, за що ви його б'єте? Він мій чоловік, батько моєї дитини. Я його кохала і зараз люблю! Я сама до нього набилася в жінки. Якщо ви його вбиваєте, то вбивайте й мене, – сльози котилися по її обличчю.

– Досить! – крикнув сином Парно.

– Ну що, їдеш звідси? – запитав Рупу.

– Поїду! – помовчавши, відповів Рупа, – тільки разом з сином і жінкою! А ні – то вбивайте!

– Прикуйте його до колеса кибитки, що стоїть у дворі. Там був прикутий його батько, хай і він там охолоне! – наказав Парно.

Рупу витягли в двір, прикували. Вечоріло, було холодно. У Рупи з носа капала кров. Всі зайшли в дім, залишили його біля колеса кибитки.

Рупа став на коліна і несамовито закричав:

– Мамо! Що я наробив? Навіщо я приїхав до цих дикунів! Ти ж мене не пускала сюди і батько бив мене, щоб я не їхав до цих бездушних багатіїв. А тепер мені доведеться гинути, прикутому до воза.

Почав рвати ланцюг, та спроби були марні. Хотів зняти колесо з воза разом з ланцюгом – теж не вийшло. І розламати колесо не вдалося, стомився. Руками обхопив голову:

Що робити?

Було холодно. Кров з носа уже не текла, але він набряк, мов картоплина. З хати долинала весела музика, пісні. Щоб зігрітись, Рупа рятувався присіданнями. Уже й північ минула. В голові гуло, все тіло боліло, сліз не було – виплакав.

Невже і тобі я непотрібний, Алуміно? Чому ти не вийдеш до мене? – подумки гукав кохану. – Адже через тебе так страждаю! Невже тобі байдуже?

– Рупа стомлено сів під колесо – все сили немає, спать, спать, спать. Будь що буде – краще замерзнути навіки, ніж терпіти сором, холод собачий. Нехай радіють моїй смерті мертвому не болітиме!

Раптом відчинились двері, на двір вийшла юрба циган. Поміж ними була Алуміна.

– Рупа, пробач, аби не я, такої біди ти б не знав! Я згодилась вийти заміж за Чалада, аби тільки тебе відпустили живим. Їдь до своїх, не лай мене, прошу, пробач, це я у всьому винна.

– Алуміно, кохана, не смій! Краще смерть, ніж життя, куплене безчестям.

– Іншого порятунку немає, – заплакала Алуміна. – Батько сказав, що тільки як я буду жінкою Чалада, згодиться тебе відкувати від ланцюга. Я згодилась. Інакше ти замерзнеш на морозі і пропадеш. Їдь, Рупо, до своїх і прощай! Я їду з Чаладом! Ми вже більше ніколи не побачимось! Пробач ще раз і прощай!

– Алуміно, не смій! Не сором мене! Алуміно, краще вбийте. Я не буду жити на світі, мені не треба життя без тебе! Кохана не йди!

Але Алуміна вже йшла з Чаладом. Рупа впав на холодну землю в сніг, несамовито ридав, мов навіжений, бився головою.

Минула ще якась година. Майже задубілого, ледве живого та теплого Рупу затягли до кімнати. Парно задоволено всміхнувся:

— Ну що, собако?! Породичатись захотів з нами? Все! Алуміна вже — жінка Чалада, сина Раки. Забирай своє щеня! Їдь чим скоріш, додому. Запряжіть коня та відвезіть його на станцію і нехай їде зі своїм виродком, поки я не передумаю! Купіть йому квитка, посадіть у поїзд, щоб не лишився в Кишиневі.

— Рупа був у безпам'ятстві. Перед очима все пливало, свідомість час від часу покидала. Його привезли на станцію. Купили квиток до Золотоноші. Посадили на поїзд, дали в руки сина. І поїзд рушив від проклятого місця, від коханої Алуміні.

Як він доїхав, майже не пам'ятає, як дитина плакала — тільки мариться. Малого доглянули провідничка та якісь жінки. В Золотоноші на станції викликали міліціонера і Рупу забрали в міліцію. Звідти цигани відвезли його до матері й батька.

Довго виходжували Берко та Пхабай сина. І бронхіт, запалення легень, приморожений ніс, вуха. Тільки під весну піднявся на ноги. Але щось скоїлось з бідним Рупою. Про що б не питала мати й батько—він мовчав. А іншим махне рукою, відвернеться. Весь час щось думав. Інколи візьме сина на руки. Потримає трохи, задумається і віддасть сестрам чи матері.

Що не робили батько й мати, як не підходили до нього — то якісь розповіді-новини почнуть розповідати — не слухає. Друзів покличуть, щоб піснями розважили й танцями. Але не міг він слухати пісень, вставав і йшов геть. Шукав тиші. До гітари не підходив. Як потепліло, почав ходити на річку. Не купався, не ловив рибу. Так сяде і сидить на березі мовчки щодень. Так продовжувалось до тих пір, аж поки не кинулись якимсь — десь подівся Рупа. Шукали довго. А він сплив на воді утопленим. Не стало молодого хлопця Рупи. Земля йому пухом.

Отаке нещасне вийшло кохання Алуміні та Рупи.
Краще б вони й не стрічались ніколи!

КІНЕЦЬ ПЕРШОЇ КНИГИ

**“НЕРІДНІ
ДІТЯ СВІТІУ”**

(КНИГА ДРУГА)

*Присвячується українцям,
жителям села Хоцьки на Київщині.
Вони, ризикуючи життям,
врятували циган від розстрілу,
підписавшись під проханням
до німецької Влади,
що переписані для розстрілу –
не цигани, а бідні українці.*

М А Р І М О
(ВІЙНА. 1941 рік.)

Немов недавно минула сувора зима на Україні, а вже - червень. Відквітували сади. Навкруги зеленіє шовкова трава, посміхаються сонцю квіти, весело співають пташки. А повітря! Повітря чисте-пречисте, аж п'янить радістю життя, живи і жити хочеться.

Це - Полтавщина! Люди такі милі, привітні. Заговори – і почуєш у відповідь, мов спів чарівної пташки, милозвучну, ніжну, яскраво-барвисту українську мову. І чується в ній любов до всього на світі. За доброту людську полюбili полтавські цигани Полтавщину, гарних привітних людей і їхню чисту мову.

Вже давно забули цигани свою мову, всі говорять українською: старі і діти, чоловіки і жінки. А натомість багато українців забули рідну мову і розмовляють російською. Та не всі. В глухих селах українська мова залишилася неторкнутою. Цигани старалися їздити по глухих селах, подалі від міліції і влади.

Любили циганки одягати довгі, широкі, яскраві спідниці в оборках, на голові носити квітчасті хустки, і, взагалі, полюбляли все яскраве, красиве, кольорове. Найвища мода і краса – це велечезні сережки в вухах, ковані, трохи менші за підкову. Чоловіки полюбляли одягати хромові чоботи і полотняний чи глевйотовий костюм, щоб розмірів на два-три більший від

потрібного, а в рукавах обов'язково батіг з замашним пужалом і картуз як у Леніна чи Сталіна.

Багато циган після Пасхи, ще на початку травня, виїхали на кочівлю. Грицько Матей зібрав підвід п'ять циган і покочував з ними у Крим. Чудові місця вразили красою Грицька і його табір, на все життя запам'ятав він безкрає море і місто Джанкой. Михайло Хомович, Петро Власович та Петро Христин – нерозділима трійця та ще підвід п'ять помандрували на Донбас. Там шахтарі отримували непогану заробітну плату і багато хто з молоді хотіли попрацювати і собі в забої. Підвід десять покочували на Чернігівщину. Дебеляк та Михайло Перерванський гайнули на Західну Україну. Та більшість циган залишилися на насиджених місцях.

У Золотоноші організувався циганський колгосп "Нацмен", туди і пішла працювати більшість циган. Колгосп мав свій цегельний завод. Директор того заводу був гарний чоловік – Борис Костюковський, єврей за національністю. Коли він сідав верхи на коня, то кінь аж прогинався від ваги чоловіка. Багато циган працювало у колгоспі та на цегельному заводі не один рік. Дехто встиг купити якусь халупку, хтось наймав, а деякі біля заводу, на вигоні, жили в шатрах.

Більшість переяславських циган не захотіли кочувати. Чоловіки пішли на роботу. Жінки вдома доглядали за дітьми та годували худобу. Дехто тримав поросят, курей, навіть корів з телятами. Але багато було і бідняків. Злидні страшенні, дітей повно, грамоти ніякої, жили від весни до осені, до зими поспішили з кочів'я на батьківщину, у свої села, щоб упробитись десь у стареньких людей перезимувати у хаті.

Іван Степаненко, син Грицька Низгурі, померлого в 1933 році від голоду, переїхав у село Безпальче Гельмязівського району. Купив хату і пішов працювати у колгоспну кузню та й зажив у селі, де померла з голоду вся його рідня. Його жінка, Мелашка, ніде не працювала. Яка там робота, коли восьмеро дітей,

город, корова, поросята, птиця. Клопотів вистачало з раннього ранку до пізнього вечора.

Старшій доньці минуло двадцять років, була вже й заміжня, та щось там не склаалося, повернулася назад до батька. Прийшла, то хай сидить. Може, ще й помиряться.

Другій доньці, Катерині, вже вісімнадцять минуло, а дая ромських дівчат це вік поважний. Красуню аж із Києва, з Дарниці, приїздив сватати Паримонів син Микола. Правда, має недолік, заїкається. Та з тим можна миритися. Сім'я гарна, п'яниць немає, розпутних теж, всі трударі, комерсанти. Тож, як молодій сподобається, то хай іде.

Третьою була донька Оля. Їй уже шістнадцять та й на вроду непогана, працювита і спокійна, біля неї парубок уже увивається – Ципілярів Антон, непоганий хлопець з Підставків.

Четвертим був син Іван, якому надходив чотирнадцятий. Хлопець-богатыр, не по роках здоровий, спокійний, мов літо. Ну, а потім уже йшли по порядку сини: Антон, Микола, Григорій, Михайло, про яких говорити ще зарано.

Звістка про напад німецько-фашистських військ на Радянський Союз захопила всіх зненацька. ВІЙНА! Страшне слово передавалося від хати до хати, мов пожежа. Люди збирались в центрі села біля репродуктора, який висів на стовпі, і чекали новин. Всі хвилювалися, цигани теж разом з усіма. Молоді циганські хлопці, як і українські, ходили гордовиті, мов півні. Вони знали, що їм доведеться захищати Батьківщину. Демонстрували свою безстрашність, були загіпнотизовані сталінською пропагандою. Лунали патріотичні пісні, по радіо і в газетах тільки те й знали, що вихваляли геніальність Сталіна та Радянську армію. Не дивно, що багато хто з молоді вірили, що німці дурні невдахи: “Ну куди вони пнуться, цей дурний Гітлер зі своїми слабачками-солдатами? Наша Радянська армія

непереможна, через два-три тижні розіб'є їх в пух і порох!"

Тоді багато молоді поспішало в військкомати добровільно, не дочекавшись повістки, щоб їх забрали на фронт. Поміж ними були і циганські хлопці. Одним з таких був Карпо з Горбанів, який навіть жінку з дітьми залишив, щоб зустрітися швидше з фашистами в бою. Та не тільки він, он Дмитро Бамбула, Іван Кузьменко, Панок з Переяслава та інші циганські хлопці добровільно, з перших днів війни, пішли в армію.

Були в народі і в циган й такі люди, що чекали на прихід гітлерівців з надією, що вони визволять і врятують всіх від Радянської влади, від проклятих колгоспів, де людям не платять грошей, а записують у книжці трудовень. Були в народі злі на Радянську владу за недавні роки репресій, коли багато народу пересаджали тільки за те, що хтось погане слово сказав на державу чи на Сталіна, чи анекдот розповів про колгосп, чи привіз віз соломи з поля, чи качан капусти приніс голодним дітям з роботи. Суворі закони були у людей в печінках, але вголос ніхто не говорив, боялися, не дай Бог почують, відправлять туди, де Макар телят не пас. А почують, обов'язково почують, тільки скажи слово, кругом повно запроданців. Навіть рома один з одним боялися говорити про таке.

Старші цигани мовчали. Багато хто знав німців з 1914 року, з Першої світової війни. Згадували революцію, Брестський мир, 1918 рік: "Ні, німець не дурний! Німці воювати вміють. Якщо вони невпевнені в своїй силі, то воювати не підуть."

Жінки, зібравшись до купи, плакали, витираючи сльози великими циганськими фартухами. Чули серця їхні, що прийшла велика біда, не мине жодного, зачепить, покалічить, вб'є. Та не знали вони всієї глибини тієї трагедії, що насувалася.

Баба Дудука не плакала. Вона по-своєму, на мові віруючої людини, говорила циганам:

- Бог карає нас війною за те, що комуністи відвернули від Бога всю країну. Церкви позакривано. Там, де на колінах молилися Богу, поробили клуби і пускають кіна або танцюють. Це все Сталін безбожний та Ленін довели людей до цього, а тепер люди приймають кару Божу за те, що відійшли і відмовилися від Бога.

Всі заякано дивилися навкруг, щоб ніхто не почув і не доніс до органів. Та своєї вини в цьому не визнавали.

- Скажи, бабо Дудуко, чи ми, рома, винні, що комуністи позакривали церкви? Може, нас хтось питав? Чи, може, ми винні, що не вірять у Бога? Чи, може, ти нам покажеш хоч одного цигана, який не вірить у Бога?

Стара хрестилась і, не знайшовши відповіді, йшла собі геть...

ТИФИРІА АМЕН ДЕВЕА МАРИМОСТАР. (Спаси, Господи, всіх від війни.)

КХЕЛІМОС АГЛАВ МИРІМО (ТАНЕЦЬ ПЕРЕД СМЕРТЮ)

19 вересня 1941 року фашисти захопили Київ. І хоч по радіо оголосили, що після запеклих боїв радянські війська тимчасово залишили місто, людські серця болісно защеміли, багато хто заплакав.

Німецька влада Києва в першу чергу заходилась очищати місто від євреїв, циганів, та усяких „неблагонадійних”. Уже на початку жовтня рома Полтавщини почули про звірства фашистів. При допомозі місцевих запродавців, фашисти їздили по помешканнях, де жили цигани, вдирались до квартир, арештовували всіх і везли до комендатури. А звідти

тільки одна дорога – на околицю Києва, до крутих схилів Бабиного яру, на розстріл.

Одного разу в кінці жовтня 1941 року заарештували і сім'ю Набаранчуків. Матір, її брата, невістку та п'ятьох дітей. Відвезли до комендатури, а там уже таких повно, аж кишать. (Батька розстріляли ще раніше, коли тікав від патрулів, просто на вулиці.) Не довго морочилися фашисти, відразу повели усіх до Бабиного яру. Люди йшли колонами, але багато хто думав, що їх десь відвезуть на північ і змусять там працювати. Охороняли суворо. Спеціально навчені карателі з собаками-вівчарками на повідках з обох боків супроводжували колону. У ній були не тільки цигани, а і євреї та українці, чимось винні перед владою. Привели людей і поставили над кручами. Цигани окремо, євреї окремо, українці окремо, ще якісь – теж окремо. Собаки, мов навіжені, рвалися з повідків, ладні розірвати і з'їсти кожного, хто зробить різкий рух чи намагатиметься втекти. Заарештовані приречено чекали. Багато хто плакав. Більшість були жінки, – молоді і старі та діти – менші і більші, і, навіть, грудні на руках. Були і старі люди. Якось жінка, простягаючи благально руки до офіцерів, плакала і просила, щоб її відпустили, бо вдома мала дитина. Навкруг стогін, плачі, крики. Та невмолимі фашисти, мов глухонімі, дивилися суворо, зі злом, тримаючи наготові автомати. Безсердечні ідоли. Офіцери, не поспішаючи, ходили біля колони, рядові солдати бігали біля приречених і підрівнювали шеренги, мов на плацу. Фашисти чекали високе керівництво. Ось під'їхав чорний легковий автомобіль, з нього вийшли поважні офіцери в чорній формі з високими кашкетами. До них підбіг один з офіцерів і, віддавши честь, щось доповів головному, мабуть, генералу. Генерал суворо роздивлявся навкруг. Прискіпливим поглядом оглянув німецьких солдат, потім – арештованих, поглянув на дерева, кущі, оцінив краєвид, підвів очі на голубе,

безхмарне небо і ледь помітно посміхнувся холодною посмішкою. Щось мовив офіцерам і ті стиримано засміялися.

Зачувши команду, всі виструнчилися і віддано чекали наказу. Генерал, у супроводі офіцерів-есесівців, розпочав обхід. Підійшли до першої групи затриманих. Офіцер, відповідальний за колону, зробив крок вперед, виструнчивсь і доповів, піднявши руку в фашистському привітанні. Генерал вислухав, уважно оглянув арештованих, щось запитав у офіцера, той відповів. Мабуть, пишаючись своїм високим становищем, генерал сказав щось смішне, офіцери піддесливо засміялися. Він попрямував до іншої колони. І знову та ж процедура. В третій колоні лише чоловіки. Багато хто був перебинтований. У того голова, у іншого рука. Майже всі у військовій формі. Це були полонені солдати або радянські партизани. Охорона колони виструнчилась, а офіцер, привітавшись фашистським “хайль”, щось доповів. Генерал вислухав мовчки, подивився на арештованих, знову пожартував і пішов далі. Підійшов до колони євреїв, потім до наступної і, врешті-решт, опинився біля яскравої колони циган. Більшість жінок попадали навколішки і, простягаючи руки і дітей, зі слізьми, благали пана начальника відпустити їх, адже вони ні в чому не винні. Просили, плакали, кричали. Охорона відштовхувала жінок, щоб не виходили за уявну лінію, зло клацала автоматами. Генерал спокійно постояв біля колони циган, роздивляючись чорнявих, красивих молодих жінок, дітей, чоловіків. (Останніх було мало і ті старі) потім щось запитав у охорони. Своїм виглядом начальник випромінював простоту і доброзичливість:

“Ну чого ви боїтесь? Ну чого ви такі дурні? Нема нічого небезпечного і страшного, чого ви галасуєте?” – здавалося, говорив його вираз обличчя. Лише очі горіли недобрим вогнем ненависті.

Генерал знову пожартував до супроводу, а ті засміялися. Фашист, мабуть, пишався своєю владою і безкарністю. Посміхнувшись, хотів іти далі. Раптом з гурту циган вискочив молодий хлопчина років чотирнадцяти. Він намагався щось сказати генералу, тому розмахував руками і гукав:

- Пане начальнику, дозвольте щось сказати.

Солдати охорони перегородили йому дорогу автоматами, відштовхуючи кричали, аж слина з рота летіла.

- Цурюк!!! Цурюк!!!

Що означало: "Назад". Та хлопча не здавалося і гукало:

- Пане начальнику! Пане начальнику, дозвольте щось сказати!

Генерал повернув голову на гвалт і побачив циганчука. Зауваживши, що хлопча худюще середнього зросту і загрози від нього не буде, з цікавістю запитав перекладача, що той хоче. Перекладач підійшов до хлопця і запитав:

- Чого треба тобі, дурню?

- Я хочу запитати дозволу у пана начальника, щоб йому потанцювати, – відповів хлопець.

Перекладач переклав прохання, фашист, зацікавлено подивився на хлопчика і, повернувшись до супроводжуючих офіцерів, запитав:

- Ну що, подивимося, як циганча танцюватиме?

Фашисти із задоволенням погодилися.

- Авжеж, цікаво, нехай потанцює.

Охорона розступилася і парубча, вийшовши наперед, зупинилося. Хлопець почав щось пригадувати, мабуть, заспокоювався і в голові підбирав темп. Посміхнувшись, почав танок. Що то був за танець! Що за диво! Фашисти аж роти пороззявляли. А генерал аж присідав у захваті, його очі округлялись і світились. То за вухом почеше, то спину чухає, то вуха тре руками, не помічаючи нічого навкруг. Охорона

була в захваті, крутом стояла німа тиша. Чувся лиш шелест і тупіт взуття танцюриста. Хлопець то злітав, мов птах, то дрібно вибивав ногами, мов лошатко.

“Ну як людина може так керувати своїми ногами, тілом?! Ну що за краса! Ну як же він так вправно виробляє викрутаси?!” – думав генерал.

А хлопець ще піддає.

“Дивіться, дивіться!!! Будь що буде, помирати так з танцями. Убивайте, може, колись згадаєте, може, ввісні приснюся! Ось ще чічітка, ось іще така. У вас сила у зброї, у мене сила у красі і танцях! Моя зброя дає радість, а ваша – смерть. Дивіться, може, хоч трохи розм'якнуть ваші серця.”

Може, так думав парубок, а може, нічого не думав. Та ось хлопець закінчив танок і зупинився, відсапуючись. Стомився. Генерал зааплодував хлопцю, а разом з ним і супроводжуючі офіцери. Головний начальник підійшов до циганчати і поплескав його по плечах.

- Гут, гут! Зер гут!

Посміхнувся генерал і наказав офіцеру охорони відпустити хлопця, звільнивши з-під варті.

- Нехай іде, одне циганча нам не загроза.

Мабуть, генерал захотів показати перед підлеглими, який він добрий і справедливий.

“Німці уміють не тільки карати, а й милувати.” Ніби сказав він.

Офіцер вивів хлопця з-під варті і, відвівши трохи далі, показав рукою, щоб тікав. Хлопець zostався в живих. Та його родичів не минула лиха доля, всіх було розстріляно в той же день у Бабиному яру.

Переляканий циганський хлопець манівцями, полями, лісами прийшов до родичів у село Піщане Золотоніського району і переховувався там аж поки Полтавщину звільнили радянські війська. Потім добровільно пішов служити в Червону армію. Дійшов

до Берліна, розписався на Рейхстазі і повернувся в Київ з багатьма нагородами.

Помер танцюрист у 2001 році, а оповіді про його життя повідали вже його діти.

МУТУРЯ РОЗМАРЕН РОМЕН (РОЗСТРІЛИ РОМЕН)

Звідусіль приходили жахливі звістки. Там розстріляно табір, там пролилася річкою невинна циганська кров. Тільки й чути було: під Харковом у лісі німці знищили великий табір циган "Расейців", розстріляно і молодих і старих. В живих залишилося кілька жінок, котрі ходили в друге село ворожити.

Цікава деталь маніакальних дій фашистів. Майже завжди перед розстрілом вони змушували свої жертви роздягатися до гола. Для циган це страшна мука і сором. Адже з покон віків у них закон забороняє оголюватися перед будь ким, окрім дружини і чоловіка. Бо навряд чи є така нація, де б жінка і чоловік, з молодих років одружившись, не знали іншого чоловіка, чи іншої жінки до самої смерті. Це не стосується усіх ста відсотків циганського народу. Страшний сором показати своє тіло доньці не те, що перед батьком, а навіть перед матір'ю, а синам перед батьками і сестрами. Тільки малі діти можуть бігати оголеними де заманеться. А коли трохи підріс, дійшов розуму, повинен соромитися і одягатися хоча і в бідне вбрання, в дрантя, але тілом не світити, бо сором і гріх.

Надійшла звістка до полтавських ромен, що багато циган розстріляно у Донбасі, і місцевих, і табірних. На Київщині під містом Березань у місцях кочівлі полтавських циган розстріляно табір ромен-полтавців. Живими випадково залишився хлопчина років десяти. По дорозі на розстріл, у лісі, батько навчив його заховатися у кущах. Хлопчик бачив як розстріляли його

батька – Григорія Бамбулу, матір, братів, сестер, дядьків, тіток і двоюрідних братиків і сестричок. Від жаху дитя збожеволоіло. Минуло багато часу перш ніж хлопчина почав говорити, проте мова була його нерозбірлива, а слова ледь зрозумілі. Тому до нього “приклеїлося” прізвисько “Німий”, а потім додавалося справжнє ім'я – Іван.

Помер Німий Іван напівбожевільним у вісімдесятих роках двадцятого століття. Все життя блукав він по циганах. Там ночував, там днював, не маючи постійного пристанища і рідні.

МУТУРЯ РОЗМАРЕН РОМЕН (НІМЦІ ЗНИЩУЮТЬ ЦИГАН)

РІК 1942.

Навесні 1942 року фашисти відчували себе повноправними господарями України. І де тільки набралось на святій Україні стільки запроданців-поліцаїв? День і ніч шукали вони нагоди, щоб вислужитися перед загарбниками. Виконували найбруднішу роботу аби догодити. Вони вимагали покори для Німеччини, вірно служили катами свого народу. Ходили з гвинтівками по містах та селах, з пов'язками на рукавах і шукали до кого б причепитися, кому б біди додати. Не любив їх ніхто та, мабуть, вони і один одного не любили. Були серед них і такі, що і самі себе ненавиділи.

Загін поліцаїв під керівництвом офіцера-німця і провели так звану операцію по знешкодженню соціально небезпечних елементів циганської національності в місті Сміла та селі Білозір'я.

Десь біля четвертої-п'ятої години ранку за здалегідь розробленим планом всі поліцаї Сміли та загін німецьких карателів оточили район проживання циган.

В кожен дім вривалися поліцаї, в той час як німецькі солдати брали під приціл дім і всю вулицю.

До спецмашин виводили усіх: і дорослих, і дітей – неодягнених, переляканих, сонних. Наказ був суворий: “Не кричати. Взяти документи і цінності та виходити на вулицю. Хто кричатиме, того чекає розстріл.” На вулиці вантажили в машини і везли до комендатури.

Анастасія Котляренко на той час була молодою і красивою. Їй було не більше двадцяти років. Суворі поліцаї, увірвавшись в хату, наказали всім виходити. Хто замешкався, били прикладами. Незабаром всі були на вулиці, а Анастасія затрималася. Старший поліцай чекав, поглядаючи на годинник та вродливу циганку. Раптом він звернув увагу на золоті прикраси, котрі були на дівчині. На пальці була дуже гарна золота каблучка, а в вухах блищали красиві золоті сережки.

- Ану, дай подивитися, – наблизився він до неї. Мацаючи і повертаючи до світла дорогоцінності, замилювався. Анастасія зняла каблучку з пальця, сережки з вух і протягнула поліцаю:

- На! Нехай будуть дарунком твоєї жінці, тільки не забирай мене!

Поліцай, який був, мабуть, старшим у своїй команді, взяв коштовності і заховав у кишеню.

- Ну що ж, лишайся тут, я прийду іншим разом.”

Змилювався запроданець і пішов доганяти своїх.

Чи приходив цей німецький прихвостень, чи ні, дівчина не знала. В той же день вона втекла до родичів у Кіровоградську область. А інших ромен було розстріляно у лісі неподалік Сміли, біля теперішньої дороги, що веде на Черкаси.

Якби не Анастасія, то ми і до цього часу не знали б де поділися рома з Білозір'я і Сміли. Анастасія прожила довге життя і померла в місті Сміла Черкаської області на початку двадцять першого століття. Пам'ять про спасіння жінки живе і по цей час.

Під Смілою на місці масових розстрілів стоять три невеличкі пам'ятники. Разом з ромами там розстріляні і євреї, і партизани, і українці, та ще Бог знає хто.

* * *

Трохи згодом почули рома Полтавщини про жахливий злочин фашистів у Донбасі.

Неподалік міста Артемівська стоїть гора, з якої люди брали вапно. З плином часу там утворилася печера. Ось туди за допомогою танків, стріляючи з кулеметів людям під ноги, зігнали фашистські звірі усіх циган. Вхід замурували. Коли Радянська Армія визволила Донбас, вхід до печери розібрали. Видовище було жахливим: від людей залишилися лише понівечені кістки. Вапно повністю розіло тіла. Впізнати когось було неможливо.

В цьому ж році в Чернігівській області та і в самому Чернігові було заарештовано і розстріляно сотні циган і „сервів” і „російських” та інших груп. Тільки за один серпень 1942 року розстріляли фашисти п'ятдесят осіб на прізвище Козмирєнко, починаючи з найменшого і до найстарішого. А ще були десятки родичів циган з іншими прізвищами. Для ознайомлення прикладається архівна довідка № К-841 від 27.08.1998 року з державного архіву Чернігівської області.

Бідна моя багатостраждальна нація! За що на вас такі напасти? Що ви зробили зле в природі?

Ви розвеселяєте людей танцями та співом, а на вас дивляться, мов на нерідних дітей-сиріт. Де б що не сталося, часто безвинно, кругом винуваті рома. А ви, безграмотні, танцюєте, співаєте, смієтесь і мовчите. А що можна вдіяти? Майже в усіх країнах на Землі живуть рома. Скрізь їх не люблять, завжди вони комусь, як кістка в горлі. Мов сирота-дитина в нерідній сім'ї. А якщо батьки не люблять своїх дітей, то нерідним краще б було і ненароджуватися. І кому ви

зробили зло? Може, природі? Може, ви хочете загарбати чужі землі, чи прагнете великої влади? Чи, може, Вам потрібні великі багатства? А, може, рома придумали зброю, щоб знищувати людство? Танки, літаки, гранати, міни, автомати? Та ні! Мабуть, у крові людей є гени ненависті один до одного. Сусід не завжди любить сусіда. Молодь одного району міста ворогує з іншими. Сильний пригнічує слабшого. Так навіть у природі. Якщо взяти курча від квочки і підкинути до іншої, то нерідне курча заклють. Багаті не люблять бідних, бідні – багатих. Скільки в цьому світі зла! Може ніхто не хоче задуматися над життям. Яке воно коротке, важке, суворе. Навіщо завойовникам війни? Чого вони хочуть? Захопити всі скарби? Землі? Владу? Чому вони прагнуть знищити якнайбільше людей? Адже кожного попереду чекає смерть.

Ще не було людини, котра жила б вічно. Чому люди не можуть любити один одного? Ні! Насіння зла проростає в багатьох.

Думайте, люди!.. ДУМАЙТЕ!... Життя коротке.

Чернігівська обласна
державна адміністрація
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул. М. Чернига 6, м.д. Фрунзе, 1
тел. 1-32-90

28.07.96 № К-841

м. Київ
вул. Радужна, 4, кв. 60
Кіриченко Мотроні Іванівні

№ ...

Архівна довідка

В архівному фонді Чернігівської обласної комісії з розслідування злочинів, скоєних німецько-фашистськими загарбниками, в актах від 23 та 30 травня 1944 року по Чернігівській міській Раді Чернігівської області значаться розстріляними у в'язниці в серпні 1942 року:

- Козимиренко Михайло Федійович, віком 56 років,
- Козимиренко Микола мих. /так в документі/, віком 25 років,
- Козимиренко Ольга Михайлівна, віком 22 роки,
- Козимиренко Мотроня Григорівна, віком 27 років,
- Козимиренко Михайло Михайлович, віком 7 років,
- Козимиренко Валентина Павлівна, віком 4 роки,
- Козимиренко Василь Васильович, віком 7 місяців,
- Козимиренко Пилип Федійович, віком 52 роки,
- Козимиренко Ганна Трохимівна, віком 45 роки,
- Козимиренко Василь Пилипович, віком 17 років,
- Козимиренко Федір Пилипович, віком 14 років,
- Козимиренко Парасковія Пилипівна, віком 27 років,
- Козимиренко Олександр Пилипович, віком 13 років,
- Козимиренко Ольга Пилипівна, віком 16 років,
- Козимиренко Марія Федорівна, віком 65 років,
- Козимиренко Уляна Федорівна, віком 35 років,
- Козимиренко Марія Федорівна, віком 32 роки,
- Козимиренко Іван Федорович, віком 45 років,
- Козимиренко Варвара Олександрівна /так в документі/, віком 34 роки,
- Козимиренко Микола Іванович, віком 7 років,
- Козимиренко Володимир Григорович, віком 29 років,
- Козимиренко Марія Григорівна, віком 19 років,
- Козимиренко Василь Григорович, віком 14 років,

Козимиренко Марія Григорівна, віком 13 років,
Козимиренко Василь Володимирович, віком 4 роки,
Козимиренко Микола Володимирович, віком 2 роки,
Козимиренко Софія Іванівна, віком 16 років,
Козимиренко Данило Іванович, віком 14 років,
Козимиренко Ольга Іванівна, віком 19 років,
Козимиренко Уляна Іванівна, віком 40 років,
Козимиренко Галина Іванівна, віком 14 років,
Козимиренко Марія Іванівна, віком 4 роки,
Козимиренко Володимир Іванович, віком 3 роки,
Козимиренко Тихон Максимович, віком 64 роки,
Козимиренко Віра Тихонівна, віком 18 років,
Козимиренко Федір Тихонович, віком 25 років,
Козимиренко Микола Олекс./так в документі/, віком 29 років,
Козимиренко Федір Олексійович, віком 33 роки,
Козимиренко Евфросинія Іванівна, віком 29 років,
Козимиренко Василь Федорович, віком 9 років,
Козимиренко Іван Федорович, віком 27 років,
Козимиренко Мотрона Кирилівна, віком 27 років,
Козимиренко Сося Іванівна, віком 7 років,
Козимиренко Микола Іванович, віком 11 місяців,
Козимиренко Парасковія Олексіївна, віком 25 років,
Козимиренко Гаврило Григорович, віком 48 років,
Козимиренко Василь Гаврилович, віком 18 років,
Козимиренко Федір Гаврилович, віком 16 років,
Козимиренко Софія Гаврилівна, віком 14 років,
Козимиренко Валентина Гаврилівна, віком 8 років.

Підстава: ф.Р-3013, оп.1, спр.92, арк.51-51 зв., 53-53 зв.

Відомостей про загибель Остапенка Івана Андрійовича,
Козимиренко Марії Пилипівни, Остапенка Василя Івановича,
Остапенка Андрія Івановича; Остапенка Петра Івановича,
Козимиренка Пилипа, Козимиренка Михайла Пилиповича, Козимиренка
Федора Пилиповича, Козимиренка Єгора Пилиповича, Козимиренка
Миколи Пилиповича, Козимиренко Ганни Пилипівни, Мурженка Івана,
Мурженко Надії Іванівни, Гринченка Івана, Гринченка Федора Івановича
у документах архіву не виявлено.

Директор держархіву.

Зав.відділом інформації,
публікації та використання
документів

Т.І.Зуб

Н.М.Полетун

Шестоzub Т.в.
7-42-34

Повернемося у село Безпальче Гельмязівського району на колишній Полтавщині, до сім'ї Івана Григоровича Степаненка.

У цьому селі організували німці господарський двір, куди селяни приходили на роботу.

Іван Гигорович, разом із дітьми та дружиною теж проживав тут і працював у кузні. Три його доньки (Марія, Катерина і Ольга) працювали в бригаді по вирощуванню цукрового буряку. Син Іван, якому ще й чотирнадцяти не виповнилося, працював водовозом. Підвозив селянам у поле воду.

Головним у селі був злий, мов собака, німець-наглядач. Сам худючий, зелені очі палали ненавистю. Їздив він прольоткою разом із перекладачкою, на грудях завжди автомат, в руці нагайка. Кожного дня об'їжджав поля, спостерігаючи за роботою.

Одного разу побачив він Василя Шандибу, циганського хлопчика років тринадцяти, малою зросту, худенького, мов соломина, вагою трохи більше пуду, що верхи сидів на коні і волочив зоране поле. Підїхав наглядач і суворо запитав:

– Ти чого їдеш верхи? Чого пішки не ходиш?

– Та ось, дивіться – відповів хлопчина, встав і показав потріскані до крові підшви босих ніг. Взуття ніякого не було, а робота з ранку до пізнього вечора босоніж за кіньми. Думав хлопець, що пожаліє його фашист, але той, не довго думаючи, так уперіщив його нагайкою, що він аж звився. Вдруге німець ударити не встиг, хлопець утік.

А було ще й таке. Ольга, дочка Івана Григоровича та Мелашки, відпросилася у ланкової на один день з роботи, по якихось жіночих справах. Про це дізнався клятий фашист і поїхав до неї додому. Батько Іван був у кузні, Мелашка поралася по господарству. Поглянувши у вікно, дівчина побачила прольотку.

Здогадалася шістнадцятилітня Ольга, що біда зараз зайде в хату. З переляку заховалася під піл, де спали діти. Клятий демон знайшов її і там, за коси витягнув з-під полу і почав бити носачами. Якби не мати з малою дитиною, то, може, і вбив би. Мелашка впала на коліна перед бузувіром, і, обхопивши його ногу, зі слізьми просила, щоб не вбивав хвору дитину. Лець заспокоїла фашиста. Бідна дівка з ляку зробила калюжу під себе.

Та найбільше лихо зробив клятий чоловік Іванкові, сину Івана та Мелашки.

Кожного ранку хлопець запрягав коней, підїздив до колодязя, заливав бочки водою і віз селянам на поля.

Якраз на свято Івана Купала виповнилося Іванкові чотирнадцять. Ввечері на це свято, як повелося з давніх-давен, молодь зібралася біля річки. Дівчата плели вінки і пускали на воду, хлопці розпалювали багаття і перескакували через нього. Цілу ніч молодь гуляла. Співали веселі пісні, танцювали. По домівках розійшлися під ранок, то і не дивно, що Іванко заспав і запізнився на роботу. Як на зло, фашистський наглядач з'явився з самого ранку та ще й злий, мов чортяка. Угледівши, що на конюшні стоять незапряжені коні і підвода з порожньою бочкою, побілів, мов стіна, обличчя перекошилося від люті.

– Де водовоз? Чому коні не запряжені?

Перекладачка перелякано мовчала поки фашист бігав туди-сюди по конюшні.

Іванко з'явився сонний, мати лець добудилася. Не очікуючи біди, циганча почало виводити коней зі стайні, щоб запрягти у воза. Ось тут його побачив наглядач. Мовчки підбіг до хлопця і почав його шмагати нагайкою. На кінці нагайки було прикріплено шматок свинцю, тому кожен удар завдавав страшеного болю. Бідний хлопець з переляку навіть не крикнув, упав на землю і почав звиватися, мов вуж. Та проклятий фашист, охоплений люттю, з

перекошеним від гніву обличчям не відступав від нього. Щось кричав і шмагав, шмагав нагайкою щосили, аж піна виступила на губах. Якщо хтось і бачив це варварство, то скоріш відвертався і тікав геть (кожен боявся за своє життя). Та ось хлопчина, який до цього мовчав, закричав щосили, затрусився, аж фашист перестав бити. Очі хлопця злякано дивилися мимо гітлерівця. Вони були, мов скяні, повні жаху і дивилися кудись в далечінь.

– Мамо!!! Мамо! Он, дивіться, танки, літаки...Багато. Кров навкруги. Рятуйтеся, німці вбивають людей. Кров, кров, РЯТУЙТЕСЯ!

Хлопець, обхопивши голову, присів, почав тремтіти зі страху і поліз під воза.

Хлопча збожеволіло...

АНДО ГАВ ПАША СМОЛЕНСЬКО (У СЕЛІ ПІД СМОЛЕНСЬКОМ)

*Про масове винищення ромів
німецькими загарбниками в селі Александровське,
розташоване за п'ять кілометрів від міста Смоленська
(офіційний протокол Радянського УНКВС
по Смоленській області за 1943 р.)*

9-го жовтня 1943 року від мешканців села Александровське в Державну надзвичайну комісію з розслідування злочинів, вчинених німецькими окупантами, надійшли заяви про те, що 24 квітня 1942 року в селі Александровське каральним загonom гестапо, що прибув з м. Смоленська, було по-звірячому розстріляно близько 180 ромів.

З метою перевірки цієї заяви, було проведено розслідування. Допитавши декілька свідків, з'ясовано таке.

Увечері, 23-го квітня 1942 року, з м. Смоленська в село Александровське прибули 2 німецькі офіцери і, прийшовши до старости, запропонували йому скласти

посімейний список жителів колишнього національного ромського колгоспу „Сталінська Конституція” з розподілом на росіян і ромів, із включенням до нього всіх чоловіків, жінок, старих, дітей.

А 24-го квітня о 5 годині ранку каральний загін „СС” чисельністю близько 400 осіб, яким керувала група офіцерів, що прибув із м. Смоленська, оточив село Александровське. Потім гестапівці обійшли всі будинки і всіх жителів села – як росіян так і ромів, вигнали напівроздягнених з будинків і погнали на галявину поблизу озера.

Німецький офіцер, який володів російською мовою, дістав з кишені список жителів села, взятий ним у старости, і став з юрби викликати громадян, сортуючи їх на росіян і ромів. Після такого, так би мовити, сортування росіяни були відправлені додому, а ромів залишили під посиленою охороною.

Згодом офіцер, з юрби, що залишилася, відібрав фізично міцних чоловіків, видав їм лопати й за 400 метрів від села запропонував вирити дві ями.

Коли чоловіки відправилися рити ями, туди ж, за село, німці погнали жінок, дітей і старих, б'ючи їх прикладами, ціпками і батогами.

Перед розстрілом засуджені були піддані огляду, жінок і чоловіків роздягали й усі, хто мав смагляву шкіру, були розстріляні.

Розстріл був здійснений так: спочатку розстріляли дітей, немовлят живими кинули в ями, потім розстріляли жінок. Окремі матері, не витримуючи дикого жаху, самі кинулися в яму.

Трупи розстріляних закопали чоловіки, потім вони були самі розстріляні і німцями закопані в іншій ямі.

Весь кращий одяг розстріляних, а також різні цінності німці відвезли з собою в Смоленськ.

Усього було розстріляно 176 осіб. З цього числа 143 особи встановлені: 62 жінки, 29 чоловіків і 52 дитини, 33 невстановлені за відсутністю посімейних книг.

„24-го квітня 1942 року, вранці о 5 годині, коли ми ще спали, до нас у будинок грубо постукали у шибку вікна так, що її розбили. Коли ми відчинили двері, то німці – рядові солдати – ввірвалися в будинок і стали виганяти нас на вулицю, не даючи навіть одягтися, і нам довелося вибігти на вулицю хто в чому був. Деякі з дітей галасували, тоді німці били їх прикладами, ціпками, хльостали батогами. Я була побита так, що все тіло і голова були в синцях, добре дісталось і моїй чотирирічній дитині”.

(З показань свідка Марії Петрівни Лазаревої від 10.X.1943 р.)

„Розстріл чинився одним німецьким солдатом з пістолета. Спочатку розстрілював перед матір'ю її дітей, у віці 10-12 років, а потім виривали в матерів грудних дітей і кидали їх у яму. Лише після цього розстрілювали матерів.

Я сама бачила, як у яму кинули живу хвору бабусю Леонович, що не могла сама рухатися і її несли на руках дочки, загорнувши в ковдру.

Чотирнадцятилітня дочка колгоспника Давида Арсентьєва – Шура – кинулася в яму сама, її мати Катерина Арсентьєва стояла в ямі з дворічною дочкою на руках. Німець розстріляв Катерину з пістолета, а дитина з рук розстріляної матері впала в яму живою.

Німець вирвав з рук ромки Уляни Борової немовля і живим кинув його в яму”.

(З показань свідка Лідії Микитівни Крилової від 10.X.1943 р.)

„Коли підігнали до ями, то всіх дітей кидали живими в яму, за дітьми кидалися самі й деякі матері, інших розстріляли і кинули зверху на живих дітей і жінок.

Закопати розстріляних змусили чоловіків-ромів, що рили яму. Після того як зарили жінок і дітей, німецький офіцер наказав тим же чоловікам, що закопували, поруч рити ще одну яму. Після того як вирили яму,

німець роздягнув чоловіків, розстріляв їх і поскдав у яму”.

(З показань свідка Надії Петрівни Леонович від 10.X.1943 р.)

„У сараї, де роздягали засуджених до розстрілу, стояв стіл із закусками і випивкою, під час розстрілу німецькі офіцери по черзі підходили до столу, випивали і закушували”.

(З показань свідка Івана Івановича Єфімова від 11.X.1943 р.)

Начальник опервідділу
УНКВС Смоленської області
майор держбезпеки Сичов,
21 жовтня 1943 року

Свідок розстрілу ромен під Смоленськом.
(після розстрілу вона вивозла з ями)

РІК 1943

Минув 1942 рік.

Пройшли новорічні свята, Різдво Христове та Хрещення.

По селах люди святкували тихо, з надією у серці, що скоро радянські війська визволять Україну. Та і широко святкувати не було за що. У кожного трішки було приховано. Збирались, щоб поліцаї менше знали, по декілька близьких сімей за столом. Злегка горло промочити, поколядувати, пісень українських поспівати, про новини тихо-тихо поговорити. А новин майже ніяких. “Де вона, рідна Радянська Армія?” Не чути нічого. Говорять, німець Сталінград захопив. А інші говорять, що навпаки гине німецька армія під Сталінградом, у полон здаються фашисти. Під Ленінградом побили гітлерівців. Та хто його зна, що правда, що ні. У кожній сім’ї хтось воював в Радянській Армії, отож, кожен молився за перемогу над фашистами.

Полтавські рома Серви, хто був живий, поховалися по глухих селах і жили, мов миші. Боялися фашистів, боялися поліцаїв, боялися усього. Найбільший страх охоплював при появі поліцаїв. Вони видивлялись, випитували, потім ішли і розповідали у фашистську жандармерію. Скільки дітей повивозили в Німеччину, мабуть, ніхто не знає. Тільки-но дитині п’ятнадцять років, так повістку присилають. Плачуть матері, батьки, та не відмолишся. Ніякого гарного слова. Матуки, грубість, клацання затворів на гвинтівках.

Багато циганських дітей відвезли до Німеччини: Ониську Лозенчику, Грицькову дочку, Гальку, її сестру, зятя Івана, Артемового, Гириноківську дівку, Кириченкову Гаю, Смолиного парубка та десятки інших. А чи повернуться вони, чи коли-небудь побачать батьки своїх дітей, того ніхто не знав.

В одному з глухих сіл Переяславського району на Київщині зимував Гарасим із сім'єю.

Люди в селі привітні, на циган не злі, начальства великого нема, один староста, та він чоловік добрий, вірить в Бога, тож нічого лихого не заподіє. Коли не коли хтось з поліцаїв навідається, та й то скоріше ідуть, мабуть, бояться партизанів. Отже, у сім'ї Гарасима з'явився шанс перечекаати лиху годину подаді від німецького ока.

Сім'я в Гарасима була велика, шестеро дітей. Старший син Іван, якому було більше двадцяти років, служив в Радянській Армії, другому сину, Миколі, виповнилося шістнадцять, він жив разом з батьками. Батько наказав йому ховатися на печі і нікому на очі не показуватися, бо донесуть в жандармерію, тоді не минути відправки в Німеччину. Третім був син Гарасим на прізвисько Ганько, йому ще і чотирнадцяти не виповнилося. Четвертим – Пантелеймон дванадцяти років, і дві сестри – Марія і Тася, дев'яти і шести років.

В кінці лютого, коли старий Гарасим був на роботі, в кузні, жінка Марія пішла в інше село ворожити, діти самі залишилися вдома. З центрального села, з поліцейської дільниці, прийшов у глухий хутір поліцай, здоровий, мов бик, але неповороткий. Мабуть, отримав гарний наганяй від хазяїв за погану роботу. (На той час фашисти були злі за поразку під Сталінградом і вимагали від поліцаїв кращої і стараннішої роботи. Хто не виконував наказів, відправляли на фронт або під німецький трибунал.)

Прийшов втомлений і злий. Ходить, по всіх закутках заглядає, до людей чіпляється. Знав, що в селі не залишилося дорослих чоловіків. Матюкається перед старими людьми, робить вигляд, що великий пан, а люди бояться, гнуть спину перед ним, мовчать. А як виходить прихвостень з двору, отоді вже нишком проклинають і лають на чому білий світ стоїть.

Носило, носило поліцая і якась нечиста сила надумила його зайти у хату, де жили цигани. В хаті були самі діти та стара бабуся, яка лежала хвора на печі. Зайшов запроданець, роздивився і побачив старшого хлопця Миколу. Аж зайшовся від люті поліцая.

- Ти хто? Як прізвище?

Миколка розгублено мовчав. Він здогадався, що втрапив у халепу, не вберігся, тепер може трапитися щось страшне.

- Ти що – дурний чи прикидаєшся? – не відставав поліцая. – Де батько?

- В кузні, на роботі, – відповіли, перелякано, менші діти.

- На роботі! Боїться циганюра. Чому не зареєстровані в комендатурі? Ви що, може, не знаєте, що всі цигани і євреї повинні бути зареєстровані?! А ви тут поховалися, мов блохи в кожусі. Думаєте, втікли від німецької влади?! Тобі скільки років? – суворо звернувся він до Миколаки.

- Чотирнадцять, – відповів за нього менший брат Ганько.

- „Не блиси, не можна блехать”, – раптом втрутила ся менша шестирічна сестричка. – „Микольці взе сіснадцять років.” Як Червона Армія визене німців, він піде воювати, він постріляє Гітлера, у нього буде автомат”, – зраділо говорила дитина до поліцая.

Старші дітки відтягували меншу і щось шепотіли їй, та вона виривалась і не хотіла відходити. Поліцаю аж дух перехопило! Він раптом зі злом зняв гвинтівку з плеча, заклацав затвором і наставив її на хлопця.

- Ану, швидко одягайся! Підеш зі мною до комендатури, скоріш!!!

Заплакали діти, стара бабуся почала благати поліцая:

- Пане поліцая, будьте ласкаві, пожалійте хлопчину, адже він ще дитя. Він же нам дровця рубає і в печі

топить, і сніг відкидає, і в хаті порядок наводить, і воду з криниці носить. Прошу Вас, пане начальнику, пожалуйте дитя, не губіть.

- Замовкни, стара відьмо!

Поліцай з люттю штовхнув стару жінку в груди, вона впала і, вдарившись, втратила свідомість. Діти перелякано закричали, заплакали. Поліцай вистріляв у стелю.

- Мовчати! **МОВЧАТИ!** Перестріляю, мов собак, сволота циганська! Одягайся мерщій, я сказав, бо пристрелю, - визвірився він на хлопця.

Миколка почав одягатися. Якись чобітки, латаний піджак, стара шапка, пальтечко.

- Давай, виходь! І втікати не думай, гвинтівка на п'ять кілометрів без промаху б'є,- грізно скомандував поліцай, наставивши зброю на хлопця. Та й всю сім'ю перестріляємо, як партизанських посібників.

Миколка приречено вийшов з хати, опустивши голову.

- Давай! Не мулься, бо швидко кулю отримаєш, не таких брали!, - підганяв поліцай.

Надворі темніло. Поліцай вибрав шлях навпростець, через городи, на поля, а там стежка попід посадкою і кілометрів вісім-десять до поліцейської дільниці.

Ганько, менший Миколчин брат, швидко щось надумав. Він загнав дітей до хати, наказав зачинитися і чекати. (Дух у цього чотирнадцятилітнього хлопчика був бойовий з дитинства). Швидко побіг за сарай і дістав з-під стріхи обріз гвинтівки, розмотав, перевірів набої. Залишився один-єдиний патрон. Заховав обріз за пояс штанів. Потім, на всяк випадок, взяв штик-ніж, відточений мов дзеркало, теж запхнув за пояс і побіг навздогін за братом і поліцаєм. Зрозумівши, що іншого виходу нема, вирішив Ганько або померти, або звільнити брата. Побіг навпростець по засніженому полю, ярком, попід гіркою, потім під

посадкою. Серце вискакувало з грудей, сніг був глибоким, ноги вгрузали майже до колін. Та він біг, біг, біг... Страх гнав його вперед, він був сильніший за втому. І лиш одна думка крутилася в голові: "Аби тільки встигнути першим до великого дуба. АБИ ТІЛЬКИ ВСТИГНУТИ". Біг, падав, піднімався і знову біг. Піт заливав обличчя, тіло було мокрим, мов в олії, серце калатало від втоми, ноги промокли майже до колін, але Ганько все біг...

Штик і обріз заважали рухові, тому хлопець вже відкрито тримав їх у руках, навкруг нікого не було та вже й смеркало.

"ВСТИГ! ДОБІГ ВЧАСНО! Ось і величезний дуб у невеликому лісочку, ось і стежка, якою повинен поліцей вести Миколаку." Хлопець обійшов дуба і заховався за ним. Стояв, відсапуючись. Навколо ні душі, жодного звуку, тільки важке дихання змореного хлопця. Надворі вечір, та видно гарно, сніг блищить і на небі жодної хмаринки. Лець віддихався, перевіряв обріз, витоптавши під дубом сніг, поклав його наготові, поряд штик-ніж, а сам, укутавшись, почав прислухатися. Вже й промерзати почав у чеканні, аж ось чує, сніг рипить. "ІДУТЬ!" Взяв у руки обріз, штик-ніж залхнув за пояс штанів, лець визиравши з-за дерева, почав чекати.

Першим з'явився Миколака. Похнюпивши голову, лець іде, за ним поліцей – гвинтівка на плечі. Ось повз дуб пройшов Миколака. Ось і поліцей пройшов, важко дихаючи. Сніг глибокий, втомився. Прицілився Ганько і вистріляв ворогові у спину. Постріл пролунав, мов грім, на весь ліс. Поліцей послизнувся, впав, але знову схопився на ноги. Лівою рукою схопився за поранене плече, гарячково почав знімати гвинтівку з іншого. Ганько гукнув розгубленому брату:

- Астар лестар марді, мар лес! Бо вов амен повмарела! (Миколо, хватай у нього гвинтівку, бо він нас постріляє).

В ту ж мить Микола налетів на поліцай і почав забирати гвинтівку. Ворог був дужий, але одна рука висіла, мов батіг. Тому він покинув гвинтівку і здоровою рукою обхопивши Миколчину шию, почав душити. Вони впали у сніг. Поліцай був зверху. Бідний хлопець вже не мав чим дихати, бо поліцай, мов скеля, та й впав невдало, не було як вирватися і бодай хоч раз ухопити ковток повітря. Ганько згадав за штик, ухопивши його, підбіг і почав завдавати удари в спину ворога. Удари були невмілі, неглибокі. Поліцай не відпускав Миколу. Ситуація стала катастрофічною: ворог вирішив задушити одного, а потім упоратися з іншим. Та ось Ганьку пощастило вдарити ворога у потилицю. Той завив, мов собака, від болю і відпустив Миколу. Хлопець насилау, вислизнув з рук. Та поліцай ухопив меншого Ганька за чуб і не відпускав. Миколка, прийшовши до тями, схопив поліцаєву рушницю і вистрілив у лице запроданцю. З великими зусиллями підлітки впоралися з ворогом. Потім відтягли мертвого в лісок, у якусь канаву, і закидали снігом та гілками. А самі, безсилі, поплентались додому.

Тієї ж ночі старий Гарасим, запрягши коня, поклав нехитрий скарб на воза, забрав сім'ю і виїхав в іншу область.

А по навколишніх селах переказувалася радісна новина: партизани в лісі ВБИЛИ клятого поліцая.

**ПРИСВИНЦОЛПИ ЛОШАЛЕНДІ, ЧАЧУНЕНДІ,
ХАЛАВДЕНДІ БІ САВОРЕНГО НААВІЛЬОБ
ПОРЯДКО АНДИ УКРАЇНА І ПИ ВСАВОРІ ЛЮМА**

**(БЕЗ МІЛЦІЇ НЕ МОЖЛИВИМ БУВ БИ ПОРЯДОК
В УКРАЇНІ ТА І В УСЬОМУ СВІТІ.**

**РОЗПОВІДЬ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ЧЕСНИМ,
СПРАВЕДЛИВИМ ПРАЦІВНИКАМ МІЛЦІЇ)**

Р І К 1 9 4 6

Сонце почало схиятися за обрій. Нестерпна спека з самого ранку цілими днями стояла над землею. Все живе ховалося в тінь і тільки під вечір почало виходити з хованок на світ божий.

Неподалік якогось села, на великому вигоні, розмістився табір циган-сервів шатрів на десять. Шатра були латані-перелатані, старенькі підводи ледь дихали та і самі рома були бідні-бідні, обшарпані, одні заидарі. Війна недавно скінчилася та колгоспи продовжували лякати циган. Ну як циган може піти працювати в колгосп, якщо там не платять грошей ні копійки. Працюй день, а тобі бригадир за це у своєму зошиті поставить олівцем галочку чи рисочку. А в кожного сім'я, чим годувати? Хіба голодні діти чекатимуть поки раз у рік щось видадуть кожному колгоспнику, розділивши прибуток колгоспу. Та якщо у місцевого селянина одна чи дві дитини, то у цигана від п'яти до десяти. І цього заробітку вистачить всього на місяць чи два. А що тоді? Ні, колгоспи не дая циган! Хоч багато циган і працюють, бо іншого виходу не знаходять. У них приказка є: "Місцевий люд працює і яюсь виживає, тож і ми яюсь виживемо."

Петро Власович, циган з цього табору, підговорив всіх кочувати на схід – у Донбас.

– Там такі гроші шахтарі заробляють, що нам і не снилося! Багато шахт німці, як відступали, попідривали. Багато заводів розтрощили, тож

робітники потрібні та і платять багато, – говорив Петро Власович.

Підмануті золотими горами і молочними ріками, цигани радо виступали в дорогу. Та і страхіття війни хотілося забути, розвіяти їх на вільному вітру. У кожного пекло в серці, не хотілося роз'ятрювати рани розповідями, адже навряд чи знайдеться такий ром, щоб не мав загиблих на війні чи розстріляних німцями.

Табір почав оживати після денної спеки. Хто спав – просинались, діти знову почали бавитися біля шатрів. Дехто з чоловіків стали до роботи. Той чистив коня, другий ладнав ковадао для ковальських справ, третій розпалював багаття, чекаючи дружину з села. Треба воду поставити, щоб гаряча була, швидше зварить щось голодним дітям. Дід Кость Мазниця приладнав самовар, скоро буде закипати усіх до чаю.

Цигани хоч і кочували разом, та їсти варили кожна сім'я окремо. Кожен їв те, що в них було. Великий сором було піти до іншої сім'ї їсти. Як тільки який-небудь циган два-три рази поїсть чужого борщу, то вже цілий табір шепочеться, що в нього нікудишня жінка. Ні ворожити, ні випросити, хоч ради Бога, якийсь кусень хліба не вміє.

Цікава деталь: чоловіку не докорялося, що сім'я не мала їсти, винна була жінка. І тут, мабуть, був якийсь сенс. До жінок міліція, начальство, влада ставилися не так суворо, як до чоловіків. З давніх часів ром-чоловік був абсолютно беззахисним перед свавіллям влади, міліції, армії. Потрапивши на очі комусь з чиновників, ром міг уже ніколи не побачить свою сім'ю. Його могли силою забрати до армії, арештувати, пришити безвинному крадіжку чи вбивство і відправити на каторжні роботи чи будувати канал – безкоштовно. Тож жінки мирилися з тим, що чоловіки знаходились весь час в гурті, в таборі, біля своїх шатрів, і майже не заробляли грошей. Краще без матеріальних багатств, ніж без коханого. Подалі від злих людей.

Бідна нещасна нація, не освічені, обшарпані, голодні, без своєї батьківщини. Ходите по чужих країнах, топчете чужу землю, ніде вас не люблять, не поважають. Завжди ви комусь на перешкоді. Що за напасть на цілу націю, на народ? Як вам жити далі? Мабуть, на землі, у світі немає такої країни, де б не жили рома. І кругом вони завжди винні у всіх гріхах. Одним словом – нерідні діти в чужій сім'ї.

Ось і цього дня напасть чекала на миролюбивий табір циган. Ніщо не віщувало біди. Надходив вечір, тиша, благодать. Повз циганський табір проходила стежка, котрою ходили люди на ферму. Тож при появі літнього чоловіка у військовій формі, ніхто на нього не звернув уваги. Багато таких ходять. Та цей чоловік, проходячи мимо, трохи припинив ходу і, не дивлячись у бік ромен, сказав:

- Увага, цигани! Сьогодні, пізно ввечері на вас готуються напасти місцеві молоді хлопці-хулігани. Запрягайте коней і тікайте скоріш!

Чоловік пішов далі, але ті, хто стояв поруч, почули. Незабаром новину в таборі знали всі, тож зібралися біля намету Михайла Хомовича і почали гаряче сперечатися, що робити. Слова чоловіка повторювалися, перекручувалися, перепитувалися. Всі чекали, що скажуть старші чоловіки.

Петро Власович, що був ініціатором цієї мандрівки, вийшов наперед і сказав:

- Чоловік, котрий проходив мимо – українець, десь років під п'ятдесят. В таких роках люди вже розуміють сенс життя, то я думаю, що брехати він не буде. А застеріг нас, бо в нього добре серце. Спасибі йому. То я думаю, що потрібно запрягати коней і їхати звідси геть, бо ще нападуть якісь молоді хлопці зі зброєю, то що тоді будемо робити? Або нас вб'ють, або ми повбиваємо, не будемо ж стояти і чекати смерті. А нам ні те, ні друге не потрібно. Не для того ми старалися вижити при німцях.

Михайло Хомович згодився:

- Я теж так думаю. Треба запрягати коней і їхати звідси.

Іван Турчик та Гиринко Микола – фронтовики, повернулися з війни героями, всі груди в медалях та орденах. Сказали, що їм все одно: битися чи їхати. Аж ось до гурту підійшов Іван Григорович Степаненко (Низгура).

- Чого ви такі перелякані, мов зайці? Якийсь чоловік проходив і пожартував, а ви, мов баби перелякались!

Всі рома табору знали Івана Григоровича, як дуже спокійного чоловіка, який ніколи ні з ким не бився. Зроду він нікого не зачепив і пальцем (окрім жінки Мелашки, звичайно). А тут почав соромити, навіть авторитетних сміливих чоловіків. Тож цигани почали заспокоюватись. І чекали ще якогось аргумента: чи туди, чи сюди. Якщо не боїться Іван Григорович, то тим паче, чого боятися нам, може, той чоловік пожартував.

- А я думаю, може, і справді від гріха подалі, – сказав Петро, Христин син. За себе я не боюся, а діти хочеться, щоб пожили на світі. Може, хоч вони поживуть по-людськи, щастя побачать. А тут, бачу, село велике, тож молоді багато та й зброї, видно, вдосталь, адже десь тут йшли недавно бої. Я вважаю, що краще від біди і гріха подалі, давайте запрягати коней і їхати звідси.

Цигани захвилювалися. Якщо їхати, то їхати, хоч і пізнавато. Не хотілося б проти ночі у невідомість, та як треба, то треба. Та в розмову знову встряв Іван Григорович.

- Та чою ви боїтеся, он же нас скільки, тільки чоловіків десять та жінки, та парубки. А їх скільки? Навіть, якщо їх буде два десятки, то все одно нас буде більше. Приготуйте на всяк випадок по доброму

дрючку, нехай нападають, то дізнаються, де раки зимують!

З одного боку, не хочеться проти ночі кудись пертися з гарного прижитого місця, а з другого, страх за дітей, за сім'ю.

- Ох, і перелякані зараз рома стали, - посміхнувся через силу дід Кость Мазниця. Він всю розмову мовчав і тільки слухав.

- Отака нас сила, а ми боїмося. Та хоч би дійсно було чого боятися. Проходив мимо якийсь чоловік, пожартував, щось шепнувши, і весь табір перелякався - трусяться! Не бійтеся нікого. Ну кому ми потрібні? Раніше таких переляканих циган не було. Бувало, виїздили два-три виїзди, обїздили півсвіту. Де Ростов, де Краснодар, Вороніж, - скрізь обїздимо і хоч би що, повертались живі і здорові. А зараз залякані, тіні бояться."

Промова старого чоловіка, який все життя кочував по світі, заспокоїла всіх. Почали розходитися по шатрах у своїх справах. Молодь, як завжди, згуртувалась біля багаття і розпочали концерт на кращу пісню і танок. Про небезпеку забули. Через якийсь час поснули цигани - хто на возі, хто в шатрі, лише молодь біля багаття продовжувала танці і співи.

Та біда не спала, чекала своєї хвилини. Десь біля півночі почувися різноголося, крики "ура", тупіт кінських копит, свист, гвалт.

- УРА-А-А-А!

- СМЕРТЬ ЦИГАНАМ!!!

- БИЙ ФАШИСТІВ ЦИГАН!!!

На циганський табір налетіла купа сільських хлопців. Верхи на конях, як скажений вітер, з величезними палками, в руках. А в декого навіть шаблі виблискували під яскравим місяцем. Скільки їх було ніхто не рахував, може, п'ятдесят. Іржали коні, кричали сонні діти та жінки. Молоді хлопці на конях валяли шатри, коні топтали переляканих дітей.

Сільська молодь біла і крушила все навкруг. Сонні цигани, котрі не розгубилися, схопили в руки хто що встиг: той ломик, той баранду, той дрючок. Чоловіки і парубки вискочили на вози і звідти відбивалися від напасті. Почалася запекла бійка. За що? Чого? Навіщо? Хтось упав зі стогоном, хтось добре відбивається від вершників, в кого як виходить. Добре видно під місячним сяйвом, як на старого, лисого діда Костю Мазницю напали двоє вершників. Один б'є палкою, а інший замахується шаблею. Та ось вибрав вершник зручну позицію і, замахнувшись, опустив шаблю на голову старому діду, той упав, мов сніп, схопившись руками за скривавлену голову. Біла сорочка і підштанники виразно виділялися на темному фоні трави під променями срібного місяця.

- Рятуйте! РЯ-ТУ-Й-ТЕ-Е-Е!!! – кричали циганки.

- А-я-я-я-а-й!!!

Чути на весь світ. Та хто прийде на допомогу? Кожен труситься за свою шкуру. І раптом звідкілясь з'явилася вантажна машина, котра на великій швидкості поспішала до табору. Яскравий блиск фар наближався все швидше і швидше. Ось вантажівка влетіла на середину галявини, де стояв циганський табір. З кузова автомобіля залунали автоматні черги.

- Стаять! Прекратить драку!

Знову постріли в небо.

Міліція...! Слава Богу, міліція!!!

Вершники миттю зникли, мов примари, розтанули серед ночі. Плакали жінки, чоловіки похилили голови, перелякані діти тулилися до матерів... Молодий офіцер з багатьма орденськими планками вискочив з кабіни.

- Що, війна ще не скінчилася?

- На нашу голову ще не скінчилася, – плакали старі жінки. Офіцер запитав:

- Поранені є?

- Є!

Підходили поранені. В того рука перебита, той ногу тягне, у того голова у крові. Побачили і тіло діда Кості, яке незграбно лежало на траві. Він був мертвий. Слідня сорочка і білі підштанники в крові. Баба Явдоха, закричала не своїм голосом:

- Ой Косте, Косте, що ж ти наробив?! Чому ти табір не пустив їхати з цього місця?!

- Ой, горе, горе, – закричала Мелашка, – людоньки, мого Івана таж нема, мабуть, вбили! Ой, рятуйте ж, людоньки, рятуйте!

Міліція розпочала обшукувати вигон і прилеглу територію, та нікого більше не знайшли. Почали заглядати під возами, під поламаними шатрами. Аж ось один з міліціонерів, заглянувши під воза, звернув увагу на якесь тіло, що лежало між колесами до низу обличчям і вигукнув:

- А це що таке?

На землі лежав якийсь ром, обхопивши голову руками. Почали витягувати за ноги.

- Та це ж Іван Григорович, – сказав хтось, упізнавши лежачого. Мелашка знов заголосила:

- Убили, убили, ой, Боже, рятуйте ж !!!

Міліціонер розчепив руки лежачого і повернув догори. Крові не було. Та раптом лежачий схопився на ноги.

- Мел-мел-а-а-шко, зап-зап-ряг-гяй кон-коня, пої-ї-х-хааи, з-з-від-дси...

Що за дивина?! Чоловік став ЗАКАТИСЯ!

Видно, з переляку.

КАМАІМОС ЛЕ ІВАНКОСКО І ГАЛЯКО (КОХАННЯ ІВАНКА ТА ГАЛИНКИ)

РІК 1949

Що не робив Михайло Хомович, як не вмовляв свою доньку, красуню Гаю, щоб не зустрічалася з Пуйла Грицьковим сином Іваном, та ніякі вмовляння не діяли. Дівка говорить батьку, що нікого не кохає, ніхто їй не потрібний, що вона ще мала, а робить по-іншому: як тільки батько з матір'ю чи на ярмарок, чи десь поїдуть, а вони вже вдвох з Іванком, мов голубки, він їй пісні співає, історії розповідає, поциганськи вчить розмовляти. Адже Серви-Полтавці майже всі забули свою рідну мову, а поукраїнськи говорять не гірше самих українців. А Іван вчив циганську мову, коли сестра Марія була заміжжю за циганами-кишинівцями. Молодий хлопець та і вся сім'я швидко навчилися розмовляти по-циганськи, на красивому, співучому діалекті. А Галинка любила рідну мову, розуміла все, що говорилося, та сама говорити не вміла. Тож Іванко і вчив її рідної мови."

"Який-же Іванко веселий та співучий, і розумний, і такий близький до серця! Вік би слухала і очей не зводила б! Аби тільки батько не був такий до Івана суворий. Чого він його не любить?"

Тільки батько почує, що зустрічалась з Іванком, зараз-же починає гніватись: "Не стрічайсь з цим хлопцем, он повно сватаються кращих, з гарних родовитих сімей, вибирай кого хочеш, тільки не цього безпутнього. Те, що найбільш, то нестрашно, а сім'я в нього не така, як усі. Батько їхній покинув їх шестеро і хвору жінку, а сам оженився на іншій та і заїхав десь чи то в Краснодар, чи в Ростов. А, може, і син такий удасться як батько, тож краще обминути цю сімю. Та і ти, Гаю, ще така молода, погуляй, доню, ще рік-два, а тоді йди за кого знаєш." Так умовляли батьки.

Розумом донька розуміла, що треба слухатись батька-матері, ще рано заміж, таки-ж молода, та і батьки ж не вороги. А серце говорить інше: "Як ти можеш забути-зоставити рідного Іванка? Він же такий любий до самого серця, а ще ж так співає гарно, розмовляє по-циганськи і клянеться, що кохає до смерті."

Багато прарубків бігають за Галиною, чекають погляду, посмішки, слова, та вона байдужа до них – або Іванко, або ніхто. А хлопці і в вогонь, і в воду пішли б за білявеньку красуню Галинку, та розуміють, що вона нікого не бачить перед собою, окрім одного коханого. Дивляться парубки скоса, поглядають, чекають, а може, закохані посваряться, розбіжаться, отоді вже можна і попробувати підступитись до дівки. Знаючи, що батьки Галинчині не бажають віддавати дочку за Іванка, молоді, закохані до безтями, самовільно декілька разів тікали до когось з рідні, щоб там поженитись без благословіння батьків. За звичаєм циган це часто практикувалось, та не завжди кінчалось злагодю і миром.

Тож Іванко і Галинка декілька разів тікали і собі десь у інше село. Проте, батько швидко наздоганяв їх, адже в нього був кінь і підвода, а вони йшли пішки. Розлючений батько забирав доньку додому, а Іванку наказував, щоб відчепився, що він, батько, не бажає, щоб Галина виходила заміж за Івана. Просив Михайло Хомович парубка, щоб той відчепився, щоб шукав іншу дівку, а з його сім'єю, щоб не родичався.

– Дівок багато, ти молодий, тож вибирай, яка подобається, тільки відчепися від моєї сім'ї. Я свою доньку заміж віддавати не збираюся, вона ще молода.

Іван мовчав, похиливши голову. Ішов додому. Та минав якийсь час і знову закохані зустрічались тихенько, щоб ніхто не бачив.

І знову її батько і мати вмовляли доньку не губити своє життя. Потім батько почав бити дівку. Буває,

поб'є гарно, обірве одєжу на ній і поставить на колінах стояти у кутку до ранку. Клянеться батьку Галинка, що не потрібен їй ніхто, що заміж не збирається, а через якусь годину знову думає про коханого.

“Де ж він зараз, може, інший посміхається? Як хочеться почути його пісень.”

Після покарань Галина мовчала, робила вигляд, що одумалась, та все повторювалось. І вирішили врешті-решт батьки поступитися гордощами, щоб потім не говорила і не дорікала донька, що батьки її долю занастали. Сказали донці, якщо хочеш іти за нього, то йди по-людськи, нехай присилає сватів з хлібом-сіллю свататись. Ми згодні поступитись твоїй волі, тільки не тікайте самовільно. Це означало перемогу. Згідно старовинних традицій, потрібно прийти сватам і попрохати у батька і матері, щоб віддали заміж свою доньку за їхнього парубка і вручити хліб-сіль. Батьки пропонували сватам відпочити, садювали за стіл. За столом, за чаркою, доходили взаємної згоди. Молода своєю хусткою перев'язувала руку обранцю, а потім вже домовлялись, коли і яким чином будуть святкувати весілля. І тільки після весілля, після всяких жіночих формальностей молоду привозили до хати молодого і там вже вона ставала його дружиною, а він її чоловіком і, майже завжди, на все життя.

Тож як тільки почув Іванко, що батьки погодилися віддати за нього свою красуню Гаю, підскочив від радості, мов обпечений, обійняв щосили кохану та поцілував. Схопивши за руку, повів до своєї сім'ї.

- Ходімо до нас, сама скажеш нашим, щоб почули від тебе. Вся Іванкова рідня зраділа.

Скоро ця новина була відома всім ромам в селі. Багато парубків, похиливши голову, засумували від того, що для них вже немає доріг і стежок до галинчиного серця. А батьки декого з парубків аж пожовтіли від залості.

- Ай-я-яй! Як же так? Упустить таку гарну дівку, з гарної сім'ї. І кому ж достається така краса, якомусь зацдневі Пуйлівському?

Багато крові попсувала ця новина і парубкам, і їхнім батькам.

Як там готувались до сватання Пуйли, то вже невідомо, але, звісно, що стара Дарка, мати Іванкова, послала старшу доньку Марію до свого кума – Максима Барвала, розпитати, що ще потрібно брати на сватання окрім хліба-солі аби все було по закону, як у людей.

Всім ромам було відомо, що Михайло Хомович розумний, справедливий чоловік, але в своїй справедливості він був запальний, мов сірник. Тож, якщо розсердиться, то може і з хати повиганяти.

Максим Барвало чоловік не поганий, але трохи хитруватий. У нього був гарний син Василь, парубок хоч куди, характер золотий, розумний і господар на всі руки. Було відомо, що цей хлопець закоханий у Галинку. Та і сам Барвало кращої пари для сина і не мислив.

Коли Марія Пуйлиха з радісною новиною прийшла до свого хрещеного батька і поділилася радістю, той привітав, як і годиться, та видно було, що радості не відчував ніякої. Марія запитала старого чоловіка:

- Підкажіть, будь-ласка, що годиться брать на сватання? Ми ніколи не ходили свататись і до нас ніхто не приходив, тож цих звичаїв ми не знаєм.

Старий помовчав, подумав і чи то шуткуючи, чи якась зла сила недоумила, відповів.

- Перш за все, треба взяти хлібину, в хлібину положити солі, продавивши ямку посередині зверху, щоб у хаті молодят був завжди хліб-сіль. Потім треба взяти гарну пучку золи з плити, це щоб вогонь ніколи не згасав у плиті, потім треба туди положити сірничних голівок, щоб було чим розпалювати у плиті і ще треба пучок землі положити, бо всі люди їдять і п'ють з землі, вона всіх годує та поїть. Хлібину положіть у хустку і так

заносьте в хату і віддавайте у руки батьку. Марія все запам'ятала і зробила, як радив хрещений.

У неділю вся сім'я Пуйлів у веселому, радісному, святковому настрої пішла до Михайла Хомовича сватати його доньку Галину. Чужих не запрошували. Пішли старші брати, а також старша сестра Марія, ну і жених Іван. Хвора Дарка зосталась з маленькими дітьми дома.

Переступають поріг хати, а там вже чекають. Михайло Хомович під хмільком, трохи випивший, та радості не видно. Його жінка Марія порається біля печі, теж не дуже радісна, мабуть, не хочеться батькам віддавати доньку заміж, ой як не хочеться. Та згідно закону і гостинності стрічають з посмішкою сватів. Запрошують присісти, запитують як життя, які новини? Мов і не знають, чого прийшли гості.

Старший брат Микола, посміхнувшись до Михайла Хомовича, сказав:

- Ми до вас прийшли свататись як і годиться з хлібом-сіллю, просимо прийняти наш хліб. По цих словах Пуйло Микола передає хліб, загорнутий у яскраву хустину, Михайлу Хомовичу. Трішки помявшись, Михайло взяв хустку з хлібом. Від хліба відказуватися не годиться. Потримавши хліб в руках, поклав його на стіл. Сім'я молодого, вийнявши горілку та закуску, все поклала на стіл. Всі радісно посміхаються гарному початку справи. Михайло Хомович загадав жінці і свою горілку діставати. Невдовзі вже всі сиділи за столом, випили по чарці, по другій і тут Микола, старший брат жениха, знову запитав старого Хомовича.

- Ну що, дядьку Михайле, ви згодні за нашого парубка віддати заміж свою дочку Галину? Ви ж самі знаєте, хоч ми і не багаті, та зате прості люди, багатства, як буде здоров'я, наживемо. Ми ще молоді та і Іванко у нас не поганий парубок: і грамотний, і

співати вміє, і танцювати, і недурний. Гарним сином вам буде.

Михайло погукав свою доньку, яка ховалась в іншій кімнаті.

- Галю, ось люди прийшли тебе сватати, що ти скажеш? Чи згоджуєшся іти заміж, чи може ще почекаєш? - з надією на відмову запитав батько. Галина зачервонілася, мов калина, але відповіла як і годиться розумній доньці:

- Як ви, батьку і як мати, так і я. Це означало, що вона згідна і просить лиш згоди батьків.

- Зрозуміло, відповів їй батько і покликав Іванка до себе.

- Скажи, парубче, чи ти справді так сильно кохаєш мою доньку, як показуєш, чи будеш кохати і шанувати її надалі, як вона стане тобі дружиною, до самої смерті? Чи не покинеш її колись заради іншої, як роблять інколи інші чоловіки? (Натяк зрозуміло був за його батька).

Іванко з готовністю поклявся, що кохатиме Галину до смерті і ніколи не проміняє її на іншу.

- Ну тоді що ж, - відповів Михайло Хомович, - нехай буде повашому, я згоден віддати свою Галинку за вашого Іванка, як ти Марія? - Нехай іде наша донька за цього парубка? - запитав дружину.

- Нехай іде! Сама хоче! Щоб не було нарікання потім на батьків, що не віддали її за кого хоче! Нехай їм буде Бог на поміч! Розламауй хліб, чоловіче.

Михайло Хомович розв'язав хустку, в якій була гарна хлібина. По циганському звичаю цю хлібину потрібно розломити руками і роздати всім присутнім по шматочку – на знак радісної угоди, і кожен повинен був його з'їсти. Тож тільки-но чоловік переламав хлібину навпіл, як із неї посипалась земля, попіл, сірка. Присутні захололи, розгубившись, весільний батько немов скам'янів.

- Що це таке?!

Марія Пуйлиха зрозуміла, що вона щось зробила не те, що треба, щось не гарне і страшне. Не треба було напихати цього в святий хліб, зрозуміла і ледь не зомліла від сорому...

- Це хрещений батько, Максим Барвало, порадив пожити, - ледь чутко забелькотіла вона.

- А якби вам Максим Барвало ще щось посовітував, ви все б зробили?

Очі Михайла Хомовича загорілись злістю. Ледь стримуючись, щоб не накинутися з кулаками на присутніх, він схопив хлібину і пошпурив у сватів.

- Геть з хати, щоб я вашого духу не бачив.

Через якихось два-три тижні Галинка з Іванком втекли до Іванкових родичів в інше село, там вони і стали чоловіком та дружиною без згоди батьків.

З роками нажили восьмеро дітей. Іван виконав свою обіцянку і до самої смерті був вірний своїй Галинці. Та до старості не дожив, помер Іван від крововиливу в мозок у тридцять чотири роки у місті Свердловську на Луганщині. Царство небесне його душі. Вічна йому пам'ять.

I КАЦАВО САС РОМЕНДІ (I TAKE TEJ BUVAE)

РІК 1956-1957

Табір циган наближався до міста Горлівки, кочуючи по Донбасу. Що шукали рома, мабуть, вони і самі не знали. Ті хотіли придивитись до місцевості, до людей, ближче розглянути вугільні шахти та, може, й собі зупинитись, ставши на роботу. Інші їхали з Полтавщини за компанію, аби де їхати, то їхати, все одно своєї хати немає. Циган було підвід з двадцять. Дорога була хоч і асфальтова, але дуже пошкоджена. Тож підводи трусило і підкидало, аж дух

перехоплювало. Мимо циган проїздили десятки автомобілів. Водії з цікавістю роздивлялись циган, мов якесь диво, адже не кожен день можна їх побачити. Хто щиро посміхався, дехто сигналив і махав рукою та їхали далі своєю дорогою задоволені, немов побачили цирк.

Мимо табору, обганяючи підводи, їхав вантажний автомобіль. В кузові сиділи молоді чоловіки, мабуть, їхали десь на роботу. Побачивши табір, вони весело махали руками, сміючись, мов діти, і показуючи одному на циган.

- Дивись, табір циган.

- О-го-го, цигани-и!!

Раптом один з них, який підскакував найвище і кричав найголосніше, на мить зникнувши за бортом, знайшов каменюку і весело регочучись кинув нею в циган. Камінь полетів на підводу Михайла Пуйла і потрапив прямісінько в голову малій дівчинці, його дочці, яка лежала на руках у матері. Дитина несамовито скрикнула, кров потекла по її голівці просто на руки матері. Дитя втратило свідомість. Автомобіль віддалився. А Галька, Михайлова дружина, з диким криком кинулася до своєї непритомної маленької донечки.

Михайло спинив коней, за ним зупинився весь табір. Всі зібралися на крик. Дитину заливала кров, Галька, в розпачі, кричала притуливши дитя до грудей і закриваючи рану рукою, та кров бігла беззупину. Всі мовчки спостерігали, не знаючи що робити. Обігнавши підводи, до братового виїзду приїхав Микола, старший брат.

- Михайле, з дитиною і жінкою скоріше пересідай до мене в бричку, а ти, жінко, з дітьми пересідай на братову підводу. Ми швиденько відвеземо дитину до лікарні, в Горлівку. А ви їдьте слідом. (Всі знали, що у Миколи виїзд набагато кращий).

Марія з дітьми пересіла на Михайлову підводу і взялася за віжки. Микола щосили рвонув конем з місця рятуючи племінницю. Незабаром, відірвавшись від табору, зник попереду. За ним рушив і весь табір, прямуючи до Горлівки.

Декілька тижнів циганський табір стояв на полі на околиці міста Нова Горлівка поряд з Аргентинським поселенням. Лікарня, в якій знаходилась поранена дитина, була поряд, недалеко траси. Дівчинці зробили декілька операцій, лікарі обіцяли, що все повинно завершитись благополучно та гарантій не давали. Мати не відходила від своєї крихітки. Багато хто з табору роз'їхались по навколишніх містах. Степан Батів з сім'єю поїхав на Єнакієво, Турчики – на Слов'янськ, Михайло Хомович з синами – на Дзержинськ, Володька Кузьмин – у Ровеньки. Біля Горлівки зостався табір, де знаходились всі Пуйли, три брати з жінками, та дві сестри – одна, розвідна Марія, та Катерина з чоловіком Іваном Ламантесем. Потім стояв намет Петра Христиного, Пінчука та Аялі, Миколи Виликана, Митра Лахмана та ще декілька виїздів. Місто було велике, тож жінки ходили ворожить, а чоловіки навчилися десь ланцюги робить. Дістали свої залізні ковадла, різної проволоки, молотки, обценьки, зубила і робили ланцюги в основному для собак. Як хтось загадував для бика, будь ласка, для коня, кози, корови - аби платили гроші.

Так і застав циган указ керівництва рядянської держави про заборону кочування. Ромам віднині заборонено вести кочове життя. Цигани попродали чи поздавали на м'ясокомбінат, на ковбасу коней, і пішли усі чоловіки, хто був працездатним, на роботу.

“Як жили ми в Нікополі,
Мали брочки, мали коні,
Як приїхали в Донбас,
Здали коні для ковбас.”

Такі частівки часто співали на весіллях чи інших святах цигани.

За короткий час всім чоловікам надали роботу. Більшість пішли працювати на рудоремонтний завод вантажниками. Михайло пішов навчатись на зварювальника. Пінчук не працював, був інвалідом другої групи війни, тож отримував пенсію. Микола був на заводі ковалем. Всім працюючим ромам позачергою давали державні квартири. Дехто з жінок ходили на центральний базар торгувати ланцюгами, а дехто ворожив, як і раніше, але в кожній була куча дітей. Цікава пригода сталася з Пінчуковою жінкою Лялею.

Ця жінка була неперевершеною ворожкою, слава про неї ходила по всій Горлівці та і набагато далі. Навіть циганки, що самі ворожили, приходили до неї погадати. Розповідають, що слава про циганку-ворожку дійшла до міліції. Тож сам начальник кримінального розшуку переодягнувся в робочу одягу, прийшов перевірити чи справді вона щось розуміє в ворожінні, чи напускає туману. Ляля навіть на руку йому не подивилась, як іншим, тільки поглянула на цього чоловіка, та зараз-же розповіла все про нього і його сім'ю. Сказала, що він на війні двічі був поранений, сказала, яка в нього посада, його ім'я і його дітей. А на додачу сказала: якщо вона буде арештована, то через декілька місяців його звільнять з роботи, а його коханка, і назвала її ім'я, напише листа в райком партії і розповість про їхні амурні діла, а в його сім'ї почнуться великі хвороби і неприємності, що він сам може накласти на себе руки. Цей комуніст, що не раз дивився смерті в лице на війні, ця людина, що не вірила ні в бога, ні в нечисть, задумався, а потім запитав:

- Ворожко, скажи одне: Бог є на світі?
- Є Бог, є нечиста сила! - відповіла та
- А якже комуністична ідеологія стверджує, що Бога нема?..

Чоловік пішов, не завдавши шкоди циганці.

Звідкіля в цієї жінки з'явився талант до ворожіння, вона і сама не знала, і не задумувалась. Та якось після півночі хтось постукав у вікно і погукав її. Вона схопилась з ліжка, та виглянула у вікно і запитала що треба? Хтось відповів, що потрібна Аяля ворожка по терміновій причині. Циганка звикла до пізніх візитів, адже були люди, що здалеку їхали до неї гадати. Тож пішла відчиняти двері, а коли відчинила і побачила хто до неї прийшов, то тільки скрикнула і впала без свідомості. Пінчук, чоловік, теж вискочив в коридор і також встиг побачити нечисту силу, яка зразу ж згинула. Бідна циганка після цього візиту збожеволіла, потрапила в психлікарню та декілька років не тямала нічого.

Пінчук zostався в хаті з чотирма дітьми. Що робити? Потім одружився, та кому потрібен інвалід з чотирма дітьми, який п'є горілку по-чорному? Покинула його друга жінка. Терпів ром, довго не знав що робити, пенсії, що він отримував в двадцять один карбованець, вистачало на два-три дні, якщо без горілки, а з горілкою – на один день. Працювати не міг – інвалід. І опустився цей поважний чоловік до крадіжок. А це заняття у сервів-полтавців престижним не вважалось, а вірніше – зневажалось.

Якось серед ночі постукав він до Петра Христиного, Петро жив з його двоюрідною сестрою. Той відчинив шурину двері.

- Що трапилось? Чого так пізно?

Пінчук вже був трохи випившим, він заніс торбину в хату і попросив Петра, щоб той розбудив жінку, треба попатрать курей.

- Яких курей? - здивувався Петро.

- Петю, не переживай, я вас не продам.

- Що ти говориш, - не розумів Петро, потім здогадався і аж скипів від люті.

- Як тобі не соромно, ти ходиш крадеш курей і ще й приходиш до мене, щоб я був посібником у твоїх справах. Я наказую своїй дітям і жінці, щоб ніколи нічого чужого не брали, я боюсь Бога і міліції.

Розлючений Петро наказав шурина забирати птицю і зараз же вийти з хати.

- Мені крадене не потрібне, виходь звідси!

Пінчук похилив голову, заплакав, і крізь сльози почав виказувати все, що наболіло в його серці.

- Петро, ти розумний, бо маєш жінку, матір для твоїх дітей. Вона їм і пере і їсти варить, ще й ходить на базар торгувати ланцюгами. Твої діти чисті, покупані, в теплій хаті, а як мені, Петре, дивитись на моїх голодних, брудних дітей? Нікому вони без матері не потрібні, ходять, мов голодні вовченята, я не знаходжу виходу і сам на додачу хворий, без ліків не засну. По совітуй, зятю, що мені робити?

Петро розбудив жінку, яка і сама не спала, дозволив їй попатрати і посмалити птицю, після чого сказав Пінчуку:

- Нічого, брате, я тобі не посовітую, думай сам. Ти чоловік розумний, може, щось придумаєш, але прошу тебе, будь-ласка, ніколи не приходь до мене з краденим. Забирай цих курей, мені не потрібно нічого і йди до своїх дітей.

Іван Пінчук зібрав птицю в торбу і пішов додому.

У Петра Христиного цієї ночі ночував його рідний дядько Петро Власович, тож, коли піднявся гамір в хаті, старий проснувся, вийшов у коридор до хлопців і, тихо присівши, слухав всю розмову. А коли зачинились двері за Пінчуком, цей чоловік, нахиливши голову, заплакав.

- Не плачте, дядьку,- почав заспокоювати Петро. Така доля у бідного Івана, з війни прийшов майже без шлунку - відрізали, коли куля влучила, сам хворий, ще й жінка здуріла. Бідний чоловік! Шкода!

Та я не за ним плачу, - крізь сльози промовив старий чоловік, - мені жалко бідних людей, у яких покрадено курей. Як же їм буде боляче побачити, що кури пропали, може, бідні горюватимуть і плакатимуть."

Отакий був характер у Петра Власовича. Царство його душі!

Скільки б вірвовочці не витися, та кінець знайдеться. Спіймали Пінчука Івана і посадили. Через якийсь час і суд. Осудили чоловіка на чотири роки (як інваліда-фронтовика). Менших двох дітей забрали в дитбудинок - Галочку і Володю. А старші, Іван і Василь, втекли десь до далеких родичів. Сьогодні тут, завтра там. Де ночують, де днюють, чи їли щось, чи голодні - нікому не потрібні, ніхто не запитає.

Забігаючи наперед, скажу, що засуджений ром повернувся до своїх циган і до дітей років через п'ятнадцять. Старий, ще більш хворий, але живий. Не любив він розповідати про себе, але під чаркою розповів комусь із своїх друзів, що дуже страждав в таборі, на півночі від одного цигана-сибіряка, який принижував його гідність перед авторитетами. Цей циган ще задовго до Пінчукового ув'язнення сидів у в'язниці, тож здружився із табірними авторитетами-зłodіями і іншими козирами. Він рома не називав інакше як гажо (не ромської національності чоловік). Зневажливо поглядав, інколи називав башном (півнем). Пробував Пінчук з ним поговорити по-циганськи, по-братськи. Та де там! Цей сибіряк був зросту невисокого, а заість аж кипіла в його серці. Навіть табірні авторитети почали поглядати на Пінчука як на сексота, чи ще гірше. Розумів циган, що треба щось робити з цим ромом, бо подумують, що якийсь опущений, от тоді вже насправді капут йому буде. Відкрито виступити на сибіряка Іван боявся, його друзі - кримінальні авторитети.

Та якось сибіряк і він зустрілись на вершині кар'єру. Кар'єр був дуже великий і глибокий, був кінець робочої зміни. Спробував ром підійти порозумітись до сибіряка, почав на циганській мові щось до нього говорити. Та клятий чоловік зневажливо скривився:

- Со дарас ман? (що, боїшся мене?). Морав тіря да! Гажо! (Цей ром матюкав матір Пінчукову).

Зрозумівши, що дурня тільки могла справить, виведений з терпіння ром схопив залізний прут і добряче вгрів сибіряка по голові:

- Тиморав ме тіря да! (Слова, що говорив на мою матір, будуть на твою).

Той впав мов підкошений, але живий. Схопившись за свою голову, ром-сибіряк погрожував:

- Ну що, гад?! - і знову почав матюкати матір, дружину і дітей.

- Тобі сьогодні кінець. Мої друзі цієї ночі зроблять тебе півнем. Я тобі даю слово!" Бачачи, що іншого виходу немає. Іван ще двічі прутом вдарив сибіряка і скинув його в прірву кар'єру.

Коли на вечірній перевірці не дорахувались цигана, згадали, що він не повернувся з роботи. Послали шукати. Коли його знайшли в кар'єрі, відправили в санчастину. Ох, і живучим виявився чоловік! Там він прийшов до тями і сказав, що його вбив Пінчук. Тільки потім помер цей злий ром.

Після того вбивства, цигану добавили ще десять років. Ляля, жінка Іванова, вийшла з психікарні через років два-три, та повністю не одужала. Але ворожити перестала, почала вірити в Бога, стала дуже набожною людиною. Володя і Галя, менші діти Пінчукові і Лялені, так і залишились в дитбудинку. Згодом вирости, отримали освіту. Галя вийшла заміж за осетина, приїздила з ним гостювати до рідні. Володимир вивчився на водія великотонажного автомобіля і теж приїздив інколи провідувати родичів.

Так ця сім'я вже і не збиралися разом. Доля їх розкидала, мов тріски по морю. Циганська доля – що вітер у полі.

ДЖУВІМОС АНДИ ДЗЕРЖИНСЬКО (ЖИТТЯ У ДЗЕРЖИНСЬКУ)

РІК 1961

Місто Дзержинськ на Донеччині, як і всі міста Донбасу. Великий центр. Але бідність на околицях страшенна. Давно скінчилася війна, а й досі стоять державні деякі будинки, або вірніш, те, що, зосталось від них, – обгорілі стіни без вікон і без дахів. І це в самому центрі. В цьому місті, як і по всьому Донбасу, багато вугільних шахт. Тож майже завжди воно в диму, мов у тумані, Земля породиста така, що трава майже не росте Під однією шахтою, на краю міста вигін, а навколо вигону поселення. Невеличкі хати на дві-три малесенькі кімнатки та паркан у декого навкруг з не покрашених дощок. У це бідне поселення і переїхали десятки сімей циган – полтавців Сервів.

Декілька дівок полтавських ромен вийшли заміж за парубків російських місцевих циган і, навпаки, хлопці – полтавців-циган одружилися на дівках російських. Життя бідне до краю, але мирне, спокійне.

Більшість чоловіків-ромен працювали, проте заробітки були мізерні, а сім'ї великі, тож жінки ходили ворожити по хатах, а деякі торгували на базарі саморобними ланцюгами для собак.

Марія Пуйлиха разом з чоловіком Миколою, у якого не було одного ока, їздили торгувати аж в Росію, покинувши дітей на матір Дарку. Біля Марії і Миколи жив Яків Шандиба, її двоюрідний брат. Він розлучився з жінкою. Але цей чоловік був майстер на всі руки, тож він навчив Миколу робити ікони. В ті часи ікони були

рідкістю. Церкви закриті – атеїзм. Рома робили ікони вдома. Яків і Микола купували фотопапір і розчинники. При світлі червоного ліхтаря передруковували з плівки-матриці різні ікони – з Ісуса Христа, Матері Божої, Миколи Чудотворця, Григорія Побідоносця та інших, проявляли, висушували. Потім чорно-білі фотографії розмальовувались кольоровими фарбами. Та це ще не все. Для цієї фотоікони робили спеціальні гіпсові рамочки. Свіжий гіпс розмішували з водою та алебастром, потім розливали суміш у спеціально виготовлені формочки, які були змащені маслом. Туди для міцності, щоб не ламались, вкладали на дно проволку і, як висохне, виймали, готову рамочку. Після висихання її ґрунтували, а потім фарбували. У ці рамочки вирізались склянки в спеціальні гнізда, а поверх клали фотоікони і заклеювали. Потім готові ікони вкладали в картонні ящики з-під масла. В ящик можна було упакувати двадцять ікон. Кожна готова ікона була вагою більше одного кілограму. Возили продавати аж в Росію. Спочатку поїздом, потім автобусом або попутками добирались у якесь село. Ящик з іконами був у мішку. Піддавши на плечі мішок, ходили попід дворами і шукали покунців на товар. Багато хто матюкався і проганяв геть. Та знаходивсь в врешті-решт хтось, хто купував одну ікону або пару. Одна ікона продавалась за два карбованці п'ятдесят копійок, тож пара коштувала п'ять. Микола і Марія вдвох тягнули чотири мішки. вирахувавши розтрати на дорогу, додому привозилось близько ста п'ятдесяти карбованців. Микола повертався додому напідпитку та і в сумці було ще декілька пляшок. Тож незабаром сходилися друзі і починалась пиятика. Після того як друзі розходились, він закочував до кімнати мотопед, ставив його на ніжки і заводив. Починав газувати, мотор ледь не лопавсь від напруги. Ром, сміючись, ще сильніше газував. Хатина була малесенька – дві кімнатки. Дим

виїдав очі, всі виходили з хати, щоб не задихнутись, а він сміявся і газував. Йому боялись перечити. Це коїлось серед ночі, і так майже до ранку, доки не кінчалось пальне або він, стомившись, ішов спати. Інколи п'яний Микола починав виховувати нерідного сина Володимира. Приставши до дитини як реп'ях, він не відставав, не давав спати, розповідав, яким він був героєм у пасинкоких роках. І який він, пасинок, ледачий і невмілий. Вітчим розповідав, як браво їздив на конях, які в нього були гарні брички і таке інше. А зараз молодь ледача, тільки і знають школу і більше нічого. Володимир був недурний, тож і запитував неграмотного вітчима, щоб відчепитися.

- Батьку, я оце в школі запитав, з чого зроблена атомна бомба, але ніхто не знає принцип її дії? Ти не підкажеш?

Цей хитрий хід завжди спрацьовував. Вітчим замовкав. Перебудовуючи думки і роблячи розумний вигляд, починав розповідь.

- Так, знаю. Для того, щоб виготовить атомну бомбу потрібно взяти невеличку герметичну ємність, ну, скажім, як сірниковий коробок і закачати в середину повітря всієї оцієї кімнати або й обох, ото і буде атомна бомба. Якщо її кинути на місто, все місто злетить в повітря. Цієї теми йому вистачало до ранку, а Володимир вже давно спокійно спав.

Через декілька днів гроші закінчувались. Микола і Марія позичали гроші, знову робили ікони і їхали в дорогу як мінімум на п'ять-шість днів. І знову все повторювалось: п'янки, мотопед і таке інше.

Незабаром страшна новина поширилась по ромах: Микола Вайди жінка Папуша пішла вранці ворожить по хатах, а повернулась безумною, психічно хворою людиною. У них в дворі стояла складена з цегли плита, на якій дровами варили їсти. Плита була гаряча, аж червона, свекруха натопила, щоб варити внукам обід. На той час додому повернулась Папуша, – років

двадцятичотирьох, гарна красива жінка – мати чотирьох дітей. Вона якось дивно мовчала і щось думала, потім підійшла до плити, і, не розуміючи що коїть, сіла на неї. Свекруха була на цей час в хаті і нічого не бачила. Чоловік на роботі, діти бігали на дворі, хтось з малих спав. Коли свекруха вийшла і побачила невістку, то ледь не втратила свідомість. Спідниця на невістці згоріла разом з тілом до кісток, запах смаженого людського м'яса було чути на весь двір, тіло жарилось і шкварчало, а молода циганка сиділа і мовчала. Свекруха насилу відтягла невістку від плити. Погукала на допомогу циганок. Визвали „швидку допомогу” та забрала жінку в лікарню, а звідти – в психікарню. Бідна молода жінка збожеволіла. Чоловік прибіг з роботи і з горя ледве себе не порішив. Довго плакав, обхопивши голову як мале дитя, перед хворою жінкою і все хотів дізнатись, що з нею трапилось, адже йшла зранку здоровою, розумною людиною, повернулась калікою. Що трапилось з жінкою? Який шок перенесла бідна циганка? Так ніхто і не знає по цей день. (Нишком поміж циганами висловлювалось припущення, що нещасну циганку жорстоко побито і зґвалтовано якимось чоловіком, чи то бандитом, чи маніяком, конкретно невідомо.) Четверо дітей лишилися біля батька напівсиротами. Яке життя чекає цих дітей ніхто не відав. Та, забігаючи наперед, розповім, що все життя хвора Папуша проведе в псих закладах. Помре бідна циганка в психінтернаті в 1996році. А після її смерті діти заберуть тіло і поховають біля померлої рідні в місті Сміла.

Полудень. Сидить посеред двору дід Петро і плаче. Замислився, запечалився, навкруг бідність і злидні, хата – невелика землянка без стелі, покрита рубероїдом, вікна маленькі, паркан навкруг обкладений де з вугільної породи, а де й збитий з

нефарбованих дощок. Шкода йому бідної збожеволілої Папуші, її дітей і чоловіка та допомогти не може. Сидить неграмотний ром, думає про сенс людського життя. “Ну для чого людині потрібно народжуватись на світ? Тільки підросло - потрібно іти до школи, потім армія, робота, одруження, діти, жінка, весь час давай гроші, працєю, спіши – потім старість і смерть. Ну для чого людині життя?”

І починає дідусь, крізь сльози, думати: “Краще б я був народився горобчиком, щоб не бачити людських страждань. Горобчику не потрібно своєї батьківщини, де захоче, там і літає. Десь якусь зернину на полі поклює та й полетів. Не треба горобчику одягатись, взуватися, не треба хати – заліз собі десь під стріху і живи. Не боїться війни, міліції, не треба іти в армію,” – думав вголос чоловік, потім замислився і назад: – “Та ні, горобчику теж погано. Весь час стережися, щоб кішка не спіймала і не зїла, або якийсь коршун чи кібець. А взимку, як замете, то шукай, що зїсти під снігом. Ні, горобцем погано, краще бути рибкою в Дніпрі. Плавай собі, що знайшов, чи черв'ячка, чи якусь травинку, зїв і плавай далі.” Та знову вирішує дід Петро, що і рибкою в цьому світі нелегко прожити. Можуть люди спіймати і засмажити на сковорідці, може хижка риба шука чи інша зїсти, можна зимою задихнутись під льодом в воді.” Знову думав-думав дід Петро і надумав: “Найкраще в світі бути півнем. (Півень якраз з курами ходив по двору і потрапив на очі старому). Люди годують півня, він тільки і знає, що з курочками гуляти. Курочок багато, а він один, у людей одна жінка, а в нього сто, от півнем бути красота.” Та, подумавши, знову не згоджується, – “Е, ні, півнем теж погано бути: інші півні б'ють, собак - бійся, захочуть люди їсти, заовлять півня, заріжуть, зварять суп і зїдять.” Тож після довгих логічних роздумів старий чоловік виніс рішення, що краще

зовсім ніким не з'являться на цей світ, а вже як з'явитись, то людиною.

Всі присутні слухали дідові помисли і посміхались. Знали, що зараз дід заспокоїться, розпалить великий мідний самовар і скаже розумні слова:

- Досить журиться, не ми цей світ придумали, не нам і вирішувати.

Ось і закипів самовар, хтось з невісток діда Петра витирає його, ставить на стіл і заварює дефіцитним індійським чаєм. Поки заварка настоюється, дід запрошує всіх присутніх пити чай, гукає дід і Одарчиного сина Івана, свого племінника. Ось і стакани помиті, повитерті, аж блищать. Розливає невістка заварку по стаканах, а дід тим часом дістає з потаємного кармана піджака нікельовані кусачечки і починає ними розколювати єдиний шматок цукру, який був у нього в кишені прихований, на маленькі частини. Не знав Іван, що цей цукор призначений був для всіх присутніх: через бідність всі рома пили чай „в прикуску”. Маленьку частинку цукру клали на язик і не ковтали, таким чином випивали дві-три склянки чаю. Взяв чоловік блюдечко з цукром і висипав увесь собі в стакан і, розмішавши ложечкою, почав пити. Всі присутні зніяковіли, переглянулися і потихеньку встали з-за столу. Дід Петро аж закашляв, племінник лишив змоги старого чоловіка випити улюбленого напою, бо більше цукру не було. Тим часом Іван пив чай, ще й кривився, що не дуже солодкий.

Що не кажи, а любили діти діда Петра Власовича. Вмів дітям він гарні казки розповідати. Збереться малеча і слухають про Єлену Прекрасну, і про Івана Царевича, і про брата, який сестрі шаблею руки відрубав за те, що його жінка від ревності і ненависті до єдиної чоловікової сестри, зарізала своє дитя, а ножа в крові положила чоловіковій сестрі під подушку. Дід розповідав і плакав від жортокості людської та

несправедливості, а сльози котилися по щоках і сивій бороді. Всі сиділи тихо-тихо, мов миші, а дехто теж плакав. В кінці він розповідав казку про Бовгу королевича і діти розходились по домівках.

Інколи дід Петро був нервовим і запальним. Розповідають, що одного разу на Полтавщині якось він розсердився на одного цигана, тож пішки пішов з села в інше (туди двадцять кілометрів, і назад двадцять), вибив шибку в вікні, матюкнувся позаочно, бо винного, не було вдома і повернувся назад.

Ще один трагічний випадок стався в Держинську, в циганському поселенні. На шахті, збираючи вугілля, загинув один молодий циган. Багато місцевих жителів-бідняків, що жили поряд цієї великої шахти, у відходах породи відшукували шматки вугілля для опалення своїх будинків взимку. Інколи шахти зупинялись, чи то через відсутність струму, чи для технічних потреб. Побачивши, що вагонетки застигли нерухомо і терикон пустує, збирачі вугілля швидко взували чи то в литі-гумові чоботи, чи кирзові, щоб не попекти ноги, бо шахтні породи були гарячі, а ноги глибоко входили в них, і чим скоріш з відрами дерлась на гору збирати у відходах шматочки вугілля. При цьому треба було не забувати дивитись на терикон і вагонетки. Якщо шахта починала працювати, застиглі вагонетки з породою оживали і котилися на вершину терикону, щоб висипати породу вниз і знову пустими котитись по іншу. В кожній вагонетці було, може, з тонну породи. Взагалі вона була мілкою, розміром як кулак, але траплялись шматки по півцентнера і більше. Тож, якщо збирач вугілля не встиг втекти з шахти, то на нього котилися тисячі шматків смерті. Оскільки терикон від землі знаходився високо, то лавина шматків породи, що летіла донизу, набирала страшної швидкості. Тож випадки загибелі збирачів вугілля траплялися декілька разів на рік. І цього разу шахта взяла собі жертву. Декілька сиріт zostались без батька, тут багато дітей

зблизька побачили смерть, а вірніше мертву людину. Це вразило циган, багато хто з старших заборонив дітям і жінкам дертись на шахту в пошуках вугілля. Дехто розумів, що в житті безкоштовно нічого не буває, за все потрібна плата. Тільки в мишоловках буває безкоштовний сир.

Незабаром Марія Пуйлиха з чоловіком Миколою та дітьми виїхала, продавши хату, з Держинська у село Гельмязів на Черкащину. Дарку забрав до себе жити старший син Микола у місто Горлівку. А переїхали в пусту хату свекрухи, яка нещодавно померла.

**ТИФИРІА О ДЕВЕЛ ВСАВОРЕ РОМЕН АНДАВ
БАРУНО**
(СПАСИ, ГОСПОДИ, БЕЗВИННИХ ЦИГАН ВІД ТЮРМИ)

РІК 1967

Після смерті старої Дарки, Пуйлової жінки, її діти розїхались по Радянському Союзу. Якщо раніше вся сім'я жила в Донбасі, то згодом почали розбігатись хто куди, мов миші. Дочка Марія виїхала з своєю сім'єю на Черкащину, в Гельмязів (колишня Полтавщина), Михайло з своєю сім'єю виїхав на Кубань, разом з Михайлом на Кубань виїхали і Катерина – сестра його і зять Іван Ламантей зі своєю сім'єю. Іван, найменший, невдовзі після смерті матері теж помер в Донбасі, а старший між братами Микола зостався у Новій Горлівці, одружився на українській жінці, бо своя Марія померла, і працював (скажу наперед) на заводі ковалем до пенсії. Нагороджений „Орденами Трудової Слави”, та „За трудову доблесть”. Там і помер у 1988 році. Але розповідь піде про Катерину та Івана, що виїхали на Кубань в станицю “Отрада Кубанская”. Гарна станиця, що не кажи, але цигани там не жили з покон-віків. Тож люди до прибульців ставилися

насторожено. Іван Ламантей пішов працювати на завод слюсарем. Незабаром отримав державну квартиру, хоч і одну кімнату, але велику, простору. Жінка його ворожила навколишнім жінкам, але хисту не було і вся сім'я була майже завжди голодною. Разом із ними жила Іванова мати, баба Ганна: стара, чорна, абсолютно не грамотна, сварлива жінка. Вона завжди була невдоволена невісткою. Свекруха лягала спати найпізніше, а просиналась найпершою, о четвертій-п'ятій годині ранку. Засвітивши світло, вона в першу чергу підходила до сплячих сина і невістки і знімала руку невістки з синового плеча, якою вона ввісні обнімала чоловіка.

- Не дави хлопця, кобило! Проклята Катерина, бач як вчепилася у мого сина, як реп'ях. А він, дурень, не може відчепитись від отакої поганої чорної жінки. Отакий красень, отакий цар живе з такою потворою! Ну нічого, ще трохи, а потім покине! Жениться мій син на красуні і заживе в щасті та радості на заздрість ворогам. Не він перший, не він останній. Он батько її, Пуйло Грицько, покинув матір її, Дарку, найшов гарну жінку, заїхав собі подалі від людських очей і дожив до смерті.

Потім ця жінка сідала на ліжко, на якому спала, і переходила до іншої теми – сама собі вона розповідала, якого вона славетного роду, з багатої сім'ї тавричеських циган, якою вона колись була гарною і білою, а зараз постаріла і змарніла через кляте життя, через невістку Катерину. Потім розповідала собі, яка колись в неї була гарна спідниця, шкіряні чобітки на підборах колкові, та хустка квітчаста торонтова, та ще багато такого всього, повна скриня.

На неї, звичайно, ніхто не звертав уваги, всі знали злидні, в яких вони вік прожили, тож хто чув розповіді старої, тихцем сміялись і мовчали. Інколи бурчання матері виводило сина з себе, особливо, коли він був напідпитку.

- Ти можеш, Ганно, замовкнути хоч на хвилину?! Цілий день, з ранку до ночі, мов радіо, бурчиш, бурчиш! Я вже далі не можу, замовчи, я сказав!

Стара злякано замовкала та через хвилину п'ятьдесять все починалось знову. І що вже зовсім цікаво, у цієї брудної, обшарпаної жінки губи завжди були намальовані товстим шаром яскраво-червоної помади, а тюбик помади завжди знаходився у кишені її циганського фартуха. До Великої Вітчизняної війни ця жінка була заміжньою за циганом Іваном Костьовичем. Та коли почалась війна, чоловік залишив сім'ю і добровольцем пішов у Червону Армію, а коли після перемоги над Німеччиною повернувся неушкодженим, оженився на іншій. Від колишньої дружини Ганни та дітей тікав прудкіше, ніж від фашистів.

Ця неосвічена жінка ходила з простягнутою рукою і якимось виростила своїх дітей, хоч одного старшого не вберегла – помер.

Ось так і жили Іван Ламантей з Катериною, матір'ю та вісьмома дітьми в цьому місті Краснодарського краю, в однокімнатній квартирі, в бідності, в злиднях, але у взаємній любові і коханні. Та те, що сталося, ледь не змінило їхнього життя.

Якось літнім ранком, ще не встигло як слід розвиднітись, до циганської оселі підїхав міліцейський автомобіль (в народі його називали "чорний ворон"). З нього вийшло двоє, один у формі – старшина міліції, другий у цивільному одязі. Водій зостався біля автомобіля. Баба Ганна вже не спала, тож двері були не замкнені.

- Чого це двері не замкнені?! Де господар?

Стара злякано схопилась на ноги, придивляючись старечими очима до прибулих.

- Що ви питаєте? – перепитала, не розібравши хто вони і що їм потрібно.

- Де господар хати? – повторив міліціонер.

- Господар? Он спить на полу між дітьми, – показала рукою жінка. Вона здогадалась, що ці двоє принесли якесь лихо, тож розгублено чекала, що буде далі.

- Вставай! – наказав старшина .

Іван міцно спав (усі цигани знали, що розбудити його, коли він спить, марна справа, хоч з пушки стріляй).

- Просинайся, - закричав старшина. – Видно, що ніч не спав, – висловив якісь підозри старшина і подивився на лейтенанта. - Одягнутий спить, мабуть, тільки прийшов, коли син прийшов додому? - запитав міліціонер стару.

- Він звечора з роботи прийшов трохи випивший, хлопці пригостили. Довідавшись, що жінка в лікарні в пологовому відділенні, хотів піти провідати, так грошей не було жодної копійки , він зажурився і ліг рано спати. Сьогодні хоче відпроситись і сходити до жінки в лікарню. Дев'ятеро дітей вже в нього, жінка кожен рік по дитині приводить, як кролиця, замучила хлопця.

Знову баба Ганна почала бурчати на невістку. Та її ніхто не слухав.

- Зрозуміло, - відповів лейтенант,- жінка дитину народила, а він з вечора спить і грошей немає – міліціонери, переглянулись, подумали, ухопились за якусь ниточку. В хаті було бідно і пусто, тож один заглянув під ліжко, де спала стара, а інший заходився піднімати Івана з постелі.

- Вставай! Ти бач як спить! Просинайся! Видно, що ніч „бідний” не спав.

Іван нарешті прокинувся.

- Де був вночі? – запитав старшина сонного. Іван мовчав.

- Де був вночі,- повторив старшина,- ти що, придурюєшся, чи не хочеш відповідати?

Врешті-решт Івану дійшло, що від нього хочуть і він відповів, що після роботи з хлопцями випили трохи, а прийшов додому і дізнався, що жінку в пологовий будинок забрали, тож ліг і заснув, і ніде не ходив.

- Ну що ж, нічого страшного, одягайся, поїдемо з нами в відділок, начальник хоче з тобою поговорити.

- Та мені на роботу відпроситись і до жінки в лікарню треба, - розгубився Іван. Він боявся міліції, знав з розповідей циган, що краще від них подалі, бо можуть дурно щось пришити, засадить за ґрати.

- Та не бійся, - холодно сказав старшина, - на півгодини до начальника - і підеш в лікарню до жінки, там же ближче набагато чим звідси. А на роботу ми зателефонуємо.

Доведеться їхати, бо силою заберуть, здогадався циган. Івана привезли в райвідділ і завели в якийсь кабінет, де сидів чоловік у цивільному. Він так сидів, що Іван не міг бачити його обличчя.

- Добрий день! - привітався циган.

- Здрастуйте, здрастуйте, - холодно привітася чоловік в цивільному. - Сідайте на стілець. - Іван сів.

- Ну, розповідай!

- Що розповідати? - Не розуміючи, запитав Іван.

- Розповідай, де ніч проводив? Як поросятка, ті що викрадав з ферми, де їх дів? Все, все розповідай, - і тут Іван Ламантей згадав чоловіка в цивільному: Та ж це мій гарний знайомий - Спіцин Олексій, слідчий, він же недалеко від мене живе. Це ж ми з Катєю виконали пісню, вітаючи його з днем народженням на весіллі в наших знайомих. Він ще поцілував мої Каті руки, на очах у нього були сльози захоплення, він тоді так розчулився. Потім ми сиділи за одним столом і пили самогон майже до ранку. Він говорив, що любить циган і я показував йому акорди на гітарі. Потім він ще декілька разів приходив додому до мене, ми пили вино і я його вчив грати на гітарі.

- Льоха, ти що, мене не впізнав? Ти чув колись, щоб я щось вкрав? Ти ж бачив, як я живу, моя Катя вчора народила дев'яте дитя, я ще не знаю чи хлопець, чи дівчина, а ти на мене міг таке подумати?

- От що! - слідчий холодним голосом зі злом подивився у вічі цигану. - Громадянин, коли ви були поза підозрою на волі, ви могли мене називати Льохою. А зараз я при виконанні службових обов'язків, тож ви повинні мене називати громадянин слідчий!

Іван оторопів, почуття якоїсь страшною невідворотної біди почало холодити душу.

- Зараз привезуть свідка, жінку-сторожа, яка охороняла свиноферму, вона бачила злодія, але боялась підійти. Тож молисья, щоб вона вас не впізнала! - сказав службовець. Незабаром до кабінету ввійшов міліціонер і тихенько щось шепнув на вухо слідчому, той кивнув головою і вийшов в іншу кімнату.

В іншому кабінеті сиділа жінка, яка тієї ночі охороняла свиноферму, де скоїлась крадіжка. Слідчий підійшов, відрекомендувався і запитав:

- Громадянку Соломіна, цієї ночі на фермі, котру ви охороняєте, скоєно злочин. За вашою пояснювальною, з ферми було викрадено двадцять штук двохнедільних поросят, я вірно говорю?

- Так, так двадцяттеро поросят, по два тижні кожному

- Ви пишете, що бачили злодія і можете його впізнати?

- Так бачила, але з далеку, я боялась підійти. Що я можу, стара жінка, озброєна палицею та й очі стали трохи підводить, окуляри вже треба. Старію, мабуть. Та й на всю ферму одна лампочка блищить. Говорю, говорю завфермі: вкрутіть лампочку, так як ступою по воді, все грошей нема. Тепер, може, вкрутить. А впізнати, може, і впізнаю, трохи бачила. Вроді як з вусами, на цигана, мов похожий.

- Ми вас попереджуємо, що дача неправдивих свідчень призводить до кримінальної відповідальності. Зараз ви зайдете в суміжний кабінет і подивитесь, чи є там злодій поміж трьома підозрюваними.

Жінку перевели в іншу кімнату і вона стала дивитися на присутніх. Перед нею сиділи два слов'янина і третій циган в помятому одязі з переляканими очима. Жінка одразу підійшла до цигана.

- Оцей! Він поміж ними найбільше схожий: і вусики, і зріст.

- Тіточко, побійтеся Бога, - заякався Іван Ламантій, - у мене дев'ять дітей.

Та скінчити промову йому не дали: в ту ж мить скрутили руки.

- Мовчати!

Силою посадили на стілець, а жінку вивели з кімнати.

Сльози застелили очі бідному цигану.

- Я не винен, повірте, ніяких поросят я не брав і не бачив!

- Відведіть в камеру, - наказав слідчий.

Бідний циган зрозумів, що справи його неважні, що не скоро він сім'ю свою побачить. Сльози котилися по обличчю. Тридцять п'ять років прожив Ламантей, ні однієї хвилини не сидів за ґратами. Доки виріс, оженився - жив в таборі. Діти, сім'я, потім кінець кочівлі, робота. Всі цигани, серви-полтавці, насолоджувались його грою на гітарі, співом його жінки Катерини. Тепер безвихідь, все даремно. Посадять! Тюрма! Сів в камері Іван на дерев'яні нари і дав волю сльозам. Довго плакав, аж згодом побачив, що по камері ходить якийсь сердитий в'язень і зле поглядає на нього.

- Пробач, чоловіче, я, мабуть, тобі заважаю, - крізь сльози промовив Іван.

- «Вы все, кавказцы, мне противны, я вас ненавижу! Стрелять вас надо, собак!» - відповів чоловік.

- Я не кавказець, я циган, – оторопіло відповів Іван.

- «Да?! Правда?! Да ты что?! Ты здорово похож на кавказца, тогда извини! Цыган я люблю, братан!» В'язень розчепірів пальці на руках, показуючи своїм виглядом який він бувалий злодій та сміливий.

- «Я уже прикидывал, как тебя замочить», – продовжував блатний, – «ты знаешь, эти кавказцы мне много зла натворили, ну, а если ты цыган, тогда привет! Давай знакомиться, я уважаю цыган. Хорош народ, вольнолюбивый! Моя кликуха Маклай, а тебя как кличут?»

- Іван.

- «Иван? Да ты что? У тебя русское имя, молодец!»

Слово за слово почав Маклай розповідати, який він знаменитий між злодіями на весь Радянський Союз. На всіх зонах СРСР його знають як злодія в законі . Як до нього звертається весь злочинний світ за порадами. Потім Маклай розповів, скільки ходок на зону він зробив . Мов поміж іншим, показав синяки на тілі і кров на сорочці і сказав, що це місцеві менти дуже жорстоко його мучили і били. А під кінець дав пораду цигану, що краще зізнаватись, якщо злочин не тяжкий, бо якщо менти відіб'ють печінку чи легені, або нирки, то буде набагато гірше. Іван, який був незнайомий з тюрмою, все, що розповів Маклай, прийняв за чисту монету, тож щиро подякував гарному чоловіку за поради і розповів, що трапилось, яка напасть зійшла на його невинну голову (він навіть уяви не мав, що поруч з ним сидить міліцейська підсадка, шпигун). Серед ночі цигана визвали на допит, завели в якийсь кабінет. Глянув Іван і ледь не помер з переляку. Четверо п'яних міліціонерів-здоровил чекали на нього. В кабінеті голосно грала музика – “Це щоб не чути, як кричатиму”, – здогадався.

- Ну що, довго будеш відпиратись, що не крав? - підійшовши, запитав один з міліціонерів. Іван не встиг відповісти, як отримав тренованою рукою удар в живіт, потім у голову. Та він не впав, з іншого кутка інший міліціонер натренерованим ударом послав цигана в протилежний куток, до третього, той далі і понеслось. Били його, мов грушу в спортзалі. Літав з одного кутка в інший, мов м'яч на тренуванні. Кричав, плакав та музика заглушувала всі крики. Потім лежав непритомний, віддалили водою і знову били валянком, в якому було щось важке, може, гантеля чи камінь. Бачачи, що мучителі не мають жодної людської подобі і життя його висить на волосині, Іван ледь чутно запитав скільки йому дадуть років тюрми, якщо він зізнається? Екзекуція перервалась.

- От так би давно, а то випендрювався. Сам же говорив, що дев'ятеро дітей можуть стати сиротами. Враховуючи, що ти працюєш і що маєш велику сім'ю, і що це перше твоє затримання, я думаю, що тобі на суді дадуть вирок на два-три роки позбавлення волі, а там, на зоні, як будеш працювати і гарно себе поводити, ще й раніше відпустять.

- Добре, я згоден взяти вину на себе! Тільки не бийте! Я сам виріс без батька, тож не хочу, щоб мої діти zostали сиротами!

Тільки не згоден взяти чужу провину на себе, а чистосердечно зізнаюся у скоєному злочинні! Хтось підказав як треба говорити правильно.

- Отак би й давно! - один з мучителів поплескав цигана по плечу: "Не такі зізнавались!" Напівживого Івана потягли поїд руки до камери. Але перед цим дали підписати якісь папери, мабуть, протокол допиту.

Бідна Катерина на другий день після пологів з дитиною на руках прийшла додому, самовільно покинувши лікарню. Плачучи від напасті, понесла коханому передачу. Розпитала, де кабінет слідчого

Спіцина Олексія і, постукавши, з надією ввійшла до знайомого міліціонера.

- Льоша, ти знаєш, що Івана вчора забрала міліція? Я навіть не знаю за що? Він же працює на роботі, не хуліганить. Ти ж знаєш за нас, він же твій товариш!.

Слідчий, який щось писав, відклав папери вбік і, піднявшись, відповів так само, як і її чоловіку:

- Катерино Григорівно, коли ваш чоловік був на волі, тоді ми товаришували, а зараз ваш чоловік добровільно зізнався, що він у колгоспі покрав поросят. Ось його підпис, читайте!

Спіцин, порившись в паперах, дістав якісь папери і, перевернувши їх, показав Катерині підпис

- Дивіться, це його підпис? Ви ж знаєте його почерк.

- Та який же він злодій? Він зроду, скільки живе на світі, ніколи не взяв чужої копійки, може, хтось покрав, а на нього сказав? - плакала ще гірше циганка.

- Злодій! Він сам зізнався! Ось його підпис! А ось підпис свідка. Жінка, що бачила його тієї ночі на фермі, як він крав поросят.

- Та це ж брехня! Він нічого не брав, він же цілу ніч спав у хаті. Сусідка була ж пізно ввечері і бачила його. Та і ви ж шукали в хаті, де ж ті поросята, якщо він їх крав?

- Та хіба ви дурні, в хаті держати докази, - доводив своє слідчий.

- Льошо, передай йому передачу. Тут сигарети, шматочок сала, цибулина та хлібина.

Циганка протягнула слідчому вузлик зі сльозами на очах.

- Не положено, тут дають їсти! - категорично відмовив Спіцин. Підійдіть завтра до чергового, він вам скаже, що можна передавати і коли.

Катерина, згорьована, вийшла з кабінету слідчого і пішла надвір. Сльози застинали її очі, але, відійшовши

недалеко від відділу міліції, вона передумала і повернула назад до чергового, може, він зараз забере передачу чи скаже, на коли принести. Ставши в коридорі і поглядаючи у вікно до чергового, Катерина чекала, коли він поговорить по телефону. Згодом черговий сам кудись зателефонував і щось пояснював комусь. Потім черговий вибіг до якогось начальника і, повернувшись, знову кудись зателефонував. Катерина терпляче чекала, поки він звільниться. І тут вона побачила свого Івана, його якраз кудись вели двоє конвоїрів. Руки в коханого були позаду, лице жовте-жовте, аж біде, він ледве йшов.

- Іване! - закричала вона.

Він розгубився, став, коли почув голос коханої. Конвоїри, підштовхуючи його, наказали мовчати.

- Ні слова!

- Ту со діло? Пи со лян чорі пи пести?(як ти міг, дурню, сказати, що ти крадій) - запитала Катерина циганською мовою чоловіка.

- Умарен! - єдине слово встиг крикнути Іван і його силою потягли, поштовхали далі.

- Умарен?! - злякано зашепотіла Катерина і сльози покотилися ще гірше з її очей.

"Вбивають! За що!? Він же невинний", - і пішла згорьована циганка додому, не знаючи, що робити. Плаче Катерина, коси рве на голові, мале дитя погрожує в річку кинути від горя. Це вона, дитина, винна. Вона нещаслива народилась на світ, вона принесла разом з народженням нещастя в сім'ю, в розпачі плакала циганка, не знаючи, що роботи, чим зарадити своєму горю.

І в ці важкі часи якраз на ті дні приїхав в гості з України, з Гельмязова, що на Черкащині, її племінник, сестри Марії син Володимир.хлопець молодий всього років з шістнадцять йому, але начитаний, грамотний, чесний комсомолец. Він твердо вірив в ідеали Леніна і партії. Партія - розум, честь і совість всього народу -

пам'ятав він комуністичні лозунги. Почувши плач рідної тітки і дітей, парубок розпитав що і як, і загорівся бажанням відновити справедливість, адже цигани такі ж люди як і інша нація, то ж не повинні безвинні страждати, потрібно боротися. “Радянські закони найсправедливіші в світі. На сторожі цих законів стоїть партія, у партії є надійні помічники – це органи прокуратури. Ось до них треба звертатися”, – вирішив хлопець. Взяв Володимир конверт і папір, написав у Краснодар обласному прокурору листа, де розповів як безвинного цигана забрала міліція (батька дев'ятьох дітей, який чесно, добросовісно працює на заводі). Розповів також як Іван встиг крикнути на циганській мові, що його катують, а в кінці дописав, що є сусідка, яка пізно ввечері приходила в хату до Івана і бачила, що той спав між дітьми на підлозі, тож прізвище і адреса цієї жінки були написані в листі. Володимир заспокоїв тітку.

- Подивитесь, через два-три дні листа отримає прокурор області. Він зараз же справу перевірить або пошле перевіряючого прокурора, свого помічника. Вам пришло відповідь, що в радянській міліції не б'ють, це брехня. Прокурор – сторож закону він не повинен вірити, що міліція переступає закон. Якщо хтось думає, що у міліції б'ють, то він контроль за розслідуванням цієї справи візьме на себе. І подивившись, тітко, твій чоловік через три-чотири дні буде вдома, його відпустять.

“Що за хлопець?” Все так і вийшло. Через три дні від прокурора прийшла відповідь, що в радянській міліції бити підозрюваних суворо заборонено, тож це вигадки, справу він пообіцяв взяти під свій контроль. А ще через добу Івана Ламантея було відпущено з-під варти за умови, що він погасить колгоспові збиток за поросят в сумі двісті двадцять карбованців. Незабаром гроші було якось знайдено. Продали радіомагнітолу, золоті сережки чи щось інше і заплатили в колгоспну касу. Та то вже деталі, а головне, що чоловік на волі.

Адже для кожної людини нема нічого дорожчого, ніж воля. Для людини краще сухарі з водою їсти на волі, біля своєї сім'ї, ніж мати всі багатства на світі і знаходитися у неволі. А тим паче – для циган, які без волі і вільного вітру свого життя не мислять.

**ВОЛОДИМИРО ЛА РАЯСА
ПОЛІНЕПИ**
(ВОЛОДИМИР І РАЯ ОДРУЖУЮТЬСЯ)

РІК 1970

Непомітно пролетіли роки і з чорненського прищуватого, хворобливого, худющого хлопчика виріс високий, стрункий, чорнявий парубок. Красенем не назвеш, але потворою теж не був. Ходить по селу Гельмязів Володимир Пуйло, придивляється до всього: як світить сонечко, як росте травичка, як річка переливається і іскриться під сонцем. Книжки ніколи з рук не випускає. Де б не йшов, щоб не робив і вдень, і вночі циганський парубок завжди з книжкою. Встиг хлопець відучитись у Каневі у музичному училищі. На баяні, на гармошці – рівних йому нема. Все думає парубок вступати в ВУЗ на журналіста чи на юриста, та бідність не дає підняти голову. Спробував працювати керівником художньої самодіяльності. Заробітна плата сміхотворна – вісімдесят карбованців, довелося залишити. Двадцять років у циган це вік, коли більшість ровесників одружені. Але Володимир не поспішає, придивляється, в навколишніх містах повно дівчат. І в Золотоноші, і в Переяславі, і в Києві, і в Донбасі, та до серця ні одна не підходить. Є дівчата, що за ним і в вогонь, і в воду, і на край землі підуть, так парубок тікає від них. То бідова, то язиката, то горда, а то просто не подобається. Об'їздив навкруг

Володимир, обдивився, та так нікого й не вибрав. Шуткує до дівчат, сміється. Поважає, мов сестер, а до серйозних кроків – ніяк. Та почув парубок, що за Переяславом, у селі, є молода циганська дівчина – красуня з красунь. І надумав побачити її, роздивитися. Поки хлопець зібрався, то ця дівчина як по волі долі чи випадку приїхала у Гельмязів до Володиного дядька торгувати якимось крамом. Вона приїхала з братовою жінкою. В ті часи циганські жінки ходили по селах торгувати попід хатами всякими товарами. Чи торгувати приїхала ця дівчина, чи, може, почула про недоступного парубка, та приїхала звабить або подивитись на нього. Як тільки зустрілись очі цих молодих людей, так струм вогню кохання і вдарив їх в серце. Пішла Рая з парубком у кіно, а після кіно до ранку стояли вдвох під хвірткою, у Янька Шандиби під хатою. Знову Володимир сміється, говорить на різні теми, а до серйозних розмов ні-ні. Адже в циган не прийнято до весілля ніяких любовних вільностей, окрім, може, легенького обнімання за талію чи плече. Отак і зустрічались декілька вечорів парубок з дівкою, аж поки вона поїхала додому. Ну й лаяла Марія сина, що упустив таку квітку, а вітчим дівчину навіть янголом назвав, а пасинка – дурнем. Всій сім'ї сподобалась дівка. Та Володимир не спішить, адже хлопців важче затигти у ярмо – женитись. Поїхала Рая і почало серце боліти за нею у парубка. Думав, думав як же поїхати в те село, де живе дівка, адже в тому селі окрім її сім'ї цигани не живуть. Знайомих нема, родичів теж нема, який же знайти привід чи причину приїзду, щоб не осоромитися. Почув Володимир, що в дівки ще й сім'я велика і агресивна, можуть і по шиї надавати. У циган це як двічі по два. Тож він і почав чекати, поки випадок зведе їх знову. Та видно сподобався дівці парубок, бо через якийсь тиждень дівка знову приїхала торгувати, як і раніше.

Знову кіно, знову стояння під хвірткою до ранку і тут парубок зважився на геройський вчинок: запитав у коханої, чи згідна вона стати йому дружиною на все життя. Як і годиться дівці, вона з першого слова промовчала, а потім відповіла:

- Як батько і мати, так і я. Володимира мов струмом вдарило:

- Ти що? Який батько і мати? Я що їх сватаю. Ти згодна, то кажи, а ні, то ні?

Рая заспокоїла коханого:

- У циган такий звичай, якщо сватають дівку, то не треба швидко згоджуватись, треба запитати батьків. Адже вони доглядають доньку, викохують. Вони весілля будуть справляти, вони найрідніші люди в світі. І їхнім серцям буде приємно, коли донька про них не забуде в такі відповідальні часи. тож потрібно дотримуватись циганського звичаю. Доведеться тобі, Володю, якщо кохаєш дівку, брати старостів та приїздити свататись.

Мов водою хто облив парубка!

- А якщо я твоїм батькам не сподобаюсь? То що мені, сором на все життя, гарбуза отримати?

- Та ні, мій коханий, не переживай! Якщо вони мене не віддадуть за тебе, отоді я вже без їхньої згоди вийду. Ми утечемо куди схочеш, куди скажеш!

Згодився парубок на сьоме листопада приїхати до дівки свататись з старостами. Тож дівка поїхала, а парубок розповів про все своєму вітчиму та матері. Як ті зраділи. У Володимира ще був молочний брат Гарасим, якому виповнилось тринадцять років. Один він розгублено запитав старшого брата:

- А де я буду спати, як ти оженися?

Бо він спав на ліжку удвох з братом.

Та так не сталось, як обіцялось! Минуло сьоме листопада, а Володимир був вдома, він не зумів організувати сватання. По-перше, бідність, стара хата під солом'яною стріхою, яка потребує ремонту. По-

друге, вітчим запив і не хоче їхати. А по-третє, щоб повезти старостів, потрібно взяти квитки на автобус у обидва кінці або найняти автомобіль. А ще купити горілки та закуски, а грошей немає. Так і не поїхали свататись, а Володька трохи зажурено чекав якогось випадку зустрітись з дічиною. Він знав, що вона розсердилась, недочекавшись коханого, тож під заох може вийти заміж за іншого або відмовитися від кохання на все життя. І яке його було здивування, радість, коли він побачив кохану дівчину, яка, не дочекавшись хлопця, сама приїхала до нього, переборовши сором і циганські етикети. І полонила дівчина парубка на все життя. От так і потрапив він в полон до дівки, а вона до нього. І зосталась Рая в Гельмязеві у володимировій хаті в великій любові і злагоді. Згодом приїздили батьки і брати Раїні, думали якесь весілля зробити. Та все залишилося в помислах – біднота, заїдні та і молодята вже жили разом. Їм те весілля і розтрати як п'яте колесо до воза. І зажили Володимир з Раєю в коханні. Де б він не йшов, вона за ним, де б вона не йшла, він завжди поруч Дивляться рідні і радіють : “Така пара! Таке кохання!”

Рая та Володимир ще не жонаті. Рая приїхала до
Володимира, щоб бути разом на завжди.
14 листопада 1970 рік.

ЛЕ ВОЛОДЯС ЛІНЕ АНДІ ХАЛАВДЕ
(СЛУЖБА В АРМІЇ)

РІК 1971 - 1973

*Не плачь, девчонка, пройдут дожди.
Солдат вернется, ты только жди.
Пуškai далеко твой верный друг,
Любовь на свете сильнее разлук...*

“Прокляття! І треба було женитись? Тепер залишай молоду дружину і йди на цілих два роки в армію. Раніше сам ходив до військомату і просив, щоб забрали до армії, – не брали, відстрочували. Вже думав, що не візмуть і тут на тобі, надійшла клята повістка.” Приблизно так журився і сварився молодий хлопець, який недавно оженився на красуні Раї, Володимир Пуйло. А все клятий лікар, треба було не посміхатись до нього, а Володимир посміхнувся. Проходячи останній медичний огляд в Золотоніській лікарні. Лікар, що перевіряв хворі Володимирові ноги, через які його відстрочували від призову до армії, знайшов значні відхилення в пульсації на ногах. Через цю хворобу ноги в хлопця завжди були холодними, вірніше, кінцівки ніг. Навіть у найбільшу жару ноги нижче колін були холодними, мов лід. Тоді той клятий лікар при переверці сказав, поглядаючи на хлопця:

– Нехай хоч один циганський хлопець не йде до армії, буде дома. Володимир візьми і посміхнись йому. А підступний чоловік нишком написав у документі, що призовник годен до служби в армії. От і призвали. З українського села Гельмязів потрапив Володимир у Росію, в Московський військовий округ під місто Луховіци, що за містом Коломною. Військова частина запам'яталась своїм номером 01599, який вкарбувався в пам'ять на довгі роки. Стройбат (будбат) і

обов'язковий карантин. Місяць червень, спека нестерпна, а тут військова воєнна форма, кирзові чоботи, онучі, пілотка, стройова підготовка на асфальтному плацу під нестерпним гарячим сонцем. З ранку до вечора:

– Раз-два-три, раз-два-три. Ширший крок! Лівою! Лівою! Лівою! Кру-гом, раз-два-три, раз-два-три, вище ногу! Тягніть носок! Вище ногу! Вище!

Від втоми і спеки можна з глузду з'їхати. Бідні хворі ноги аж підгинаються, аж гудуть. Та сержант і слухати не хоче. Тут не лікарня, лікуватись ніколи. Хто хворий, той повинен був не призиватися, тут хворих нема. Ноги, незвичні до чобіт і онуч, невміло накручених новачками, були натерті до водянок. Як тільки якась хвилина відпочинку, бігом скидають солдати чоботи і виставляють босі ноги на повітря, щоб хоч трохи подихали. Наперед скажу, що через два-три місяці всі солдати звикнуть до чобіт і військової одежі, мов у ній і народились. Запримітили Володимира старослужачі солдати, дізналися, що той добре грає на баяні і почали відпрошувати його від стройової у сержанта. Поведуть десь в холодок, дадуть баян у руки і грай. А Володмир і радий втекти, щоб ноги відпочили, та і авторитет не завадить, адже всі старослужачі обнімають, за руку здоровкаються аж іншим молодим призовникам заздрісно.

Запримітив Володимира і командир другої автомобільної роти лейтенант Петренко і вирішив музиканта-цигана забрати в свою роту. Разом з Володимиром до цієї військової частини призвався і земляк, циган із Залотоноші, Василь Кузьменко, який вмів гарно танцювати. Тож ці двоє після відбуття обов'язкового карантину і потрапили в другу роту, якою командував лейтенант. Та проблема була в тім, що рота в Петренка була автомобільна і туди набирались солдати, які до призову в армію отримали права водія або були автослюсарями, автоелектриками,

мотористами та володіли іншими автомобільними спеціальностями. А Володимир ніколи й ключа в руках не тримав. Не розумів, що таке ключ балонний, а що свічковий, як відкрутити колесо, що таке радіатор, кардан і таке інше. Тож давайте прослідкуємо за службою цього цигана і за його проблемами.

Шість годин ранку. Днювальний кричить:

– Рота, підйом!

Всі солдати, що спали в казармі, більше ста чоловік, мов вулик, схоплюються, сонні одягаються, взуваються, ремінь в руки, пілотка на ходу на голову. Шиккування в шеренги. В шерензі повинні стояти через сорок п'ять секунд від команди „підйом”, не пізніше. Зараз же починається і вранішня зарядка, біг по території військової частини, потім фізичні вправи. Далі санітарні півгодини: вмивання, туалет, прибирання. За цей час потрібно за собою заправити постіль. Потім знову шикуватися всієї роти. Старшина по журналу перечитує всі прізвища, а кожен присутній повинен відповісти, як зачитують його прізвище.

- Я!

І нарешті стройовим кроком, з піснею до їдальні. Хтось один співає, а всі підспівують:

Как будто ветры с гор
Трубят солдату сбор,
Дорога от порога далека,
И уронив платок,
Чтоб ни видал никто,
Слезу смахнула девичья рука.
Не плачь, девчонка, пройдут дожди.
Солдат вернется, ты только жди...

В їдальні свої закони. Стоять дерев'яні столи, за якими сідають по десять чоловік солдат, приміщення велике, тож столів багато. На кожному столі вже чекають заготовлені раніше черговим по роті та

помічниками, харчі. Казан каші перлової, зверху кусні жирного м'яса, майже саме сало. На тарілі масло: двісті грамів на десять чоловік, чайник чаю і поряд тарілка з цукром, також для десятиох. Ось тут і проявляється підступність старослужачих. Вони заделегіть розсідаються так, щоб за кожним столом, їх сиділо по два-три чоловіка. Один з них починає ділити харчі. Все м'ясо, що лежало в чавуні поверх каші, розподіляє поміж своїми друзями і собою, а весь жир зостається. Каші собі беруть зовсім мало. Потім підсовує до себе тарілку з маслом і ділить його на десятиох. Дев'ять десятих, розділюється поміж трьома старослужачими. А одна десята частина віддається салагам. Із цукром повторюється та сама процедура. Після сніданку всі виходять на вулицю шикуються в шеренги і кроком руш в автомобільний парк на роботу. В'ївся на Володимира ефрейтор Кіріджіу – молдаванин. Побачивши, що у цигана-солдата хворі ноги гірше піднімаються вгору, він ставав позаду нього і коли йшли колоною стройовим кроком, спеціально збившись з кроку, від всієї колони, двометровий дебелий ефрейтор, мов не помічаючи, щосили гамселів носачами кирзових чобіт сорок сьомого розміру Володимира по хворих ногах. При цьому приказував:

- Вище ногу, солдат, вище ногу!

Він служив в армії на рік більше за Володимира, тож почувався безкарним героєм. Його друзі те бачили і сміялись від задоволення, а салаги, хоч і бачили все, та відвертались. Що з того, що салаг майже сто чоловік. Старослужачих разів у п'ять менше, та вони почувуються господарями в роті. Обізвись усупереч щось, зараз же куча чобіт і всього, що під руку попаде, полетить в голову осмілівшому салазі.

- Ти що? Оборзел, салага?

Всі старики оравою летять на одного молодого солдата. А молоді мовчать, мов нічого не бачать. Терпів біль Володимир, терпів, та одного разу, коли Кіріджіу

поцілив йому по болючому місці носом, вискочив зі строю, тікаючи від дурного ефрейтора, не знаючи що робити: чи плакати, чи мовчати, чи накинутись з кулаками на мучителя. А старшина тут як тут.

- Рядовий, наряд поза чергово за те, що самовільно залишив стрій. Ще більший біль у Володимира. На серці від несправедливого покарання і в ногах від чобіт ефрейтора. Адже бачив старшина, як бив солдата носом по литках ефрейтор, а відвернувся, мов не помічає нічого, а як вискочив Володимир зі строю, зараз же побачив. Жаліться нема куди. Офіцери рідко бувають біля солдат. Ще вдень забігають, а вночі старослужачі можуть скалічити чи задушити подушками, адже офіцерів поряд нема. Та якщо знайдеться дурень, що пожаліється офіцеру, то після нічного „виховання” непокірного, як живий залишиться, то ще й клеймо приставлять – сексот чи шпигун, після чого навіть друзі почнуть відвертатись від тебе. Минулої ночі, подібне приниження зазнав один молодий солдат від старослужачого. Після команди „відбій” салаги спали як потрібно на другому ярусі ліжка, а на першому спали старослужачі. Один старослужачий на потіху своїм товаришам ногою знизу розбудив сплячого салагу:

- Ей, салага, проснись, ти мені потрібен!

Сонний хлопець запитав, що трапилось.

- Встань і віднеси мене до туалету, бо мені не хочеться одягатися.

Прийшлося нести, добре, що туалет був недалеко. Але після такого приниження майже цілу ніч і цілий день проплакав бідний хлопець. Та найбільший біль був у Володимира. Не від тяжкої сужби, а від розлуки з коханою дружиною, коли дізнався з її листа, що вона вагітна і чекає дитину. Щоб не робив, де б не ходив молодий ром, а думки були поряд з коханою. І за матір'ю скучив, і шкода, та то почуття не ті зовсім, нікуди вони не дінуться, дочекаються. А дружина,

поки нема чоловіка, ненавмисне може зробити помиаку, від якої потім буде каятись все життя. Жіночий розум короткий, хтось посміхнеться з парубків, і вона може закохатися в іншого, тим більше, що вона в своїй волі, чоловіка поряд нема. Та може вже іншому посміхається? Ой, як болісно на серці, краще б було не женитися до армії. Та невже можна забути, як каялась, що вірно чекатиме. Обіцяла, що ніхто інший їй не потрібен, що ні на одного хлопця навіть не погляне.

І згадується мить, як бігла за автобусом з призовниками Рая, як на ходу обнімала, як тремтіла від горя і розауки. Які очі в коханої були – великі і заплакані. “Ні, не повинна забути!” – заспокоював себе хлопець і знову перечитував всі листи, що частенько надходили від коханої, а потім, брав фотографію Раїси, яку завжди носив у нагрудній кишені, біля серця і довго дивився на неї, вдивляючись в лице милої, найкращої людини на землі.

Незабаром Володимира і Василя, двох циган, поставили охороняти територію з автомобільною технікою. Техніки видимо-невидимо, автомобілів різних марок і моделей. Від ЗІСів до ЗІЛів трьохмостових. Та майже половина техніки через рік чи два вже приходила в аварійний стан і стояла на стоянці, очікуючи черги на списання. Молоденькі водії-солдати, більшість з яких тільки отримали водійські посвідчення, умудрялись за рік з нової машини зробити хаам. Потім знову отримували новий автомобіль, старий передавали на капітальний ремонт або якомусь молодому водію. Радянська влада не скупилась дая своєї армії. Хтось подумав, що пощастило циганам, охорона техніки не така вже й важка робота, та гірко помиляється той, хто так думає. Побули в охороні Василь і Володимир півроку і ледь не збожеволіли від журби і самоти. Кожен ранок всі солдати з другої роти приходили до автопарку на

роботу. Одні, взявши путівку їхали по робочих завданнях і були цілий день на волі, інші розходились по робочих місцях: мотористи – у моторний цех, карбюраторщики – у свій цех, акумуляторники – у свій, електрики в свій, слюсарі – в свій і так далі. А двоє циганів, які цілу ніч удвох чергували без сну серед глухого лісу на асфальтній площадці, огороженій колючим дротом у сумові і тиші, ішли в казарму спати. В цей час там не було нікого, окрім днювального і старшини, який всього на півроку раніше призваний служити. Цей старшина, вже піджидав обох циганів, навіть вмитись не давав.

- Де ви так довго були? В мене он, повно білизни назбиралось, треба перебрати і віднести до пральні.

І починалось. Онучі окремо, підштанники окремо, простирала окремо. Потім складали усе в клунки і відносили до пральні, в спеціальне приміщення, де знову все перераховувалось. Аж потім повертались назад, якщо встигали на обід, то йшли обідати, а, бувало, за роботою встигали відпочити не більше двох годин, бо на сімнадцяту годину всі в автопарку закінчують роботу і треба іти дивитися за порядком, заступати на чергування. Перед цим, по опису прийняти кожен автомобіль і записати в спеціальний журнал. Кожен день старшина Коломієць, земляк Володимира, родом десь з Київської області, знаходив циганським хлопцям якусь роботу. То цегляний паркан ремонтувати, то вікна обклеювати, то позаправляти заново всі постелі в казармі і помінати всі простирала. Одного разу він побачив як Володимир, перебираючи вонючі солдатські онучі, брав їх акуратно двома пальцями, боячись заразитись грибок, який був на ногах майже в усіх солдат. При цьому солдат ще й відвернувся, щоб не дихати затхлим повітрям. І тут старшину мов муха якась вкусила:

- Що, культурний циган? Гидуєш? Цигани тільки на баянах вміють грати та танцювати, та ще красти, а

працювати не хочуть. Хай хтось інший працює, а циган на баяні пограє? Інтелігент циганський!

Після цього випадку старшина, дивлячись на циганського хлопця, кривився якоюсь презирливою посмішкою і обов'язково підюджував:

- А-а-а, інтелігент циганський.

Набридла і спротивилася робота в охороні молодим циганам до сліз. Кожну ніч охороняй техніку та автомобілі. Самі двоє охоронників та третій черговий, що сидить біля телефону. Ходиш по автопарку, який освічує декілька ліхтарів, аж вити вовком хочеться від нудьги. Потім залізеши у кабінку якогось автомобіля, дрімаєш і боїшся, не дай Бог, перевіряючі нишком зайдуть десь з глухої сторони, відкрутять щось і підуть, а на ранок викличуть перед строем і почнуть розповідати, як погано цигани охороняють автопарк. Потім ще на гаунтвахту відправлять, діб на п'ять. А туди, кажуть, краще не попадатися. Тож, якщо дрімати, то по черзі, та і то не можна. "Яка там романтика, яка служба", - журиться Володимир, адже читав у газетах, у книжках, що Радянська Армія наймогутніша. По телевізору показували і паради гарні, і техніку наймогутнішу, а тут ходи з пустими руками кожну ніч, мов привид, навіть поганої мисливської рушниці не дають. Автомат тримав в руках всього декілька хвилин, коли приймав присягу. Ще й старшина замучив. Приходиш в казарму після безсонної ночі, а він не дає спокою. "Ну хіба це служба в армії? Чим можна вдома похвалитись, коли відслужи?" І дні ідуть, мов черепаха вгору. А служити треба.

- А якби загадали по-пластунськи на животі лізти аж додому,- запитує Володимир Василя,- згодився б чи ні?

- Як, назовсім з армії? - перепитує Василь

- Авжеш, як долізеши, звільнять з армії, не долізеши, будеш заново служити.

- А скільки кілометрів приблизно до Золотоноші?

- Десь з тисячу кілометрів буде, порахувавши в голові, сказав Володимир.

- Так і мови нема, поліз би! - твердо відповів Василь.

- Я також поліз би, - згодився Володимир.

Минуло більш ніж півроку служби циганських хлопців. Одного разу Володимир домовився з заступником командира роти старшим лейтенантом Карповим про створення в роті хорového колективу і для цього попросив перевести його на денну роботу. Питання незабаром вирішилось і обох циган перевели на денну роботу. Василя поставили працювати в моторний цех, а Володимира автослюсарем, покищо, бо іншої роботи не було.

Раді були хлопці втекти від безсонних нічних чергувань, раді були бути разом з усіма і в строю разом, і в їдальні, і вночі, і вдень, завжди бути разом з солдатами своєї роти. Ледь не танцювали від радості. Незабаром Володимир створив солдатський хор, а невдовзі, через якісь два місяці, цей хор на конкурс-огляді підмосковних солдатських колективів художньої самодіяльності виборов перше місце. Командиру роти Петренку та старшому лейтенанту Карпову було вручено почесні грамоти, які перед строем вручив сам генерал. А про Володимира ніхто й не згадав. Правда, задоволений командир роти після похвал зустрів Володимира і пообіцяв відпустку додому, та на тому все і скінчилось, далі обіцянок діло не пішло, хлопця в відпустку так і не відпустили.

Після того, як Володимира перевели з нічних чергувань на денну роботу, настрій піднявся до найвищої позначки. Та це було недовго, до першого виходу на роботу.

Прийшовши після сніданку наступного дня разом з колоною солдат у автопарк, Володя чекав призначення на якусь роботу. В автопарку колона зупинилась перед

гаражем. Старшина Коломієць, який супроводжував роту до місця роботи, побіг доповідати у кімнату чергового командирів автомобільної частини підполковнику Іванову. За цей час ті, хто мав постійне місце роботи: мотористи, електрики, карбюраторники, столярі, робітники складів, розійшлись по своїх цехах. Незабаром вийшов цивільний молодий майстер, виніс пачку путівок, почав роздавати водіям. Після того, як всі розійшлись, залишився один Володимир, він підійшов до майстра і запитав:

- А що я маю робити?

Майстер подивився на нього, подумав, помовчав, підшукуючи, яку роботу загадати солдату, роздивився навкруг і раптом його очі натрапили на раму з автомобіля, яка стояла давно-давно під забором. Цей чоловік знав, що Володимир перший раз вийшов працювати автослюсарем. Тому, аби швидше відчепитись, бо їхав по справах, показав пальцем солдату на цю голу раму, що стояла без коліс, без кабіни, без кузова:

- Он, бачиш ту машину? Іди, отримай ключі в інструментному цеху, потім підеш на склад запасних частин і отримаєш, що треба і збирай автомобіль.

Все запам'ятавши, солдат попрямував в інструментний цех і постукав у маленьке віконечко, що було в дверях .

Віконечко відчинилося, в нього виглянув старослужачий солдат.

- Що треба? - зі злом запитав в хлопця.

- Ключі треба отримати. У вас є?

- Ключів немає, - незворушно відповів солдат і закрив віконце перед носом Володимира .

Володимир постояв і пішов у двір шукати майстра, щоб розповісти, що ключів нема. Та його і слід прохолов. Шукав, шукав його хлопець, ніде немає.

- Та він тільки-що поїхав на об'єкт.- хтось сказав Володимирі.

- А коли повернеться? - знову запитав хлопець.

- Та хто його знає? Може в кінці дня, а може і на ранок.

“Що робити?” – Володимир розгублено стояв серед автопарку. У кожного солдата є якась робота: той у цеху, той акумуляторник, той зварювальник, водії розїхались автомобілями. Один Володимир стоїть як пень, бо нема ніякої роботи. Не будеш же стояти і очі мозолити. Начальство розійшлося, розїхалось хто куди. І вирішив Володимир зайти в токарний цех до товариша. Зайшов, бачить, чотири солдати азартно в дурня грають, а його товариш, щось на станку точить. Підійшовши, запитав:

- Що робиш?

- Та підкови на чоботи одному “старику,” - відповів той.

Бачить солдат, що тут він не потрібний, вийшов на вулицю і пішов у глуху задню частину автопарку, зайшов за зварювальний цех, подивився навкруги – нема нікого, підняв рукою колючий дріт, який ледь тримався на стовпцях і був іржавим і, перелізши по-під ним, пішов у сосновий ліс. Лежав сніг, він був нетоптаний, білий, пухкий. Невеличкий мороз аж ніяк не заважав, дихалось легко. Хлопець попрямував далі. Десь через кілометр лежала асфальтна дорога, траса Москва-Рязань. Підійшовши до дороги, солдат заховався за кущами, щоб з проїжджаючих автомобілів не побачили і почав спостерігати. Скільки стояв, не пам'ятає, защеміло серце за волею, за ріднею, за коханою. Згадав лице рідної милої красуні Раї, згадалась її посмішка, очі. Вийняв Володимир складного ножика з карману і, підійшовши до величезної сосни, вирізав на корі слова “Рая + Володя = назавжди кохання”. Потім пішов хлопець блукати по зимовому лісі, не знаючи куди. Довго ходив, знайшов серед лісу якусь яму, назбирав сухих гілок яких навкруги з-під снігу вигядало повно і, склавши в купу,

запалив багаття. Наламав гілля з невеличких сосонок і підстелив собі під боки. Лігши догори обличчям заспівав циганську пісню:

Паша ягорі
Кай о веш баро
Корко ме бешав
Песке думінав
Кай мірі лачі
Кай тіре якха
Фарте ме камав
Тут теудикхав.

Сльози покотились по щоках, він не боявся, що його побачать чи почують, зрозумів, що порядку в цій армії нема і, мабуть, не буде ніколи. Але вирватись з цього розгардіяшу шансів ніяких.

Добре, що ніхто не бачить сліз Володимира. “Кому потрібна ця армія? Два роки треба викинути з життя, два найкращі роки.” Не знав Володимир, що це тільки початок труднощів, негараздів і людської ненависті. Це були квіточки, ягідки будуть потім. Потрапив хлопець в немилість до старшини, а всім відомо, що в роті хазяїн старшина. В ще більшу халепу вскочив солдат-циган, перейшовши працювати з охорони в автослюсарі. На кожній перевірці, на кожному шикуванні, старшина Коломієць перед усіма солдатами розповідав, який циган ледачий, як гнувся, коли переносив клаунки з білизною до пральні, як брав двома пальцями онучі, коли перебирав їх, як відвертав носа. Всі спочатку сміялись, а згодом звикли: “Ледачий циганський інтелігент.” Так і запам’яталось кожному. А солдат стояв, терпів образи. А що ще можна зробити, безправному солдату в армії? Терпіння – мати спасіння. Та було одне погано, що старшина почав майже кожен день направляти хлопця після відбою працювати на кухню. Тож день працєю, крутись,

радий після вечірньої перевірки впасти на ліжко і заснути, виморений як пес, а тут ні! Давай працювати на кухню! Для кожного солдата це найгірше покарання. Усі після відбою ідуть спати, десять годин ночі. Зима, холод, а Володимир та декілька солдатів, замість сну, ідуть працювати на кухню. Виснажився хлопець до кісток за ці декілька місяців. Нерви, мов струни натягнуті. Іде і спить на ходу, сили нема. На старшину дивитись не може, а той насолоджується владою. Всі солдати і сержанти бачили цю несправедливість, та нікому нема діла. Інколи друзі нишком запитують:

– Ну що, Володимире, тяжко? І чого він на тебе в'ївся? Поганий він чоловік, вбивати таких потрібно.

А Володимиру ще гірше на серці, нічого не допоможе, бо за спиною в цього прихвостня все начальство, жалітись без толку, ще гірше буде! Лишається одне – терпіти, а там видно буде!

Робота на кухні неважка, декілька солдат повинні наносити корзинами зі складу картоплі – кілограмів п'ятьсот-шістьсот. А потім перечистити її ножами і ще начистити цибулі кілограмів з п'ятдесят. Потім вимити здоровенні казани в яких варилась їжа, прибрати після себе і аж тоді іти спати. Роботу потрібно виконати звечора, щоб рано-вранці кухарі з госпроти могли швидше зварити сніданок. Тож, як не крути, а солдати з кухні повертались до казарми спати не раніше першої години ночі або й пізніше. Виснажені, сонні, безсилі. Це при тому, що о шостій ранку підйом обов'язковий для усіх. Та якщо працюючі позачергово на кухні змінювались і рідко який солдат двічі підряд потрапляв туди, то Володимир опинявся на кухні майже кожну ніч.

Ганебне призначення для циганського хлопця придумав старшина Коломієць. В черговий раз, коли Володимир з усіма працюючими на кухні солдатами чистив картоплю, до кімнати внесли велику

чотиривідерну каструлю дрібної, мов горох, цибулі. Цю цибулю старшина наказав піднести до Володимира.

- Бери і чисть! Поки всю не перечистиш, спати не підеш!

Кинувся хлопець чистити та де там, вона була мілака, суха і міцна. Шолуха відділялась дуже важко. Чистив, чистив хлопець цю каяту цибулю, сльози течуть, в очі ріже і шолуху не віддерти. Одним словом, товариші всю картоплю почистили, все зробили, а Володимир тільки маленьку мисочку начистив, може, з півкілограма.

- Збирайтесь відпочивати! – наказав Коломієць. А ти, солдате, з завданням не впорався, тож працой, поки не почистиш. Забрав старшина всіх і вони пішли до казарми відпочивати, а цигана одного залишив на кухні, в напівхолодній кімнаті, ще й двері замкнув на ключ. Сів Володимир і задумався: що робити? На годиннику вже більше першої години ночі, спати хочеться, очі заipaються, впав би і заснув, так нема як. Під ногами мокрий холодний кафель, стіл великий, але алюмінієвий і мокрий, теж не підходить, бо холодний. Стілець, на якому сидів, жорсткий, залізний, навіть п'ять хвилин не всидиш. Попробував відчинити двері, смикав, штовхав, бив по них, та все марно, не відчиняються. На вікнах залізні ґрати, не втечеш! Перша відчайдушна думка – заподіяти собі смерть, сів на стілець і заплакав з безвиході. Але плач, чи не плач, а спати ще сильніше хочеться. Взяв себе в руки. "Думай гарно, безвихідних ситуацій не буває. Де б його заснути?" Обдивився навкруг кімнату, взяв до уваги труби і батареї, що проходили попід вікнами, прикинув висоту – десь близько метра. Лягти боком – впадеш, бо вузько. Визначив помислом висоту столу, на якому працювали солдати, стіл був трохи вищим. Присунув його майже впритул до батареї. Перелізши через стіл, умудрився лягти вздовж стіни на батарею опалення боком. Добре, що одягнений в бушлат, не так муляло.

Стіла підпирав хлопця і не давав впасти в один бік, стіна не давала впасти в інший. Теплі батареї зігрівали. Так і заснув зі сльозами на очах, не згинаючи ноги.

Вже ніхто з друзів із старшого призову не сміються з Володимира при зустрічі: відвертаються, співчують. В казармі повний інтернаціонал: грузини, узбеки, росіяни, вірмени, українці та і земляків з Черкащини, чоловік п'ять. Соромно Володимиру перед усіма, що він не може постояти за себе, що з нього сміється свій же земляк, як з собаки, а придумати нічого не може. Адже здоров'я є, ростом під метер дев'яносто, сили вистачить двох побити таких як старшина, та розум забороняє: Не чіпай, бо потрапиш в штрафний батальйон, терпи. Терпи далі, а старшина хизується своєю владою, мов Наполеон, перед циганським хлопцем.

Одного разу послав днювального кілометрів за чотири, на роботу до солдата, з наказом покинути все і з'явитись до старшини. Володимир знайшов старшину в туалеті, де солдати пробивали спеціальним тросом каналізацію. Він наказав всім відійти, а Володимиру дав наказ пробити каналізацію. Хлопець розгубився, він не знав як це робиться, адже жив у селі, де не було ніякої каналізації. Взявши троса, Володя почав розпитувати, як ним користуватися, солдати почали пояснювати. Та скільки не мучився циган, нічого не виходило. Старшина потішився, посміявся з хлопця і відпустив геть! А на той час вже приїхали військові сантехніки і за п'ять хвилин виконали роботу.

Минуло декілька днів. Якось, коли Володимир спав, старшина помітив на ньому підштанники, та не такі як у всіх солдат – прості, тоненькі, а байкові, тепліші. Він зараз же розповів командирі роти. А той, не довго думаючи, викликав перед строем і давай розпикати, насміхатись.

- Подивіться на цього солдата, хіба це солдат? Це баба! Всі ходять в нормальних підштанниках, а він начепив на себе бабські, теплі. Цей солдат порушує

статут, за це треба карати! Старшино! Не розпускай солдат! Покарай цього солдата! Наряд і на кухню! Не допоможе, ще раз покарай!

- Єсть! – відказав старшина, показуючи свою відданість.

Оскільки в строю розмовляти не можна, Володимир дочекався команди розійдись і підійшов до командара роти.

- Товаришу лейтенант, дозвольте звернутися!

- Що ще!? – зі злом скривився той.

- Розумієте, мене через хворі ноги, три роки відстрочували від армії, в моїх ногах порушено кровообіг і вони мерзнуть навіть літом. Через що і направили на службу в будбат, а зараз холодно і ноги мої болять і крутять, через що, довелось одягати теплі підштанники.

- Досить! – суворо крикнув Петренко, – в мене не лікарня і не санаторій. Якби був хворий, до армії не призвали б! Знаю я ваші хитрощі! Геть звідси! Звичний до абсурдних вчинків командира, Володимир відійшов геть. Через дві-три години старшина Коломієць гукнув до себе у каптьорку циганського хлопця.

- Ну що, не скинув бабських підштанників?

- Так нема ж в що переодягнутись.

- Зараз я тобі дам.

І ні з того, ні з сього заїхав кулаком в живіт Володимир. В того перехопило подих, він аж зігнувся, другий удар був носом чобота поміж ніг, солдат навіть дихати перестав, зігнувшись від болю. Тим часом Коломієць розвернув цигана за плечі лицем до дверей і штовхнув в потилицю з усієї сили, той опинився в коридорі, ледь не впавши. В цю мить в казарму ввійшов лейтенант Петренко.

- Що сталось? – з порогу запитав він. – Старшина!!! Що трапилось?! В чому справа?

Володимир стояв зігнутий і тримався за живіт. Старшина вискочив з каптьорки і не розгубившись швидко відповів:

- Так битись ліз до мене, товаришу лейтенант, а йому переодягтись наказав в іншу білизну, а він до мене з кулаками і почав погрожувати.

Лейтенант перевів погляд на солдата, очі налились гнівом, його перекосило:

- Я тобі дам, погрожувати старшині! Я тебе згною в дисбаті! Ти дивись який герой! З кулаками кидатись до начальства! Геть з моїх очей!

Старшина ехидно посміхнувся, мов герой, гарно провів командира роти, як дитину. Хотів солдат розповісти начальству, як все було, коли поновилося дихання, та той не захотів і слухати, ще більше розлютився.

- Геть звідси, мерзотнику! Геть з моїх очей! А ти, старшина, не балуй його! На кухню! Нарядами, нарядами виховуй! Розбалував, розпустив, бач як!

- Єсть, товаришу лейтенант! – Відповів той і розійшлася.

Замовк Володимир, ще сильніше зажурився, в серці від образи пече, ледь стримується від гніву. “Що робити?” Думав, думав солдат і в решті-решт у нього визрів план. План раптовий і страшний, але справедливий. Вирішив доведений до відчаю Володимир вбити ненависного старшину. Ця думка довго визрівала і врешті-решт визріла в серці помстою. “Вбити гада, незадумуючись, адже соромно від принижень дивитись товаришам у очі. Товариші не осудять, вони бачать все, та самі не сміють навіть слова мовити, схиляють голову, відвертаються і мовчать. Але як же вбити людину, якщо зроду навіть курки не зарізав. Пташку в дитинстві ненавмисне вбив, то по цей день пам’ятається і шкода. А це ж вбити людину! Це ж трибунал, тюрма на довгі роки! “Нічого, як жити на колінах, краще померти стоячи”, –

згадав слова з книжки, про молодогвардійців. А старшина не людина, він тільки подобу має людську". Перед Володимиром поставав образ Коломійця, так схожий на Гітлера: і очі такі, і худий, і посмішка, тільки зачіски і вусиків не вистачало.

Через деякийсь час Володимир знову запитував свого серця: "Ну, що, не передумав прикінчити старшину?" Серце і розум твердо відповідали: "Ця людина гірша від собаки, його життя не варте навіть найменшої пташки." Серце з новою силою почало працювати, зрадівши від надуманої справи і тріумфу справедливості.

"Все одно жінка не пише вже з місяць чи й більше, може, іншого знайшла, така молода і гарна, за якою увиваються парубки і чекають тільки слова чи навіть посмішки аби з радістю посвататись і віддати своє життя в її руки. Може, передумала чекати два довгих роки чоловіка-солдата, а може вже й серце охолело від кохання. А мати і брат зрозуміють, вибачать, а що їм ще зостанеться. Все! Вирішено твердо, треба вбити Коломійця і стати знову людиною, інакше буду противний не тільки друзям, а й самому собі!" План визрів сам собою, аж полегшало.

На другий день, перелізши попід колючою огорожею за автопарком, Володимир попрямував через ліс в село на знайому квартиру, де зупинялись Рая і мати, коли приїздили провідувати свого солдата

Проходячи селом мимо магазину, забіг купив пляшку горілки і попрямував до знайомих діда і баби. Ті прийняли радо, посміхаючись солдату, розпитували за сім'ю, за службу. Він горілку поставив на стіл і попросив щось закусити. Слово за слово і горілку було випито. Дід вніс з комірчини ще пляшку припасеної вонючої самогонки і ту поступово теж спустошили. Баба не пила зовсім, а чоловіки набрались по зав'язку. Глянув солдат на годинника, чотири години, пора іти! Адже старшина приходить за солдатами в автопарк на

п'ять годин. Час іще був. Володимир подумав, що Коломійцю залишилося жити ще одну годину, а йому на волі бути теж одну годину. На дворі було темно, тож солдат ішов сміливо, не боячись патрулів. Перейшов село, трасу, ліс, попід колючим дротом, нахилившись, переліз в розташування військового автомобільного парку. Все давно знайоме, за часи служби сотні раз топтав цю землю. “Чи прийдеться тут ще ходити, чи може в останнє хожу цими стежками?”

П'яний розум розслаблював все тіло. Навкруг сніг, холодно. Нахилився до землі і підняв замашний залізний прут і заховав його під бушлат. Оцим прутом я його і порішу.

“Треба бити тільки по голові, разів п'ять, десять, до смерті. Тікати нікуди не буду. Нехай забирають і саджають. Так вирішив, так треба і зробити!”

Підійшов до вікна диспетчерської і побачив ненависного старшину, який сидів за столом і розмовяв з підполковником, командиром автопарку, поряд сиділо декілька солдатів-водіїв та ще хтось. “Заходити в середину не буду, – вирішив солдат. Чекатиму на вулиці під диспетчерською, на стежці, якою він повинен проходити. Він обов'язково о сімнадцятій годині вийде в двір збирати солдатів у колону. Отут я його і зустріну! Буду бити прутом по голові!” Знову дав собі команду і, притулившись до стіни, став чекати. Хтось виходив, а хтось заходив, Володимира не помічали або не брали до уваги. Горілка розморювала хлопця, він сп'янів, страшенно хотілось спати. “Бити тільки по голові, – пам'ятав солдат. – Разів п'ять чи десять”. Приїхав автомобіль ГАЗ- 69, “Бобік”, на якому водій возив командира автопарку. Солдат покинув автомобіль відчиненим і швидко побіг у диспетчерську до начальства.

Ох і розморює горілка, а спати так хочеться, просто на снігу ліг би. Скоро, вже скоро повинен з'явитися Коломієць Володимир чекає не дочекається: – скоріше

бі!" Підійшов він до автомобіля, сів за руль і чекає. Так набагато краще, йому все видно, а його нікому. "Виходь же, гад! Скільки ж чекати?" Надворі мороз, а хлопцю тепло, навіть бушаат розстібнув та так і прут швидше і легше дістати. Ох і розморює горілка, п'янить, із рота запах страшенний. Чекав Володимир на появу старшини, чекав і відключився. Заснув.

Прокинувся серед ночі, щось торохтить поряд, не добре. Підняв голову, побачив себе в токарному цеху, сидячим на стільці. Станок працює, солдат-токар, щось точить і нема навкруги більше жодної душі. Поглянув на годинник, – три години ночі. Прийшов до тями, запитав як тут опинився?

- Ти п'яний заснув за кермом, а водій автомобіля думав, що ти жартуєш, а коли нахилився, то почув запах горілки, зрозумів, що не жарт. Погукав мене і ми попід руки притягли тебе безтямного сюди, щоб начальство не побачило. Адже через декілька хвилин, вийшов підполковник, сів в той автомобіль, що ти сидів і водій відвіз його додому. Тож замаалим ти не спіймався п'яним.

Зрадів хлопець, що замах не вдався, поліз за пазуху і вийняв звідти добрячого прута.

- Дивись, друже, оцим прутом я хоїв вбити старшину. Якби не заснув, старшина вже був би на тому світі, а я десь в тюрмі. Спасибі вам, хлопці, що ви врятували мене! Як добре, що на світі є такі люди!

Товариш вимкнув верстат і вони разом почали міркувати. Як його зробити, щоб старшина не чіпаявся. І раптом розум порадив піти до прапорщика, моряка, командира другого взводу і розповісти йому все. Він людина в роках, розумна, з солдатами товаришує, мов з рівними, інколи навіть горілку п'є. Вранці в автопарк роту на роботу привів той самий прапорщик, тож нікуди іти шукати далеко не треба було. Кращої нагоди не знайдеш. Товариш Володимира

попросив його прийти у цех, на важливу розмову після розподілу роботи. Той не відмовив, зайшов.

Отут Володимир з товаришем і розповіли про вечірню пригоду і про всі знущання старшини, про безсонні ночі Володимира на кухні. Володимир показав прут, яким хотів прикінчити старшину і попросив допомогти, бо сил більше нема. Прапорщик, розумний чоловік, вислухав все.

- Добре, Володю, я розберуся і поговорю з Коломійцем. Я обіцяю, що все буде добре.

Володимир в свою чергу пообіцяв, що якщо старшина чіплятиметься, то він або втече з армії, або вб'є його.

Як прапорщик говорив з старшиною невідомо, але в той же вечір Володимира було направлено після відбою на кухню, знову бідний ром у роздумах. Думав, думав і вирішив зачекати ще трохи, там буде видно, більше терпів. Аж тут на кухні з'явився прапорщик.

- Що, знову на кухні?

- Як бачите.

- Він же мені обіцяв?!

Солдат мовчав, нахиливши голову. Розгніваний прапорщик, побіг шукати старшину.

На другий день добра душа прапорщик попросив командира роти перевести цигана у свій взвод і став суворо наглядати, щоб старшина не чіплявся до солдата. Після цього служба в Володимира налагодилась, згодом хлопця було вибрано секретарем комсомольської організації роти та редактором стінгазети. Навіть на з'їзд комсомолу Московського військового округу його було вибрано депутатом. А ще через якийсь час дружина Рая приїхала сама до Володимира з маленьким сином Володею.

А щож трапилось, що від коханої не було вістей, ні листів?

Просто жіноча ревність. Одна хитра циганка, яка була зла на Раїного брата і її сім'ю, бажаючи їхній сестрі підстроїть хитру каверзу, сказала, що Володимир

пише листи до її молодшої сестри і обіцяє після демобілізації покинути свою жінку, а її посватати. Молода жінка з ревнощів тихцем забрала свого малого сина і поїхала від чоловікової рідні до своїх батьків.

Володимир в цей день призивається до армії.
Фотографія з дружиною біля військкомату

Рік 1971. Володимир тільки-що призався до служби в Радянській Армії

Солдатський хор, створений Володимиром, переможець колективів солдатської художньої самодіяльності, Московського військового округу. Рік. 1972. Володимир з баяном у центрі в нижньому ряду.

Володимир Бамбула з товаришем Кузьменком Василем, ромом, рік 1972.

Володимир під кінець служби в Армії. Поруч нього
мати Марія, позаду дружина Рая і брат Микола.
Рік 1973

А там разом з ними опинилась аж у Казахстані, куди її родичі виїхали в пошуках кращого життя. Але згодом, серце підказало, що Володимир не такий, як наговорили і вона приїхала до коханого в армію, щоб з вуст милого чоловіка почути всю правду. Та тільки побачила чоловікові очі, тільки почула його голос, одразу зрозуміла свою помилку. Для Володимира вона єдина на всьому білому світі і він ніколи не проміняє її ні на кого. І коли ром пояснив, що ніколи, ніякій жінці не писав листів, кохана зробила вигляд, що не вірить, але серце радісно заспівало: “Він мій, мій, а я дурна повірила хитрій заздрисниці, брехунці і стільки часу не бачила свого чоловіка. Все, більше ніколи не віритиму злим язикам. Адже в нас такий гарний син, красунчик Володя, і сім’я, і ми кохаємо один одного. Вибач мене, чоловіче, наперед буду обачнішою”.

РІК 1973

Прошло майже півтора роки, як Володимир служить в Радянській армії. Почався 1973 рік. Знову цигана поставили охороняти автопарк, та він і сам був непроти, адже скоро дембіль, та і коли жінка приїздила до нього раз в два-три місяці на декілька днів, він з вечора приводив її до себе на службу і вони разом були ночами. Про приїзди Раїси Володимир не говорив нікому, окрім двох вірних друзів. Якщо говорити начальству, то потрібна “увольнительна” – це для них зайві клопоти: то командира роти нема, десь поїхав, то “увольнительних” бланків нема, починають нервувати. Володимир півдня бігає туди-сюди, а толку немає. Потім починають сердитись, що жінка часто їздить. Тож Володимир заборонив їй офіційно з’являтись перед начальством. А так – позалазять у кабінку ЗІЛа і цілу ніч розмовляють. У хлопця слух виробився, десь муха пролетить і він почує. Тож, якщо якась перевірка,

Володимир чув ще здалеку. Жінка ховалась у кабіні автомобіля, а він ішов зустрічати начальство.

Старшина Коломієць давно звільнився у запас, а на його місце, прийшов інший – старшина надстрокової служби. Високий, здоровий, молодий росіянин, який незабаром щиро подружився з Володимиром. Як тільки намічалась якась перевірка чи комісія, він просив цигана почергувати в роті, знаючи, що Володимир наведе ідеальний порядок. Володимир загадував дати на годину-дві стільки-то помічників і через невеликий час порядок у казармі ставав ідеальним, жоден перевіраючий не мав до чого причепитися. Сили розподіляв так: два солдати-помічники мали підлогу швабрами, один ліву частину, а другий праву, двоє протирали вікна, а також батареї опалення, решта перестілали по новому постелі і навіть стрілочки робили на згинах простирала та наводили порядок у тумбочках. Один помічник, шлангом змивав кафельні стіни і підлогу в туалеті та кімнаті для вмивання до ідеальної чистоти. Ще один вогкою, чистою ганчіркою протирав вікна, столи, підлогу, двері в Ленінській кімнаті, яка була гордістю роти. А ще один протирав пил на бильцях ліжок. Тож яка б комісія не перевіряла санітарний порядок у другій роті, а знайти порушень не могла. Старшині виносилася подяка і він не міг нахвалитись гарним помічником. Подружились старшина і Володимир. В обох була одна слабкість: коли нікого не було в казармі, вони любили боротись, обоє були здоровими і високими. Ось і цього разу після генерального прибирання знову зчепилися боротись. Володимиру вдалося прийомом через себе кинути старшину на підлогу, аж казарма загула, а сам навалювшись на старшину, намагався покласти його „на лопатки”. І треба ж саме на ту хвилину до казарми зайти командиру роти.

- Це що?! – крикнув він підбігаючи. Володимир і старшина в ту ж мить схопились з підлоги і виструнчилися перед начальством.

- Черговий, вам троє діб арешту! І сьогодні ж на гауптвахту посадить!

Що може відповісти солдат, тільки одне:

- Єсть!

- За що? Товарищу лейтенант, ми по-дружньому боролись, пробував захистити старшина товариша.

- Отставить розговорчики, сьогодні ж посадить його на гауптвахту!

- Єсть! – неохоче відповів старшина.

Б А Р У Н О (Г А У П Т В А Х Т А)

Відвів старшина товариша і здав на гауптвахту на три доби, а сам пішов. Це було третього лютого 1973 року. Начальник гауптвахти, оформивши документи, наказав дати арештанту роботу, щоб не гуляв, поки інші арештанти не повернуться. Дали Володимирові мітку та лопату і наказали чистити сніг і замітати двір. Двір був асфальтований, приблизно 100м²на100м², навкруг було ідеально чисто. Та циган знав армійські порядки: чисто, чи не чисто, а ти мети, аби не гуляв. Тож Володимир підмітав сніг під огорожею, під приміщеннями до асфальту. Робив до ночі. Близько двадцять другої години приїхала вантажівка, з якої ледь заїзди троє замерзлих мов лід арештантів. Їх супроводжував автоматник. Володимир вже знав, що вони приїхали з лісу, де зрубували сухі дерева і возили в баню. Незабаром надійшла команда приготуватись до відпочинку. Троє арештантів зібрались іти по "літаки" і покликали з собою Володимира. Так, як ром на гауптвахті був перший раз і не знався на порядках, то почав слухати більш досвідчених солдатів.

Добре, що один з них був знайомий, разом ходили у вечірню школу, а інші двоє були з іншої військової частини. Четверо солдатів пішли в куток двору, де під відкритим небом стояли якісь дошки. На них наліпло чимало льоду і снігу Володимир запитав товариша, для чого хлопці беруть їх. Той зморено посміхнувся:

- Вибирай, яка подобається – це наша постіль, на них ми будемо спати.

- Як? Спати?! Вони ж холодні і промерзлі? На них же повно льоду і снігу? Це ж готовий туберкульоз?

- Бери мовчки і пішли, бо за розмови можуть прибавити ще декілька діб.

Вибрав, вибрав хлопець, та не міг вибрати, бо всі були в страшенному льоді, тож взяв першу, яка потрапила під руки і пішов з усіма. Черговий охоронець завів солдатів в приміщення і відкрив ключем двері темної, холодної камери.

- Розташовуйтеся!

Арештовані попросили, щоб не закривав двері, поки устаткуються, бо в кімнаті темно, а в коридорі світло горить. Поки двері відчинено, світло від лампочки потрапляло в кімнату. В камері було холодно, біла паморозь вкривала стіни на декілька сантиметрів. Відразу було помітно, що жодного разу тут не топилосся. Замість ліжок з бетонної підлоги піднімався сантиметрів сорок заввишки, виступ через всю кімнату. Паралельно, на відстані півтора метра, йшов другий. Туди зверху клали дошки – “літаки”, що внесли з двору і на них вкладалися спати.

Як можна було спати в такому холоді, Володимир не знав. Його товариші запропонували покласти “літаки” щільніше один до одного, одну шинель підстелити під боки, а іншою вкритися. Володимир погодився. Полягали. Щоб не замерзнути, доводилось тулитись один до одного. Володимир соромився та лихो змушувало. Лежати було незручно, та ще й холод допікав. Перед сном солдати віддали чоботи і онучі

черговому, щоб висохли біля груби. Це було грубе порушення правил, та добросердечний черговий не відмовив, знав, що вночі ніхто не помітить. Володя довго не міг заснути, хоча його товариші вже давно бачили десятий сон. Холодний лід під боками примушував тремтіти, товариш весь час стягував шинель на себе, рука, що лежала під головою давно оніміла від холоду. Різні думки роїлися у голові. “Навіщо? Кому потрібно так знуцатися над молодими солдатами? Невже керівництво і вище військове командування не бачать оцього страхіття? Цеж готовий туберкульоз чи хронічний бронхіт. За що так жорстоко засуджувати молодих захисників Вітчизни? Навіщо....? Кому....? За що....? Чому....?” – крутилися питання. Так і не зчувся Володя, як поринув у важкий сон.

- Підйом! – пролунала команда.

На вулиці ніч, холод, сирість. Годинник показує п'яту ранку. Це для арештантів підйом о п'ятій, інші встають о шостій.

Вийшли. Надворі страшна ожеледиця, на ногах не встоїш. Дрібний дощ сіяв мов кризь сито, падав на землю і відразу замерзав. Арештантам наказали взяти лопати, лом, носилки і посипати піском двір та стежки до військового містечка.

Пісок був у ліску. Пішли потемки, майже навпамацки, спотикаючись і падаючи. Пісок мерзлий, ні лопатою вкопати, ні ломом вдовбати. Б'ють, б'ють ломом, а він аж згинається, іскри від ударів летять, а пісок не піддається. А як комусь вдавалося відбити хоч трішки, відразу схилилися брали шматок двома руками мов дорогоцінність і клали на носилки. І так цілий день. Змучені, холодні, промоклі. “Скоріше б спати, сил більше немає...” На руках водянки від лому, руки не згинаються від втоми, ноги підкошуються. Нарешті відбій. Знову внесли до камери свої “літаки”, які за день ще більше покрилися льодом. Знову одна шинель

під боки, іншою вкрилися. Чоботи і онучі до чергового сушити і спати.

П'ята ранку.

- Підйом!

Вийшли в двір, а там снігу за ніч намело аж до колін. На ганок вийшов майор, старший по гауптвахті. Став, поставивши ноги на ширину плеч і голосом, що не потребував заперечень, наказав:

- Якщо до сніданку, до восьмої години, у дворі гауптвахти зостанеться хоч лопата снігу, обіцяю додати арешту ще троє діб кожному. Весь сніг повинен бути перекинутий через забор. Зрозуміло?

Четверо арештованих розгубилися. "Як можна за три години перекинути через високий забор сотні кубометрів снігу?"

- Зрозуміло? – зі злом запитав майор.

- Так точно, товаришу майор! – відповіли солдати.

- Розпочинайте!

Автоматник, що наглядав за арештантами, демонструючи перед керівництвом свою відданість, скомандував:

- На-пра-во! Кроком руш! За інструментами для роботи, вперед!

Четвірка арештантів, узявши фанерні лопати, розпочала з центру двору. Двоє відкидають в одну сторону, двоє в іншу. Невдовзі з'явилися дві гори снігу. Накидають гору снігу перед собою, потім цю кучугуру перекидають далі і так аж до самого забору. Закидали забор заввишки метрів чотири і колючого дроту не видно, проте не встигли до призначеного часу. На ганку з'явився майор.

- Я бачив як ви працювали і помітив, що не лінувалися, тож карати вас не буду. Після сніданку даю ще годину на прибирання снігу. Інакше виконаю свою обіцянку. Вам зрозуміло?

- Так точно, товариш майор.

Солдат повели до їдальні, а після сніданку знову до роботи. Чи встигли хлопці за годину перекинути ці гори снігу, чи ні, ніхто не говорив, але тільки як впорались, надійшов наказ. Відкидати сніг з тротуарів і доріг, що ведуть до військового містечка. Мабуть, жодна проста смертна людина за все життя не перекидала лопатою стільки снігу, скільки оці четверо. Немов, роботи – накидай і відкидай вбік, набирай і відкидай. Ні рук, ні ніг не чути, все тіло гуде. Голова, мов у сні, все перед очима пливе. Відпочити не можна, охоронник-автоматник весь час підганяє:

- Швидше, швидше!

Та всьому приходиться кінець. П'ятого лютого відпустили змученого Володимира з гауптвахти. Прийшов старшина і, розписавшись, забрав товариша до своєї роти. Ця подія співпала з днем народження Володимира. І здалася йому казарма раєм. Чистота, тиша, спокій! Білі простирала і м'які матраци, подушки і ковдри! А головне, тепло! Товариші обступили Володимира, розпитують, посміхаються. Василь Кузьменко із Золотоноші щось розповіде про новини з дому...

"Добре, коли є друзі!" – думав Володимир.

(Може троє днів проведених на холодній льодовій гауптвахті позначилися на здоров'ї Володимира. З 1992 року він почав хворіти на обструктивний бронхіт. З настанням перших осінніх холодів у нього з'являється алергія на холод, а тіло починає чухатись і свербіти і відкривається задушливий важкий кашель.)

БЕЛЬВЕЛЯКИРО ПРОДІКАІМОС

(ВЕЧІРНЯ ПЕРЕВІРКА)

Березень. Рік 1973. Пізній вечір.

Друга рота в дві шеренги стоїть на вечірній перевірці. Замучені солдати, що цілий день на ногах,

чекають поки старшина зробить перекличку і швидше б на ліжку спати. Та раптом до казарми, мов вихор, залітає командир роти Петренко. Старшина подає команду „струнко”. Всі підтягуються. Старшина рапортує. Лейтенант, ледь стримуючись, чекає закінчення, під козирок приймає доклад і починає докоряти:

- Нічого не трапилось? Що ще гірше могло трапитись, як трапилось. Вітаю! Всіх вітаю, в нашій роті три солдати захворіли на сифіліс. Так, так! Я сам тільки дізнався від лікарів. Один з “добреньких” водіїв зробив дружню послугу товаришам, повертаючись з рейсу, підчепив двох дівиць і привіз їх на територію автопарку, заховав у складі запасних частин і розважався з цими повіями і, якби ж то він один, а то і завідуючий складом, і помічник-салага. Ось тепер маємо наслідки. Троє перебуватимуть в лікарні декілька тижнів. Отже, я хочу застерегти всіх, що людина, яка перехворіла на сифіліс, не повинна мати дітей мінімум п'ять років, бо діти можуть народитися каліками і розумово відсталими. Ще хочу попередити, що лікування хвороби є надзвичайно болючим і довгим. Пекучі уколи роблять в те місце, яким люди грішать. Якщо хворий не лікується, наслідки ще гірші. У хворого висихає мозок, перенісся перегниває і западає ніс. Для чого це все я вам говорю? Та для того, що наша автомобільна рота в цьому плані стоїть на першому місці. Я вас застерігаю: бережіться самі і бережіть своє потомство. А ще мені дивно: невже ніхто не бачив цього розпутства? Як могли дві громадянки пройти через охорону, потрапити до військової частини, перебувати не одну добу на території?!

Лейтенант підійшов до строю солдатів, поглядом знайшов Володимира і наказав вийти зі строю. Той виконав команду, розгублено зробивши крок вперед.

- Ти бачив тих дівиць? – запитав лейтенант.

- Нікак нет, товаришу лейтенант,- злякано відповів солдат.

Петренко суворо подивився на Володимира.

- Трое діб арешту! Це поки я проведу розслідування, а там побачу, якщо ти щось знав, то підеш під трибунал, зрозумів?!

- Нікак нет! За що? Я нічого не знаю!

- Отставить розговорчики, малчать! Ти у мене все знаєш.

Володя став в стрій, червоний мов рак, не розуміючи, за що така напасть. Спати перехотілося. Тихенько почав пояснювати товаришам, що не бачив ніяких дівиць, мабуть, на той час був у відпустці на Україні. Товариші заспокоїли:

- Не журись, ми цього придурка знаєм. Робить вигляд, що розумний, а сам дурень, ще й мало освічений. Не посадить, коли зрозуміє, що ти не винний.

Так воно і сталося. Петренко перевірів усе, вини цигана не знайшов, тож на "губу" не посадив, але і пробачення теж не попросив. Всі знали його прислів'я, котрим вихвалявся перед солдатами: "Я ніколи не прошу пробачення, навіть, коли неправий, я назад ходити не вмію."

Настав місяць травень. Солдатів вишикували в шеренгу. Зі штабу з'явився лейтенант Петренко. Прийнявши доклад старшини, повернувся до солдатів і оголосив, що надійшов наказ з Москви від міністра оборони звільнити солдатів у запас за три доби. Всі дембелі закричали:

- УРА!!!

І довго не втихали.

- Сьогодні ж всі солдати, які відслужили свій термін, отримають обхідні листи і, як тільки вони будуть підписані, відразу ж поїдуть додому. Але дембель стосується не всіх, хто повинен відбути

покарання на гауптвахті, в запас не підуть. До таких порушників належать в нашій роті один чоловік – це Володимир (циган).

Після команди „розійтись” підійшов циган до ротного і запитав.

- За що така дяка мені, товаришу лейтенанте? За яку провину, прошу роз'яснити, я повинен переслужувати ще два місяці, поясніть що я зробив?

- Нічого страшного, рядовий? Послужиш зі мною, всі роз'їдуться по домівках, а через два місяці я тебе посажу на три доби на гауптвахту, потім ще на три, аж потім, у липні, ти поїдеш додому, – саркастично посміхнувся лейтенант.

- Товаришу лейтенант, в мене жінка і син вдома чекають. А ще я планую в цьому році вступити до ВУЗу і потрібно добре підготуватися.

- Мовчати! - почав сердитись лейтенант. Ти що, хочеш, щоб я тобі прибавив ще три доби арешту?

- Єсть, мовчати, - похнюпивши голову, відповів Володимир.

Як же болісно в нього на душі. Несправедливість гірше пече ніж вогонь, та що зробиш? Безправний солдат. Що може вдіяти перед лицем “високого начальства”? Бездушні, самолюбиві, пихаті начальники. Чому одні лишаяються ЛЮДЬМИ, а інші, видержись на найнижчий щабель влади, відразу перетворюються на тиранів, вважають себе вищими за інших. Їм здається, що вони геніальні мислителі, стратеги. МАРШАЛИ, ГЕНЕРАЛИ... На жаль, устав дає їм перевагу і вони цим користуються. Всіх, хто не сподобався, що не гнуть перед ними спину, за найменшу провину карають нарядами поза чергою. Чому тупа, самовдоволена, підступна, улеслива потвора може безкарно знущатися над іншими – кращими, талановитішими людьми. Чому підлабузники не отримують по заслугі? Чому старші чини не помічають їхньої ницості? Чому?...

Вирішив Володимир поговорити ще раз. Зажурений Володя, зустрівши по дорозі ротного, попросив:

- Товаришу лейтенанте, якщо бажаєте мене посадити на „губу”, то садіть сьогодні чи завтра, адже серце рветься до сім'ї. Будь ласка, товаришу лейтенант!

- Геть з моїх очей! – знущався Петренко. Будеш зі мною служити ще два місяці! Я своїх слів не міняю! А будеш переслідувати з дурними проханнями, ще додаваю декількак діб!

З гіркими думками ховався циган у ліску за казармами. І світ йому не милий, і сонце не радує. Розпач, журба гризе його душу. „Друзі радіють, обхідні листки оформляють, а я, бідний-нещасний, за що маю каратися? Повинен бути вихід з цього становища. Що робити, як бути? Перший порив – втекти з армії, та, поміркувавши, придумав інше. „Ех, або пан, або пропав!” Поправив пов'язку чергового по роті, привів себе в порядок і побіг в штаб. Підійшов до чергового офіцера – майора Медведєва.

- Товаришу майор, дозвольте звернутись.

- Що трапилось? – піднявши голову від паперів, запитав знайомий офіцер.

- В нашій роті не вистачає одного обхідного листа.

- Як не вистачає, скільки в вас дембелів?

- Вісімдесят вісім.

- Я вам і дав вісімдесят вісім .

- Ні, товаришу майоре, ще одного не вистачає.

- Ну, то на ще один, прізвище сам напиши.

Майор дістав зі столу пустий обхідний лист і протягнув цигану. Володимир взяв бланк і, неспішаючи, вийшов з приміщення. Серце тривожно і радісно закалатало в грудях.

“ Є перший крок! Ура! Ура! Ура! – привітав сам себе хлопець. Молодець, все добре, давай далі!” Взявши зі своєї тумбочки ручку, хлопець старанно вписав в обхідний лист своє прізвище та ініціали в потрібній графі і побіг по інстанціях ставити підписи. Їх треба

було багато, більше двадцяти, та його це не тривожило. Мов заведений, він швидко бігав і знаходив усіх, хто повинен поставити підпис. Наступного дня усі підписи стояли на бланку, окрім Петренкового і начальника штабу, який підписувався в останню чергу. Обхідний лист лежав у Володимира в потаємній кишені, а він сидів біля входу в казарму і обдумував подальші кроки. Раптом Володимир побачив, що до казарми іде помічник командира роти по політичній частині, старший лейтенант Карпов. Серце радісно закалатало: мабуть, сама доля хоче допомогти солдату. Вставши з стільця, циган стройовим кроком зустрів начальника і, доповівши обставини, попросив підписати обхідного листа. Замполіт, взявши обхідного в руки, старанно перечитав і повернув солдату:

- Тут свій підпис повинен ставити командир роти, а я не можу.

- Товаришу старший лейтенант, зараз Петренко знаходиться на похороні офіцера, а мені нема коли чекати, якщо через півгодини не здам до штабу обхідного листа, то всі пойдуть без мене, всі документи вже в штабі, zostався один я. А в мене ж сім'я вдома, та і у ВУЗ буду готуватись. Ви ж знаєте скільки я користі зробив для роти. І художньою самодіяльністю завідував, і хор солдатський створив, один з кращих у військовому окрузі, і стінгазети випускав, і був секретарем комсомольської організації роти. Ви ж і диплом отримали за наш хор, і подяки від начальства. Я завжди був вам гарним помічником. Я вас прошу, підпишіться, щоб своєчасно звільнитись, без затримки.

- Ти, Володимире, без заперечень зробив багато користі для роти і для Батьківщини. Але я не підпишусь, чекай Петренка, це його функція, нехай він підписує.

Сів Володимир знову на стілець і задумався: "Який хитрий, незрозумілий цей замполіт. Вже разом два роки, а вчинки Карпова не зрозумілі." Згадав циган як

на конкурсі художньої самодіяльності їхню роту нагородили почесною грамотою, старшому лейтенанту було вручено якусь нагороду. Як він радо бігав і посміхався. А коли Володимир, художній керівник самодіяльності, звернувся до замполіта з запитанням, коли отримає обіцяну відпустку додому, лейтенант тоді суворо відповів:

- Рядовий, ви що, ради винагороди служите Батьківщині?

І Володимир зрозумів раз і назавжди, що ніякої відпустки не буде! Про таких як він у народі говорили, що зимою снігу не випросиш. Згадав Володимир, як старший лейтенант призначив його редактором стінгазети роти. Як ця газета декілька разів перемагала у змаганнях політичних інформаційних видань частини. За ці досягнення замполіта нагороджували почесними грамотами і хвалили перед строем. Згадав Володимир, що за два роки служби не бачив ні разу, щоб старший лейтенант посміхався перед солдатами і, що дивно, його жінка теж була такою ж серйозною, ніколи ніхто не бачив, щоб вона посміхалася. Хоч в другій роті вона була часто, бо мала вищу музичну освіту, і допомагала Володимиру з самодіяльністю. Ось такі на світі є цікаві люди.

Сидить циган біля входу в казарму і чекає поки в голові якась нова ідея з'явиться. Ось побачив хлопець, що до казарми прямує замісник командира роти, старший лейтенант Ніетбаєв, казах за національністю. Офіцер був худючим, середнього зросту. Всі солдати знали його слабкість до жінок. За службу він думав найменше, а про жінок найбільше. Та Петренко і йому не давав життя, при кожному випадку перед строем підковирював і принижував, хоч сам був лейтенантом. Ніетбаєв старався на очі Петренку не потрапляти. Йому було соромно від приниження, що лейтенант начальствує над старшим лейтенантом. Згадав Володимир, як колись один водій розповідав йому про

Ніетбаєва, як той під градусом розповів про свої амури і романи з жінками офіцерів, які служили в одній частині. Він розповів, що в військовій частині з п'ятнадцяти жінок офіцерів, тільки дві ведуть себе пристойно, а всі інші гуляють; сьогодні з одним, завтра з іншим.

Піднявся Володимир зі стільця, розправив форму, підтягнувся і строевим кроком рушив назустріч старшому лейтенанту. Угледів офіцер, яка йому честь і слава і собі виструнчився перед солдатом, віддаючи честь під козирьок картуза.

- Товаришу лейтенант, за час вашої відсутності в роті ніяких випадків не сталося.

- Вільно!—дав команду офіцер і, привітавшись за руку, посміхнувся солдату.

- Товаришу старший лейтенанте, дозвольте попросити вас, підписати мені обхідний лист. Той розгорнув бумагу, почитав і помацавши себе по кишнях сказав, що нема ручки (видно так хотів хитро відмовитись від підпису), Володимир вийняв з нагрудного карману ручку і протягнув офіцеру.

- Та на чому я підпишусь? Столу ж нема, я ж не циркач, щоб в повітрі підписуватись?

Володимир повернувся до офіцера спиною

- Кладіть листок на спину і підписуйте. Не бійтесь я так багато разів робив – це солдатська хитрість. – Ніетбаєву не було куди діватись, він поклав листок на спину і підписав зі словами:

- Взагалі, я не повинен підписувати, це функція Петренка.

- Тож Петренка нема, він десь приймає участь у похованні офіцера, а в мене ж час підганяє, якщо через десять хвилин не здам, то прийдеться ще декілька діб чекати, щоб поїхати додому з іншою групою, а завтра субота, неділя – вихідні дні. А дома мати чекає, жінка, син; самі ж розумієте! Душа рветься

додому, на крилах летів-би! – офіцер підписався в листі.

- Розумію, Володимире, розумію! Ідь, хлопче, хай тобі щастить, ти гарним солдатом був. Він кріпко потис руку і пішов у своїх справах. Підпис було поставлено. Володимир, не гаючи часу, не чекаючи кращої години, поспішив до штабу. Там нікого з офіцерів не було, окрім начальника штабу, майора Медведєва. Тож солдат віддав йому обхідного листа з посмішкою і тривогою. Той взяв, передивився чи всі підписи стоять і, переконавшись що все гаразд, поставив і свій підпис. Потім погукав одного з солдатів, які сиділи за столами і виписували проїзні документи та військові квитки „дембелям”. Віддав Володимирового обхідного листа і наказав підготувати документи до сімнадцятої години, разом з усіма, хто звільнився в запас сьогодні.

- Шиккування для „дебелів” перед штабом о сімнадцятій годині. Перекажіть всім.

Володимир, мов оп'янілий, не вірячи в свою удачу, вийшов на вулицю.

АМАЛЕСКО БИТІНДІМОС

(ПРОДАЖНІСТЬ ТОВАРИША)

Сидить Володимир надворі перед входом до казарми і поглядає як збираються біля штабу дембеля в парадній формі – веселі, радісні, щасливі. Лейтенант Петренко, низенький, товстенький, з червоною пов'язкою чергового по частині бігає навкруги, щось командує. Ось і сімнадцята година, Петренко дає команду шикуватись, чекають вищого начальства. Володимир побачив, що він один і його ніхто не бачить. Швидко заскочив до ротної казарми, поліз під матрац, де спав і витягнув напрасований новий костюм, дістав черевики, картуз. Все це давно чекало свого часу і ось він настав. Швидко переодягнувся

солдат, мабуть, секунд за двадцять і побіг на вулицю. Краєм ока побачив, що майор щось вже читає солдатам, мабуть, застерігає як вести себе в дорозі додому, а на великій таці, на столі, лежить багато-пребагато червоних книжечок, мабуть, військові квитки. Оббігши приміщення третьої роти, вибіг поміж дерев і наблизився до шеренги солдат позаду і причаївся в кущах. Не багато часу минуло і, сказавши напутнє слово солдатам, подякувавши за службу, майор підійшов до документів і в алфавітному порядку почав викликати до столу дембелів за військовими квитками та проїздними документами.

- Рядовий Абдулаєв!

Зазвучало перше прізвище.

- Єсть! – солдат урочисто вийшов зі строю, підійшов стройовим кроком до майора і віддав йому честь.

- Вітаю Вас з закінченням строкової служби, ось ваш військовий квиток і проїзні документи в Ташкент.

- Дякую, товарише майоре!

Солдат забрав документи і покрокував назад до шеренги.

- Абдурхман!?

- Я!

Зі строю виходить солдат-узбек і крокує до майора. Володимир розуміє, що згідно алфавіту його незабаром повинні викликати. “А що ж робити?” Перед строем, походждає лейтенант Петренко, поряд з ним Микола Кобзаренко з Канєва, земляк Володимира. Золотоніський і Канівський райони Черкаської області межують. Кобзаренко вирішив зостатись водієм після служби в військовій частині, та , мабуть, і дівчину знайшов тут, тому і лишається. Кобзаренко високий, товстуватий, мордатий, але якийсь хитрий, вайлуватий хлопець. Характер в нього двоякий: і туди, і сюди. “От якби Петренко десь відійшов від строю, – подумав Володимир, аби тільки в руки документи взяти, щоб

він не бачив, отоді вже з рук не віддав би нікому.” І ось, мов читаючи думки, Петренко, не поспішаючи, пішов до штабу. Тим часом Володимир, нагнувшись, підбіг до шеренги солдат і став першим з краю. Не встиг і постояти, як почув, що назвали його прізвище.

- Я!

Хлопець вийшов зі строю і підійшов до майора, що роздавав військові квитки дембелям і білети на безкоштовний проїзд додому. Весь час не зводив очей з дверей, куди увійшов Петренко, чекав, що ось-ось звідти з'явиться його мучитель. Якось отримав документи, потис руку майору і став в стрій. Всі документи заховав в потаємну кишеню піджака. Його трусило від хвилювання, бо знав, якщо Петренко спіймає документи в свої руки, то не віддасть і прийдеться, ще дослужувати два місяці. Аж ось і він з'явився. Вийшов із штабу, в руках лозинка, іде, не поспішаючи, тільки-тільки і хльоскає лозинкою себе по халяві хромового офіцерського чобота. Знову Петренко прогулюється понад шеренгою дембелів, поруч з ним Кобзаренко. Ходив, ходив лейтенант і побачив таки цигана, що стояв першим в строю, в парадній формі. Він розгублено мовчав, стоячи перед Володимиром, хльостав машинально лозиною себе по халяві і щось думав. Володимир напружився, мов стріла, готовий битись до останнього аби не залишитися в остогидлій армії. В цей час Кобзаренко підійшов до лейтенанта і немов би по-дружньому, хитро засміявся і показав на цигана.

- Ви бачили, який хитрий циган? Йому потрібно відбувати арешт, а він вже з документами в кишені намілявся їхати додому.

Слова цього “їуди” обпалили вогнем не тільки цигана, а навіть Петренка. Він перевів злий погляд з Володимира на Кобзаренка і не зводив очей з того. Аж тому стало ніяково і він, повернувшись, пішов геть. Не знаю, чи розуміє хто, що було на душі у Володимира,

тільки не страх. Якби в нього в ту хвилину в руках з'явився автомат, то, мабуть би, всю чергу, весь магазин він би ввігнав у земляка. У туж хвилину він зненавидів Кобзаренка на все життя. Та ось, нарешті, документи всім роздано, пролунала команда „розійтись”, Петренко десь зник. Здогадався Володимир, що командир пішов викликати патрульний наряд. Підійшов ром до товариша з Драбова, теж Володимира, і запитав:

- Ну, що будем робити?

- Та будем же чекати автомобілі, якими повезуть на станцію Коломну, на електричку до Москви. Пішли звонити по телефону, щоб швидше приїздили.

- Давай, друже, пішачком через ліс на станцію Чорна, тут всього кілометрів з два, а там електрички зупиняються, що їдуть з Рязані на Коломну, через кожні півгодини і ними ще швидше доберемось до Коломни.

Тож обидва Володимирі тихенько пішли на станцію, покинувши усіх дембелів. Через автопарк, попід дротом, ліском, ліском, адже за два роки служби Володимир добре знав кожну стежку, краще ніж у своєму селі.

Прийшовши до знайомих діда і баби, Володимир забрав свій чемодан і, попрощавшись зі старими гарними людьми і поцілувавши їх, мов рідних, пішов на зупинку електропотягу. Десь через годину-дві, Володимирі вже були на станції Коломна і сиділи в електропотязі, який через хвилин двадцять повинен був прямувати до Москви. Володимир сів біля вікна і тривожно поглядав на територію вокзалу. Раптом він побачив, як до станції підїзять великі, грузові автомобілі з солдатами. „Дембеля”, – впізнав друзів солдат, а стривоженим поглядом виглядав свого переслідувача мучителя Петренка, бо знав, що той, злопам'ятний, дріб'язковий чоловік, який постарається зняти його з поїзда.

Побачивши електропоїзд до Москви, солдати зраділи і незабаром сиділи по вагонах, багато з них були вже напідпитку, в деякого на руках вже сиділи дівичі. Всі раділи і сміялись:

- Володя, дембель! УРА!!!

Та Володимир тривожно поглядав на перон, де ще якісь солдати неспіхом йшли до потягу і раптом побачив лейтенанта Петренка в супроводі трьох патрульних. Він зрозумів, що це приїхали по нього. Петренко наказав патрульним перевірити вокзал, а сам попрямував до потягу. Ось Петренко зайшов в один вагон, мабуть, подивився, перевірив, попрямував до іншого. Аж ось заходить і в той вагон, де сидить Володимир. Він одразу ж побачив рядового і інших солдатів, які сиділи і раділи навкруг нього. Петренко підійшов до солдата і наказав:

- Рядовий, встаньте! Володимир зробив вигляд, що не чує. Петренко повторив наказ:

- Рядовий солдат, встаньте, коли перед вами офіцер!

Володимир сидів і дивився в вікно, мов і не помічав цього офіцера. (Хоч серце калатало в грудях щосили.) І раптом, один із солдатів як визвіриться на Петренка:

- Ти, придурок, мало нам мозги морочив два роки!? Геть звідси, щоб ми тебе не бачили!!!

Його підтримали інші солдати

- Геть звідси, бо викинемо з поїзда.

Петренко вискочив з поїзда і побіг у станцію по патруль. Володимир встав зі свого місця, вирішив захватись аж у перший вагон, від гріха подалі. Друзі не пускали товариша.

- Сиди, ми тебе нікому не віддамо!

Та Володимира це не заспокоювало, йому не потрібні були конфлікти. Тож швиденько вийшов і попрямував в перший вагон. Зайшовши, побачив в вікно, як Петренко з патрулем біжать до електрички.

- Хоч би потяг швидше поїхав, – з нетерпінням чекав солдат, його аж трусило від лихоманки. Він побачив, що патрулі забігли в той вагон, в якому він сидів. Потім, через декілька хвилин, вибігли з того вагону і забігли в інший, потім в третій, четвертий. Володимир бачив, як патрулі наближались до його вагону. Роздивившись навкруги, побачив недалеко лісок, але до лісу було з півкілометра по відкритій місцевості.

“Ну, якщо вже не буде виходу, – вирішив він, – то вискочу з вагону і побіжу до лісу, а там далі буде видно.”

Та пощастило бідному Володимирі, не дійшли переслідувачі два вагони до нього, по радіоселектору оголосили про відправлення потягу. І тільки-но патрулі і Петренко встигли вискочити з вагону, як потяг відправився. Аж тоді Володимир зітхнув з полегшенням і через вагони попрямував до товаришів.

- Володимире, ти розумно вчинив, що заховався від Петренка, він не мінувався тебе шукати. Навіть попід сидіннями сам перевіряв.

Отак Володимир і пішов у запас з дійсної строкової, звільнивши сам себе, та, мабуть, за це ніхто не осудить солдата, який намучився за два роки на все життя. Думаю, що і ви не осудите.

А що з Кобзаренком?

Чи зустрілись вони?

Образа на товариша надовго поселилась в серці Володимира. Він знав, вірив, що колись зустрінеться з “іудою”. Знав, буде посміхатися Кобзаренко, мов нічого не трапилося, а може й забуде насправді. Мріяв Володя при зустрічі руку “другу” не подати, а в зуби зацідити добряче...

Минуло двадцять років. На базарній площі в Золотоноші зустрілися Микола Кобзаренко і Володимир. Підійшов Кобзаренко до Володимира.

- Привіт, старий! - подивився Володимир і не впізнав колишнього товариша.

- Ти хто?

- Військова частина 01599, пам'ятаєш? - нагадав Кобзаренко.

- Пам'ятаю, а ти хто, як прізвище? - і раптом Володимир згадав хитру посмішку, - ти - Кобзаренко?

- Так! Микола Кобзаренко! - зрадів той, і приготувався до обіймів, розтавивши руки.

Володимир подивився на гарну молоду дівчину, що стояла біля Кобзаренка

- Це хто?

- Донька, - відповів той, чекаючи на обійми.

У Володимира відразу впав настрій. "Не зрозуміє молода дівчина, якщо зацідити в зуби її батьку". Тож повернувся і пішов геть від східного чоловіка, від його дочки-красуні.

"БОГ З НИМИ!"

ФЕДЕР ТЕМЕРЕС АНДИ ГЕЛЬМЯЗЕВО

(ЛАЧХО ГАВ)

САР ТИДЖУВЕС АНДИ КИЇВО.

*(КРАЩЕ ПОМЕРТИ В ГЕЛЬМЯЗЕВІ, В СЕЛІ,
НІЖ ЖИТИ В КИЇВІ)*

РІК 1979

Село Гельмязів на Черкащині. Літо. Благодать! Такий красі позаздрить будь-яка країна: Канарські острови і Індія, і Китай, і Японія. Особливо тому куточку України, де розташовано село Гельмязів. За селом, по дорозі на Коврай, з лівого боку є лісок. У ліску безліч галявин. Кожного року на Восьме березня туди приходять молодь по проліски. І навіть тоді, коли ще лежить по-весняному підталий сніг, обов'язково повертаються з квітами. А коли повністю розстане сніг

і ласкаве сонце ніжно пригріє землю, то лягай на теплу місцину десь на галявині і дивись у блакитне бездонне небо. Хмаринки, як білі овечки, плавають по небу, сонечко лагідно пригріває після довгої зими. А повітря! Повітря – чисте і п'янке дурманить голову. А якщо завітаєш сюди в травні, то веселим співом зустріне тебе жайворонок, весь день пісні кохання витьохкують солов'ї і так легко та вільно робиться на душі, турботи зникають, мов примари. Метелики, мов чарівні квіти, пурхають над тобою, коники-стрибунці змагаються між собою. І так спокійно робиться, і затишно.

Навпроти ліску, через дорогу, тече невеличка річка Супій. В'ється поміж полями, там її перегороджено дамбою. Тож вона розлилась і утворила пляж. Село немале, колишній райцентр, майже десять тисяч населення.

У цьому селі живуть декілька сімей циган. Старший Артем Каганець з дружиною Ганною робить решета для просівання борошна і торгує ними по селах, йому майже сімдесят років. Цей ром всю другу світову війну відслужив у розвідці, нагороджений майже десятма орденами та медалями, але жодного разу не чіпав їх на груди, був дуже соромливим. У нього два дорослих сини – Петро і Віктор, вони живуть окремо зі своїми сім'ями. Тут же живе каліка Ярошка з жінкою. Дарма, що ноги з дитинства не вирости, він швидше вискакує верхи на будь-якого коня, ніж який-небудь молодий циган, аби тільки за гриву захопився. Живуть і Михайло Кузьменко з жінкою Сонею. Він працює вантажником на хлібзаводі, а вона в радгоспі, в ланці, вирощує буряки. В цьому ж селі живуть і Яків Шандиба з жінкою Галиною. Він у радгоспній плотні працює та дома інколи майструє ікони. З Ісуса Христа, з Матері Божої і з Миколая Чудотворця. Виготовляє ікони, щоб не знала влада, бо не можна, радянська влада забороняє розповсюдження релігії. А він тихцем зробить, жінка тихцем піде і продасть. Адже церкви

поряд нема, аж в Золотоноші, та і там, мабуть, заборонено торгувати релігійними атрибутами, а душа багатьох людей тягнеться до Бога. Не забутий Бог на Україні, хоч і намагаються комуністи з усіх сил довести, що Бога нема, люди слухають, а роблять по-своєму. Старий Степан Ципіляр живе сам без жінки, вона вже давно померла. Цей чоловік під час війни переніс страхіття полону. Син Антон працював, мов віл в радгоспі, теж жив зі своєю сім'єю. Там же жила Марія, дочка Дарчина, з чоловіком і синами Володимиром і Миколою. Крім них жило десь хат з десять циган. Але мова піде про старого, шанованого поміж ромами цигана Івана Григоровича, з племені Низгурів. Батько якого Грицько загинув під час голодомору 1933 року в селі Безпальчому. Чи знайдуться зараз такі хазяї поміж циганами, невідомо? Але відомо, що Іван Григорович Степаненко прожив чимало літ, майже вісімдесят два роки і ніхто не пам'ятає, щоб в нього у дворі валялася хоч яке-небудь сміття. І хоч великими достатками не виділявся, бо мав десятеро дітей, та хата і двір завжди були в ідеальному порядку. Десятеро дітей і онуку своєю працею підняв на ноги. І завжди поряд з чоловіком і в труднощах, і в radoцях була дружина Меланія. Але що трапилось? На старості літ, коли вже діти повиростали, коли вже в дітей вирости свої діти та онуки, в старих людей почастишали сварки. Здавалося, живи і радій онукам, дітям, а воно ж – на тобі. Старша дочка Катерина давно вже була заміжньою за гарним чоловіком та жила в Києві. Сумувала за родичами, приїздила час від часу та все кликала когось переїхати до Києва, щоб бути ближче. Тож надумав і виїхав брат Микола із сім'єю. Продали новий дім, котрий тільки збудували. Ром покинув роботу водія в сільгосптехніці і неподалік від сестри купив дім. За Миколою переїхав Іван з сім'єю. Цей чоловік в Гельмязеві користувався авторитетом, бо працював заготівельником, а це

перший помічник селян. Чи скотину здати на м'ясо, чи цибуля вродила або часник, зараз же біжать до заготівельника. А в селі у людей є що здавати: і фрукти, і картопля, і металобрухт, і багато чого іншого. За Іваном виїхав Михайло, що працював муляром, потім найменша донька Доля, яка нещодавно вийшла заміж. А потім діти підшукали батькам хату і умовили виїхати до Києва. Та недовго жив в Києві старий Іван Григорович. Цей чоловік прожив в сільській місцевості весь час, працював ковалем, ціле літо любив ходити босим по селу, по пилюці, а на старість потрапив в гамірний Київ. Розгубився старий циган. Хоч криком кричи, трамваї дзеленчать, автомобілі торохкотять, незнайомих людей неміряно, мов комах у мурашнику. Нема з ким привітатись, поговорити, будівлі багатопверхові, нічого не добереш. Терпів чоловік, терпів і поставив сім'ї вимогу:

- В Києві жити не буду, поїду назад в Гельмязів.

Меланія поставила свій ультиматум:

- У Гельмязів не поїду, або тут живи разом, або їдь сам.

На цьому розійшлись. Іван Григорович переїхав у Гельмязів, купив собі маленьку хатинку, та і втік від великого, гамірного, незрозумілого для старого чоловіка Києва. А його старенька зосталась у Києві в своїй хаті, яка ніколи не пустувала без гостей, поряд з більшістю дітей. У циган свої закони, кожна стара людина повинна жити і вік доживати біля своїх дітей, в основному біля синів. Кожен син, перш чим сідати їсти, повинен запросити до столу свого батька чи матір, це закладено в генах, в крові циган. Батько – це святе. Батько – це Бог в сім'ї, а тут такий сором – батько сам живе. І зажив Іван Григорович знову в Гельмязеві: Сам в хаті, немов птах один у гнізді. Рік прожив, два прожив, а до Києва не заманиш. Як не підманювали, що не обіцяли, хоч вбий, а в Київ їхати не хоче. Сам пере білизну, сам їсти варить, сам біля

городу порається, важко бідному старому чоловіку, а він всі негаразди терпить. Зимою холод дошкуляє, дров обмаль, вугілля закінчується. Заїде чи дочка чи син, та й своєї:

- Батьку, поїхали до Києва, там же в хаті газ, тепло. Ну чого ти тут один мучишся, страждаєш? Мати ж одна, сумує за тобою, більше як шістдесят років з нею прожили, а тепер ти тут сам, а вона там сама. Поїхали, тату, до Києва, благасмо!

- Від старої я не відмовляюся, - відповідає батько, - в будь-яку годину нехай приїздить сюди, до мене і ми будемо разом жити, як раніше, тільки не просить мене їхати у Київ. Хочете, живіть там, а я там не житиму, краще тут буду в тиші і спокої, ближче до природи, краще один в хаті помру, ніж в Київ поїду!

А Меланія Василівна, свою пісню співає.

- Щоб я покинула Київ, та переїхала в село?! Вік прожила в селі, набридало, та і діти тут живуть, нехай живе сам, а захоче, нехай переїздить сюди.

Так діти і не помирили батьків. Помер Іван Григорович у своєму селі, в своїй хаті. І поховали його на місцевому цвинтарі, біля кущів бузку, який так красиво розквітає кожної весни, біля померлої доньки Марії. А Меланія Василівна, ще більше десяти років прожила після смерті чоловіка і померла в Києві. Перевезли діти мертву матір і поховали поруч з батьком. Багато років ці двоє прожили разом, тож нехай і в вічності, в потойбічному житті, вони завжди будуть поруч біля Бога!

Нехай їм буде царство на небі! І його батьку Грицьку, який помер в селі Безпальчому під час голоду 1933 року один у хаті. Видно, така в них доля.

РОМАНО ДЖУВІМОС АНДИ ФОРО ЗОЛОТОНОША (ЖИТТЯ ЦИГАНСЬКЕ В ЗОЛОТОНОШІ)

РІК 1985

Гарний ром Піфа Дмитро. Може добу пити горілку, та жодного поганого слова від нього не почувеш. Та і живе непогано, бо не ледачий. Їздить, торгує по селах на своєму автомобілі, від села до села, тижнями в дорозі. Поки не розпродасть, не повертається. Де тільки не був чоловік, дефіцитні товари привозив з усього Радянського Союзу. Їздив у Вільнюс, привіз гарних теплих светрів. Їздив в Каупас, привіз жіночий трикотаж – дефіцит. З Москви привозив килими різні, теж дефіцит. На Кавказі дістав куртки на овечій підкладці. Та ще шапки гарні пижикові чи ондатрові. Розумний чоловік усе по селах розвозить, торгує. Зараз би про такого говорили, бізнесмен, а тоді казали, спекулянт. А розсудить, чи вже такий спекулянт? Їде чоловік на потязі. Бог зна куди, кидає і дітей, і сім'ю, шукає хоч би і в Литві по магазинах, по базарах, щоб його таке купити, щоб вдома можна було продати людям з вигодою для себе і для людей. Тут треба кумекати чи воно піде в торгівлі. Купити, гроші потратити найлегше, а головне продати з вигодою для себе, щоб і за дорогу повернути, і щоб собі якийсь прибуток зостався. А ще треба міліції боятись, скільки циган попалося за спекуляцію. Та хіба тільки циган! А провезти сумки, такі важкі аж руки відтягують, на кожному кроці міліція, стаття до п'яти років позбавлення волі. Окрім міліції ще злодії, хулігани і таке інше. Бійся, остерегайся усього. Та якщо хочеш жити хоч трохи по-людськи, то ризикуй. Хто не ризикує, той не п'є шампанського. Хто вовка боїться, нехай в ліс не йде. Майже всі рома ризикують, привозять дефіцити і торгують по базарах, а деякі навіть автомобілями їздять по селах, поїзд дворами. Адже в селах люди працюють в колгоспах і не мають

змоги часто їздить на базар. Та в основному ці колгоспи, радгоспи бідні, пшениці вирощують від п'ятнадцяти до двадцяти центнерів з гектара. Картоплю колгоспну навіть свиням не даси, вся зелена, попсована. Овочі теж нічого не варті. А люди працюють. Багато людей мають свої ділянки, від двадцяти до п'ятдесяти соток, на яких вирощують гарні продукти. Майже всі селяни тримають в дворі худобу: корівку з телям, поросят, курей, гусей. А ту невеличку зарплату, що отримують за роботу в колгоспах, складають на ощадну книжку. Багато хто з колгоспників тягнуть з роботи і комбікорм, і буряки, і все, що в господарстві пригодиться.

Більшість циган у Золотоноші працюють. Більше ста хат циган живе в цьому місті і щоб сказати, що погано живуть, бідно – так не скажеш, і щоб багатше від корінного населення – так теж не скажеш. Націоналістичних таких проявів немає, але є якась межа дуже помітна, цигани ближче тримаються до своїх звичаїв одне до одного. А в місцевих все-таки є якась недовіра до ромського народу, хоч і не у всіх, але в більшості. Та міліція суворо тримає в руках не тільки циган, а і всіх громадян.

Багато ромів-чоловіків працюють в автопарку на вантажівках. Мабуть, більше десяти чоловік. Один працює водієм автобуса, розвозить пасажирів по місту. Біля десяти чоловіків працюють у Черкасах, в протипожежній охороні, добу чергують, три – вдома. Більше десяти чоловіків працює на цегельному заводі, дехто в котельні, один працює заготівельником в заготконторі, інший товарознавцем, а деякі дівчата – в магазинах. Ще на інших роботах трудяться рома. Але освіта у циган низька, вісім-шість класів середньої школи не дають змоги піднятися по службовій драбині високо в гору. Та і заробітна плата не перевищує ста рублів. А на цю зарплату якщо жити, то ніколи автомобіля не матимеш і ходитимеш в латаній

кухвайці, і в старих кирзових чоботах, ще й з голодним шлунком. Отже, майже всі чоловіки працюють на державних роботах, а циганки підторгують на базарах. Одна торгує свічками, інша мальованими килимками, третя картинами, четверта тихцем ворожить дівчатам, деякі по селах їздять, продають товари попід хатами. Багато хто будується, виклопотали ділянки і будують гарні будинки, а інші отримали державні квартири та так і живуть. Та є декілька сімей поміж ромами, які не хочуть ні працювати, ні торгувати, живуть аби землі тяжче — ледачі, хитрі, нерозвинені, п'ють горілку, живуть від копійки до копійки. Їх навіть рома не люблять. Декілька циган є такі як Піфа Дмитро. Їздять по всьому Радянському Союзу в пошуках товару. І на Кавказ, і в місто Калінінград, і в Москву... Тож і живуть рома в Золотоноші непогано, без боргів, у багатьох є автомобілі, гарні будинки, гроші. І в кримінальному відношенні рома ідуть попереду всіх ромен України. Жодного вбивства, жодного зґвалтування, жодної крадіжки не зафіксовано з боку циган за останні п'ятдесят років.

Дефіцит на товари масового попиту призвів до того, що навіть настінні картини стали дефіцитом. Переважна більшість циган із Золотоноші, Переяслава-Хмельницького, Борисполя, Броварів, Києва перейшли на виготовлення і торгівлю картинами. Ці картини малювались через трафарет на папір. А навчились вони їх робити в одного художника, який спився і жив по циганах. Він навчив виготовляти трафарет із якогось шовку, закріплював його в спеціальні рамки, замовляв за певними розмірами стіл-станок. Потім розводились потрібні фарби і по черзі накладалися через трафарет на папір. Виходили гарні картини розмірами десь сорок на шістьдесят сантиметрів. Одним трафаретом робились картини якогось одного виду.

Наприклад; квіти у вазі. Іншим трафаретом малювалась картина, на якій зображались яскравими фарбами кавуни, дині, яблука, виноград та інші фрукти, які лежали на таці. Був ще трафарет, яким малювалась картина народних улюбленців – закоханих Петра і Наталки, в національних костюмах; а ще були трафарети козака, що стояв з конем біля колодязя; парубка і дівки у човні на воді та багато інших. Вони почали випускатись тисячами. Та все одно не вистачало. Рома записувались навіть в чергу. Дехто їздив у місто Шостку і скуповував по магазинах прозору плівку. Потім купували фанеру чи ДВП, з цієї фанери вирізались листи за розміром картини. Потім поверх обтягували плівкою. З другої сторони обклеювали папером і виходила гарна, яскрава картина, яка добре замінювала старовинні, вишиті картини на полотні. В кого був легковий автомобіль, загрузали сотню чи більше виробів, до стелі, отримували в податковій інспекції патент, дозвіл на виготовлення і реалізацію картин. Правда, ще потрібно було отримати в міському відділі культури дозвіл на виготовлення цих картин і згоду на реалізацію їх як товару. За один базар можна було продати від п'яти до п'ятидесяти картин вартістю від семи до десяти рублів при умові, що є великий вибір товару. Отож, золотоніські рома ледачими не були і заробляти старались, і вміли.

ДУКХАЛІ (ЛІКАРНЯ)

РІК 1989

Пішов тридцять п'ятий день як Володька Пуйло лежить напівбоком у лікарні в місті Глухів у травматичному відділенні. Тридцять п'яту добу не може заснути молодий циган. Ліва нога витягнута рівно вперед, крізь коліно протягнуто спицю, до якої причеплено гирі – майже тридцять кілограмів. Ця вага розтягує ногу від коліна до таза, щоб переломаний суглоб міг вірно зростися, інакше можна zostатись калікою. Ліва сторона стегна тазу переламана, її лікар-травматолог, спеціально зробленим здоровенним свердлом, просвердав і, вставивши великого довгого болта, зкрутив туго гайками, підставивши з обох боків шайби. Біда в тім, що, коли лікар просвердлював кістку, він зачепив якийсь нерв і Володя перестав спати. Та і краєчок спиці, що виглядав із бедра весь час чіпався то за матрас, то за простирадао і віддавався в мозок не болем, а якимось противним струмом, аж тіло здригалось. Як не берігся Володя, щоб не тривожити цей кінчик спиці, та все одно за день десятки разів скрикував від противного дотику. Сон пропав, але спати хотілось неймовірно. Циган висох, з дев'яностокілограмового богатиря, зосталось шістдесят кілограмів скелету. Всі помисли цього чоловіка були зосереджені на тому, якби заснути. Очі були закриті, все перед очима пливало, мов у тумані. Нерви напружені. "От би заснуть хоч на одну хвилинку!" Та скільки не заплющував очі, мов би ось-ось засне, та все марно. Знову перед очима проходить, мов кіно, життя і спогад про трагедію.

День народження, п'яте лютого, Володимир чекав зі страхом. Він вже давно помітив, що в ці дні у нього часто бувають неприємності. А тут ще й молодий

хлопець Васюта прийшов і застерігає, щоб берігся, бо йому снилась мертва жінка, що заходила в кожен двір до циган і забирала чоловіків. Цей хлопець, розповів, що ця страшна мертва жінка зайшла і в двір до Володимира. Тож, зачекавши ще два дні після свого дня народження, Володимир сьомого лютого, виїхав у дорогу, в місто Шостку, по прозору плівку. У молодого цигана в кишені лежав патент на виготовлення картин. Та було погано те, що для цієї роботи було все і фанера, і картини, і кнопки, лиш прозорої плівки не було ніде. І нудилась вся сім'я без роботи. Тож довелося їхати майже за п'ятсот кілометрів на завод, де виготовлялась ця плівка. Поруч з Володимиром сиділа дружина Рая, яка завжди була поруч. Троє дітей і хвора мати zostались на господарстві. З великими труднощами знайшов Володимир три здоровенні рулони плівки, повантажив на задне сидіння легкового автомобіля і проти ночі вирушив із Шостки до Золотоноші. Доїхав до Глухівського району і по бетонній трасі Москва-Київ вирушив на Київ. Смеркало. Крапотів невеличкий дощ. Траса була брудна і мокра, скло забризкане болотом. Жінка задрімала на передньому сидінні, а Володимир у гарному настрої, співаючи і радіючи, що дістав дефіцит на багато днів роботи, їхав і їхав у ніч по майже безлюдній вузькій дорозі. Інколи назустріч проїзджали автомобілі. Тож чоловік був спокійний, розслаблений. Ось показався чи то мотоцикл, чи щось інше з одною фарою. Ця фара світила противним світлом червоного кольору як у старих мотоциклах марки ІЖ-49, ІЖ-56. Мотоцикл їхав назустріч, тож світло фари рухалось далеко по зустрічній полосі. Відстань дозволяла їхати не пригальмовуючи. При наближенні до цього противного, засліплюючого світла, руки чомусь зробили різкий рух вправо, інстинктивно. Удар був неочікуваний. Володимирів автомобіль ВАЗ, п'ятої моделі лише розвернувся від удару і став на

дорозі. Сотні оскоків лобового скла полетіли у лице. Дверці водія заклалило. Жінка прокинулася і розгублено витріщилася на чоловіка. Щось велике і важке, вдаривши автомобіль, проїхало і зупинилось.

- Вийди, глянь, що воно таке?— розгубився Володимир, наказуючи жінці. Та відкрила двері і вийшла. Через хвилинку повернулася.

- Вова, нас протаранив танк!

- Який танк? Перепитав чоловік

- Воєнний танк! Здоровенний!

- Звідки він взявся на трасі? Запитав розгублено Володимир.

- Почім я знаю!

Володимир силкувався відчинити двері, та марно. Заклалило. На поміч прибіг офіцер, молодий, здоровий. Він силою відкрив двері через розбите скло. Та циган сам вилізти не міг. Нога не слухалась, та і деформований бік автомобіля не давав простору для дій. Офіцер, схопивши за плечі цигана, вирвав його з розчавленої машини і поставив на дорогу неймовірно білий у стегні пронизала тіло. І тут Володимир побачив транспорт, який протаранив його автомобіль. Це був величезний БТР. Серед темної ночі він стояв поряд з покаліченим автомобілем, мов величезна скеля, двигун монотонно працював, випускаючи дим з вихлопної труби. Тут з'явився водій, молоденький солдат років дев'ятнадцяти з розгубленим дитячим лицем і сльозами розпачу в очах.

- Синок, ти що на трасі робиш?— запитав Володимир.

- Я не винний! Мені наказали їхати, а я вночі погано їжджу, практики мало. Сльози заливали його обличчя.

- Розумію,— відповів Володимир; що зробить молоде хлопча, коли наказують дурні командири!

- Мабуть, по горілку послали?

Хлопець мовчав. І тут тільки Володимир, торкнувшись обличчя, побачив на руці кров. Ніс розрізано, губу роздвоєно, гострі осколки скла позастрявали в обличчі. Володимир тримав себе в руках, щоб не втратити свідомість, адже жінка поруч, тільки б не злякати її.

Незабаром цигана на попутній машині доставили у лікарню міста Глухів, у травматологію. Тієї ж ночі було зроблено операцію, зашили ніс та губу, пінцетом вийняли осколки. Володимир все чув, але був у шоці, не хотілось розмовляти, апатія і безсилість. “Робіть що завгодно.” Жінка була поруч з чоловіком і весь час плакала, чекаючи від чоловіка якогось наказу про допомогу. Чи води подати, чи подушку поправити, чи просто ніжно потиснути руку коханому. Знаючи від лікаря, що раніше ніж через шість тижнів перелом не зростеться, Володимир почав читати книги. Він і раніше не відривався від літератури, а тут ще сильніше накинувся. Читаючи роман Льва Толстого “Війна і мир” натрапив він на молитву “Отче наш”. Адже радянська пропганда не дозволяла торгувати релігійними книгами. Володимир чув, що є такі книги як Євангелія, Біблія. Та в руках ніколи не тримав. Тож з великим захопленням почав вчити молитву. Та всі зусилля були марними – скільки не вчив, скільки не читав, а маленька молитва ніяк не запам’ятовувалася. Немов нечиста сила вирішила зіграти з ним злий жарт. Гарні слова, такі близькі і зрозумілі серцю, а запам’ятати не може.

Згодом після аварії приїздили військові слідчі, розпитували, намагались виявити вину цигана, та нічого не знайшли, документи в порядку, експертиза показала, що був тверезий під час аварії. Та найбільш слідчого майора дивувало те, яким чином Володимир після аварії зостався живим, БТР вагою п’ятдесят тонн. Легкового автомобіля вага – одна тонна – і всі живі і не розчавлені такою масою ваги на вузькій трасі.

- При зіткненні з вашим автомобілем у БТР відбило поворотний механізм і удар зменшився. Це врятувало ваше життя. З заводу вийшов брак, - сказав слідчий цигану.

Та Володимир пригадав як перед самим зіткненням якась сила вивернула кермо вправо. Він це зробив, не усвідомлюючи, і тому залишився жити. А ще пригадав золотий хрестик, який лежав у лівій нагрудній кишені сорочки, що була на ньому. Хрестика він купив, та не встиг придбати шнурочок, на якому повинен він висіти. І БТР, зачепивши ліве плече, не зачепив хрестика, який був зовсім близько. Мабуть, сила Божої святині врятувала життя.

Спротивились Володимирі автомобілі, навіть чути про них не хоче. І нові, і старі, і дорогі, і найпрестижніші, хочеться йому вилікуватися і ходити пішки. Як добре мандрувати власними ногами куди заманеться. Почав Володимир боятися автомобілів. Жінка десь затримається, а він вже хвилюється, здається йому, що потрапила вона під машину і лежить десь на дорозі мертва. Їдуть родичі з Золотоноші провідати, а він хвилюється:

- Як далеко їхати, це ж сотні і тисячі зустрічних машин. Може, за кермом хтось п'яний або сонний, виморений, і треба ж розминутися, не доведи Господи аварії.

Не добув хлопець останнього тижня, виписав лікар, бо бачить, що можуть наслідки бути непередбачені. Зізнався, що перший раз бачить таку людину, яка не спить більше тридцяти діб. Кожного ранку поспішає лікар до палати Володимира:

- Ну що, спав?"

- Ні не спав" - затуманеними очима дивився хворий і ледь не плакав. Вже і горілку пив і таблетки вживав, і що не робив, а заснути не міг.

Лікар скрутно хитав головою і виходив з кімнати. А що вже говорити про жінку Володимира, вимучилась

як білка в колесі. Приймає, варить, подає, спить на стільцях або в ногах чоловіка.

Довго просив люстерко Володимир, щоб подивитись на себе, та лікар наперед заборонив жінці аби ром не побачив рани на обличчі. А одного разу не додивилась Рая і попросив Володимир люстерко у сусіда по палаті, що голився. Як поглянув циган на обличчя, від жаху кинув його об стіну і розбив.

- Що за жах! Ніс зшитий і в зеленці! Губа зшита і нитки видно, теж в зеленці. Лице все в ранках від скла і кожна ранка в зеленці. Оце так!!! Невже такою потворою зостануться на все життя?! Та мене ж люди боятимуться – заплакав чоловік і затрусився в істериці, ледь не вириваючи свого чуба на голові. А жінка сиділа, притулившись до хворого чоловіка і теж плакала. І заспокоювала його:

- Не плач, чоловіче, всі твої рани загояться і ми знову заживемо щасливо як раніше! (Ой тяжко на душі, а було б ще тяжче, якби не жінка). Кріпись, чоловіче, в житті все буває! Слава Богу, що живий zostався.

ЗУРАЛО СОЮЗО ХАСАЙЛЯ (КІНЕЦЬ СРСР)

РІК 1991

“Невже кінець Радянському Союзу?!”

Люди здивовано дивились один на одного, чекаючи пояснень.

“Невже така міцна, велика держава може розпастиись? А, може, воно на краще? Непоганий керівник Радянського Союзу Михайло Горбачов. Та якийсь м'якохарактерний.”

Люди від телевізора не відходили, все слухали як гарно і розумно говорить генсек. З'явилися нові

поняття: перебудова, плюралізм думок, гласність, демократія, регіон... Почали відкриватись церкви. По телебаченню цей комуніст-атеїст говорив, що віра в Бога нічого поганого не приносить. Це було дивно.

Серпень 1991 року. Вся країна завмерла у чеканні. Червона Площа блокована військами, Михайло Сергійович із сім'єю під домашнім арештом на дачі, до влади прийшло тимчасове керівництво. ПУТЧ!!! Це дивне слово передавалося з уст в уста, про нього говорило радіо і телебачення, журналісти і репортери широко висвітлювали всі події, газети "кипіли гарячими новинами". Країна з нетерпінням чекала розв'язки. Три дні по тому генсек став першим президентом держави.

Перше грудня. В Україні – референдум. "Україна – незалежна держава!". Більшість проголосувала ЗА ВІЛЬНУ, НЕЗАЛЕЖНУ, САМОСТІЙНУ ДЕРЖАВУ – **УКРАЇНУ**.

Восьме грудня. В Білорусії, в Біловежській пущі, зустрілись глави держав – Росії, України, Білорусії (Єльцин, Кравчук, Шушкевич) і підписали заяву про розпад СРСР.

Двадцять п'яте грудня. Президент СРСР Михайло Горбачов оголосив про свою відставку. ВСЕ?! ВЕЛИКА, МОГУТНЯ, НЕЗЛАМНА ДЕРЖАВА – РАДЯНСЬКИЙ СОЮЗ – розсипалася на порох, більше нема СРСР, аж не віриться.

Ми zostались в незалежній Україні, у демократичній державі. Таке цікаве притягуюче слово – **ДЕМОКРАТІЯ**.

АЛУМІНА

РІК 1992

Місто К. В цьому гарному невеликому місті, неподалік обласного центру, уже більше десяти років живе гарний ром Володька (на прізвисько молдаван) син Руши, що загинув через кохання до Алуміни, онук Берка та Пхабай по батьковій стороні, та онук Парна та Калі по материній – молдавських циган лінії. Його матір, як відомо, коли він був ще немовлям її батьки молдавські Рома примусили вийти заміж за іншого, а батька побитого застуженого з дитиною відправили примусово їхати назад до себе додому. Після смерті батька, виховання Володі лягло повністю на плечі діда та баби. Дід Берко недовго й жив після смерті сина, зажив по-чорному, а як нап'ється то візьме сироту онука на руки, обійме його і плаче, що й світу не бачить, згадуючи єдиного сина, а баба й собі плаче. Спочатку малий Володя не розумів нічого, чого вони плачуть. А згодом як підріс почав тікати від нетверезого діда. Не виповнилося йому ще і десяти років як дід після чергової випивки зі сльозами на очах ліг спати на подушку, лицем до стіни, та так і не прокинувся. Почав Володимир бабу називати матір'ю, а коли виріс – одружився, знайшов собі гарну дружину Гаю (з племені російських циган), у якої було четверо братів, друзів Володимирових, із якими жив як з рідними братами. Невдовзі після весілля померла і баба Пхабай. Тож виїхав він у місто К. до родичів дружини, непогано зажив у дружбі, мирі, злагоді із жінчиною сім'єю, та усіма ромами. Мрія рома була – мати багато дітей, думав бути дідом багатьом онукам, та окрім однієї єдиної красуні – доньки, більше дітей не було. Тож уклав в єдинокровну дитину всю свою турботу і любов. З дому йде на роботу – жінці наказує дивитись за дитиною, серед ночі просинається – йде дивитися як

вона спить, у школу відводить чи сам чи жінка, зі школи ідуть забирають, пианки не дає сісти на дитину. Оформив доньку у музичну школу невдовзі вона вже на піаніно старалась виводить гамми, а згодом грала, аж дух захоплювало – не гірше професійних музикантів. А назвав свою доньку – Алуміною.

Алуміна – в перекладі з циганської це всесвіт. Як тільки піросла дівчина, так за красу і талант заговорили рома на Україні, і не тільки на Україні, а і в Росії, Білорусії і в багатьох містах колишнього СРСР. Почали приїздити рома на розглядини, для знайомства з родиною, і навіть просто так побачити. Хто хоч раз побачив красуню, то вже ніколи не забуде, очі чорні та великі, дивився не надивився, губки ніжні та акуратні, посмішка мила, мила, сама білява, а коси чорні, ледь кучеряві аж до пояса, та й розумом удалася. Хто б не сватався, які б хитрі компліменти не говорили дівчині – не діяло нічого.

Приїхали з Росії чи то з Москви чи то з іншого міста, знаменита сім'я артистів циган, привезли сина, учня якогось престижного вузу, сватали, сватали – не пішла. А батько молдаван сватунам відповідає на їхні сватання: "Нехай дівка сама вирішує, вона вже не маленька, майже сімнадцять літ, якщо подобається ваш парубок, то нехай скаже, я перечить не буду (а сам хитро посміхається) – впевнений, що донька його не покине. Так і поїхали сватуни пробувши декілька днів і пообіцявши ще приїхати. Підходили до Володьки-молдавана і місцеві рома: давай брате свататись, віддай доньку за нашого сина, донька житиме поряд батька, а в мене син працюючий та розумний і непоганий, буде тобі за сина, а твоя Алуміна буде нам донькою. Володимир, не бажаючи обідити людей посміхався, нехай ростуть, а там буде видно. „Від мене не залежить, нехай рішає сама, як би їй по душі, а моє діло друге.“ Так і проходив час. За останній

рік з десять парубків приїздило свататись. Та всі так і поїхали як і приїхали – ні з чим.

Останнім часом стала Алуміна мов сама не своя, стала замислюватись, закривається у своїй кімнат, щось пише (мабуть вірші). Грає тільки якісь невеселі мелодії. Погляне на батька і відвертається. В розмови ні з батьком ні з матір'ю не вступає. Все ходить гулять до двоюрідних сестричок, до материних племінниць. Повертається пізно ввечері. Що сталося з дівкою – питає ром у жінки, чого це вона така таємнича, щось приховує? відвертається? Пройде, відповідає Галина, дорослішає уже, треба десь заміж віддавати, ще щось утне. „Тобі тільки заміж, заміж. У тебе одне в голові, може дитина захворіла чи що?” Ти б розпитала, мені ж батькові не з руки, може в неї якісь жіночі проблеми? – казав жінці стурбований Володимир-молдаван. А сам холов від жаху, що скоро прийде час і донька покине його дім і перейде в чужий до свекрухи, а його покине вдвох із жінкою у пустій хаті. Гнав геть помисли і передчуття чоловік з голови подаві.

Та не так стається як хочеться.

Невдовзі дурна новина сколихнула спокій ромен у Смілі, Черкасах, Золотоноші та в других містах України, де жили рома, а найбільше у місті К.

Красуня Алуміна втекла заміж самовільно без батьківської згоди. Втекла той нехай. В циган інколи таке трапляється, особливо коли батьки не згодні віддавати доньку за її обранця. Так ні ж, побігла красуня-дівка за двічі жонатого, розпутного чоловіка, який майже на вісім років старший за неї.

Цього цигана обминали всі рома які знали його. Він виходив з сім'ї ловарів, а його батько і мати боялися проти нього слова сказати. Цей чоловік день і ніч курив „травку”, пив горіаку, гуляв ночами по ресторанах із розпутними жінками. Сьогодні одна, завтра інша. Окрім того він був злим та агресивним,

що не терпів ніяких заперечень, щоб не зробив, завжди вважав себе правим, а ні, то ліз у бійку. Поряд з ним, завжди були „блатні” друзі, місцеві кримінальні авторитети, із якими ніхто не хотів зв'язуватись. Отож і обходили його всі рома. А ця дівка візьми і закохайся в цього чоловіка. Що вже говорить за батька цієї дівки?! Аедь розуму не лишився бідний чоловік!!! Побіг до міліції, розплакався, сказав, що доньку викрадено насильно, попрохав забрати її з лап порочного чоловіка. Взявши чотирьох міліціонерів, поїхав до ловарів по свою доньку. Та донька відмовилася покидати свого обранця, сказала що він її чоловік, а вона його дружина. Що добровільно по своїй волі вийшла за Рамеша і що ніякої сили ні він, ні хто інший до неї не застосовували. Сказала, що кохає його вже давно. Що робити міліції? Подумали, подумали взяли від неї розписку та й поїхали. А Володька прийшов додому і розплакався як мале дитя. У жінки його Галини четверо братів-богатирів. Зібралися до сестри в хату і запропонували піти до ловарів і гарно їх побити, а племінницю силою забрати додому.

Та Володька, знаючи, що в ловарів тоже велика сім'я і може дійти до кровопролиття, до ножів, сокир подумав і не дозволив шурякам відкривати війну. Переборовши себе сказав: „Якщо дочці так захотілося, то нехай живе, але про мене нехай забуде. Скільки я житиму, очі мої на цього зятя не глянуть і на неї теж. Я хочу, щоб її ноги в мене в хаті не було. У неї батька і матері немає. Я відмовляюсь від доньки!!!

НАБАХТАЛО КАМЛІМОС (НЕЩАСЛИВЕ КОХАННЯ)

РІК 1994

Прошло два роки як Алуміна заміжжю за безпутним Рамешом. У неї зовсім недавно народилася дитина-дівчинка. Схудла Алуміна аж очі позатягувало, синці навкруг очей, тяжке життя у бідної. Та не розкаюється, не покидає свого обранця. Бігає перед ним і його ріднею мов рабіня. Проти нього і слова не скаже. До своїх батьків жодного разу не ходила. Так інколи розпитає когось, хто зустрінеться, за батька та матір, зітхне нишком тяжко, знає що сумують за нею, та всеж в серці поряд Рамеш. Кохає його всім серцем!!! А він же, балбес, гуляє як і гуляв, рідко який вечір дома. Куди? Чого? Ні батьки, ні дружина не знають. Почни допитуватись – то аж труситься, очі загоряються від злості – відповідь одна – я що вам повинен звітуватись, ви що з міліції? Дивись, ще може і по піці заїхати. Терпить, терпить Алуміна, надіється, що схаменеться коханий, як побачить дитя. А він що ж, бере на руки дитя, грається, сміється до доньки, а тільки звечоріло хай хоч грім гримить, вийшов мовчки з хати сів в авто і поїхав. Бачили його і в Черкасах в ресторанах, і в Золотоноші та інших містах України. Він інколи підходив до ромських хлопців зверхньо здоровався і відходив до свої друзів, які завжди були поруч. Коли і як цей ром привчився до наркоти – не відомо. Але одного разу підїхав міліціонер з райвідділу до будинку де жили батьки Рамеша і попросив піти до моргу на впізнання померлого сина. Рамеш помер від передозування. Похоронили нещасного чоловіка і Алуміна з донькою вернулася до своїх батьків. Яким не був сердитим на доньку і зятя Володимир-молдаван і його дружина Гаїна – та одразу ж простили доньку і померлого зятя. Розчулився батько, навіть пожалів

молодого хлопця-зятя. Рано помер. Заблудився. Може ще виховався б. Доньку малу сиротою покинув. Та вже нічого не вдієш. Відтало серце Володимира-молдавана. Не знає, де дочку посадить. Від онучки очей не відводить. Тай назвали немовля Галею – в честь бабусі. А дитина народилась кволою, весь час з температурою, не їсть нічого, плаче, в'яне мов квіточка. Поклали в лікарню маленьку з матір'ю. Зробили лікарі переливання крові дитині від матері. Нічого не допомогло. Після ретельних консилиумів, оглядів та перевірок взяли кров на аналіз на наявність в крові ВІЧ-інфекції. І страшне відбулося. Хоч кричи рятуйте. Хоч падай, що хоч те й роби. У дитини виявлено ВІЧ-інфекцію. А незабаром після ретельних перевірок у матері теж!!! Оце так новина!!! ЖАХ!!!

Боляче вдарило життя Володимира-молдавана по серцю, по нервах, по душі, а разом з ним і його дружину. Швидка допомога по декілька раз на день виїздила до нещасних циган. У нього відмовили ноги. А жінку ударило по серцю – інфаркт. Краще б на світ не народжуватись – плаче ром. Або вже краще зовсім дітей не мати, а ніж терпіти такі муки. Ще соромно комусь розповісти. Адже ця хвороба найстрашніша, про неї і почути страшно. Ця хвороба розпутних людей, це майже всі рома знають. Віруючі люди говорять що розпутство на землі дійшло до межі. Тож Бог і карає, щоб боялись, щоб заповідь про подружню вірність дотримувалась до смерті. Є дружина і чоловік і цього досить, кохайте один одного. Секс потрібен не для розваг і розпусти, а для продовження життя на землі. Це свята справа. Аморальні люди зробили зі святого розвагу, насолоду, сьогодні з одним, завтра з другим. Подумайте самі, якщо жінка має багато інтимних стосунків з різними чоловіками – хіба в неї народиться повноцінна, здорова дитина, яка б приносила користь Богу і суспільству?

Якщо багато чоловіків сплять з однією жінкою, подумайте скільки різної негативної енергетики, мікробів, гідоти отримала ця жінка? Для тих, хто забуває заповіді Божі – мати одну дружину чи чоловіка на все життя і придумано зверху з неба цю кару – СНІД!!! Але ж Алуміна не розпусна дівка, в неї був тільки один чоловік, якого вона кохала всим серцем, це він був розпутним, а через нього бідна безвинна дівчина заразилась. А ця хвороба – страшений сором для циган, це єдиний відомий випадок на всю Україну, якщо визнають рома – обминатимуть всю сім'ю десятою дорогою. Ніхто в хату не зайде, ніхто руки не подасть, ніхто навіть склянки чаю не візьме в руки. Цигани бояться розпустити. Подружня вірність у них одна з найбільших заповідей.

Як не береглись Володимир-молдаван і його дружина, щоб ніхто не знав про хворобу Алумини і дитини, та шило в мішку не втаїш. Через якийсь час цю інформацію знали всі. Галина розповіла своїм чотирьом невісткам по секрету, а ті своїм родичам (по секрету), а ті далі і далі...

Тож згодом цю новину знали всі.

ФАРТЕ ПХАРО БЕРШ (ДУЖЕ ВАЖКИЙ РІК)

РІК 1995

ВАРТІСТЬ ПРОДУКТІВ НА УКРАЇНІ В ПЕРІОД ІНФЛЯЦІЇ

ЦІНИ НА УКРАЇНІ ДО 1990 РОКУ 1995 РІК ТРАВЕНЬ МІСЯЦЬ.

Хліб чорний, 1 кг –	16 коп.	Хліб чорний, 1 кг –	22.000 крб.
М'ясо свиняче, 1 кг –	3-5руб.	М'ясо свиняче, 1 кг –	300.000 крб.
Молоко, 3 л –	30-40 коп.	Молоко, 3 л –	60.000 крб.
Оселедці, 1 кг –	1 руб.	Оселедці, 1 кг –	300.000 крб.
Бензин, 1 л –	30-40 коп.	Бензин, 1 л –	30.000 крб.
Один долар США –	60-70 коп.	Один долар США –	160.000 крб.
		Один руб російський –	28 крб.

Не встиг розпочатись Новий рік як сумна подія схопила Володимира Пуйла за саме серце. Його молода дочка Роза, мати двох маленьких дітей потрапила в автомобільну аварію. Водій і свекор загинули, а молода дівчина отримала важкі травми. Довелось Володимиру з дружиною Раєю сидіти біля покаліченої доньки, не відходячи нікуди ні на хвилину, а вона, бідна, весь час втрачала свідомість і тільки приходила до тями, відразу розпитувала про дітей. Варто Володці вийти на декілька хвилин з палати, як донька питала матір:

- Де це батько, що не приходить багато днів?

Інколи серед ночі доньці робилось зле, серце зупинялось і Володька біг шукати чергового лікаря, щоб рятував дочку. Та, слава Богу, залишалася живою молода мати двох дітей. Ще не видужала донька у Володьки, а вже інше горе вчепилось до нього. Сина Володимира, двадцятичотирьохрічного хлопця, жорстоко побили місцеві авторитети – “рекетири”. Він заступався за дванадцятирічного циганського хлопчика, якого принижували. Довелось лікувати ще й сина. Струс мозку, переламані щелепи в кількох місцях, побиті ребра та інше. Тридцять днів молодий хлопець не їв, бо щелепи були просверлені і туди вставлено спиці. Отже, ні жувати, ні відкрити рота було неможливо. Пив хлопець лише молоко та інколи юшку з супу.

І знову горе прийшло в сім'ю Пуйла. Не встиг як слід вилікувати сина, як невдовзі його знову побили якісь хлопці. Цього разу помилково, прийнявши за іншого. Знову лікарня. Після цих побоїв син почав забувати де що покладе, хто, що, кому переказав. Щось сталося із пам'яттю. В цьому ж році сталося ще одне горе. З Києва приїхали “рекетири”. Чи хтось з місцевих хлопців, чи хтось інший направили їх до Володимирівого будинку. Побачивши, що у цигана великий, гарний дім, вони почали вимагати великі

гроші, видумали, що якийсь циган їм заборгував багато грошей і втік. Загадали Володці або знайти і привезти цього чоловіка до них у Київ, або самому віддати його борги. Інакше, застерегаи, хтось із синів буде в них в заставі, або дім злетить в повітря. Як відомо, ці хлопці жартувати не люблять і слів на вітер не кидають. Довелось дітей на ніч відправляти до рідні, а самим з жінкою, поклавши під бока рушницю, ночувати у домі. Бо покидати дім без нагляду було небезпечно. Хтось вночі міг залізти або підпалити і втекти. Бідний циган був мов у пугах. "Що робить?" Серце стискається від відчаю. Боргів по саму шию і під проценти, і так, заробітків немає зовсім. Написав оголошення, про продажу будинку, та кому потрібен у сільській місцевості, великий, двоповерховий будинок. Ніхто навіть не поцікавився. Саме опалення коштує дурних грошей, а ще за електроенергію та за воду, та за телефон, та за вивіз сміття, та ще за щось. Хоч за голову хапайся. Сам собі під старість побудував мороку. А ще заздрість людська. Проходять люди мимо, показують пальцями на дім: "Дивіться, які хороми побудував циган. І де ці цигани такі гроші беруть?! А того і небачать, що Володимир з жінкою, мов раби, кожен рік у сараях від восьми до дванадцяти поросят вигодовують, та окрім того робота день і ніч, в вихідні ще й картинами треба їхати торгувати на дальні базари, вся сім'я як бджоли працюють, а над тим і не задумаються, що великий дім, велике господарство потребують великих витрат, багато енергії і праці, що огорожу треба ремонтувати і фарбувати. Асфальт лагодить. За сараями наглядай, ремонтуй дім, фарбуй. Щоб пофарбувати вікна та наличники потрібні немалі гроші. А де ж їх узяти? Якщо більшість людей живуть у державних квартирах, то вони і горя не знають. Прийшов з роботи, поїв що є і лягай, дивись телевізор. А тут, і підмітай, і ремонтуй, і фарбуй за свої кошти. Ох і помилку зробив Пуйло, що побудував великий дім!

Та хто знав, що колишній державі прийде кінець. При Радянській владі за газ, електроенергію, воду платили копійки. А тепер, може, у сто разів більше. Та вже нічого не вдієш. Терпи поки терпиться, а там видно буде!

Заявив Володька на вимагачів-рекетирів у шостий відділ міліції, та так ніхто і не з'явився. Що воно сталось, нічого нікому не треба. Що воно за влада? Телефонуєш до міліції

- Скоріше рятуйте, бандити в хату лізуть.

А вони відповідають:

- Привезіть нам бензину, тоді ми приїдемо.

Ще одне горе вчепилось до Володьки. У Раїси на нозі прорвало вену, бо в неї був тромбофлебіт. З ранки почала сочитись кров, довелось чоловікові терміново везти жінку в обласну лікарню. Лікарі заспокоїли чоловіка, запропонували видалити хвору вену на нозі, і пообіцяли, що через тиждень його жінка буде танцювати. Операція дуже проста, гарантія – сто відсотків. Володимир з Раїсою згодились. Заплатив лікарям Володимир, щоб краще старались і операцію було зроблено. Всі інші жінки, яким в той день було зроблено подібні операції, що лежали в одному відділенні з Раїсою, через два-три дні почали підніматися і потихеньку ходити. А у Раї ні з того, ні з сього піднялася температура: до 41°. Лікарі підняли тривогу, всі намагання збити температуру були марними. Лікарі боялися за життя Раї. А бідна жінка страждала, їй все гіршало і гіршало Майже два тижні лікарі не відходили від циганки. Якщо вдавалось на деякий час збити температуру, жінка розповідала чоловіку, що до неї кожен ніч у палату приходив померла свекруха – Володьчина мати. Прийде після півночі, уся в чорному, сяде в ногах на стільці і мовчки висидить до ранку. Щось чекає. Довго лікарі боролись за життя Раїси і таки перемогли. Потроху, потроху жінка стала видужувати. Але що сталось з доброю,

милою жінкою? Характер у неї змінився, немов і не вона. Лагідна жінка стала суворою, злою, нервовою. До чоловіка, мов до ворога. Не довіряє, жодного слова не змовчить. Лице, руки, ноги – усе жінчине, а от характер став зовсім інший. З таким характером Володимир ніколи б не посватав би її парубком, а тепер мусить змиритися.

Та найбільше горе чекало Володимира попереду.

Рік 1995 ще не скінчився, був тільки вересень місяць. Родичі по черзі приходили у двір до Володимира Пуйла і цілий день чергували, чекаючи на крутих хлопців з Києва. Приїзду незваних гостей чекали і не знали, коли і в який день вони з'являться. Разом з родичами приходив і Микола, єдиний брат Володимира, на якого він міг покластися як на самого себе. За свого брата Микола міг піти без роздумів і в вогонь, і в воду. Та і не було у Володьки нікого більше в світі, окрім дітей і брата. Мати померла, вітчим помер ще раніше, рідного батька навіть не пам'ятає, усі дядьки, тітки повимирали. Хоч і сам циган ще не старий, всього сорок чотири роки, та хочеться, щоб поряд хтось був із старших родичів, або хоч хтось із рівних по роках. Тож приходив Микола до брата кожен день, стараючись, щоб сім'я Володимира не зосталась віч-на-віч із рекетирами. Та одного дня він не прийшов, а з'явився наступного із цілком в руці, важко на нього спираючись і тягнувши припухлу ногу. У дворі вже сиділи цигани-охоронці, тож зараз підняли сміх:

- Ти що, невдало до жінок ходив? - сміявся один.
- Тебе що, Нінка побила? - сміявся інший.

Микола і собі сміявся, піддакуючи їм. Володимир запитав брата:

- Що трапилось? Де підвихнув ногу?
- Ніде! Мов би ніде не падав, не спотикався, а нога болить, не можу на ній стояти.
- Та то десь підвихнув і не пам'ятаєш.

На вечір Микола іти не міг, довелось відвозити автомобілем додому.

Через декілька днів нога розпухла ще більше. Що ж воно таке? Пішов Микола у лікарню і його поклали у стаціонар. Через декілька днів пішов Володька до лікарні провідати брата. Хворий брат сказав, що лікар хоче поговорити з Володимиром. Той не затримався і зараз же пішов до лікаря у кабінет.

- Добрий день, Іване Павловичу. - привітався ром до завідуючого відділенням травматології. Вони були гарно знайомі.

- Заходь, Володимире, присядь. - Лікар щось писав і мав заклопотаний вигляд. Трохи ще пописав і відклав ручку вбік і якимось несміливо, винним голосом заговорив:

- Розумієш, в твого брата якісь незрозумілі аналізи. Чи воно, може, обладнання в нашій лікарні застаріле, чи спеціалісти помиляються, але тобі треба повезти Миколу в Черкаси у обласну лікарню і зробити більш точні аналізи.

- Які аналізи? Крові? Чи мо, якісь інші?

- Розумієш, - виправдовувався лікар, - я два рази загадував робити аналізи крові у Миколи і обидва рази якісь вони незрозумілі.

- А що ж там вони показують?

- Та показують, що у Миколи дуже низький вміст гемоглобіну.

- А якщо ці аналізи вірні, то що воно означає? - не міг второпать Володимир.

- Та, розумієш, я в цій сфері не дуже тямлю, в обласній перевірять і все роз'яснять.

Іван Павлович почав виписувати направлення на Черкаси. Володимир задумався: "Якщо малий вміст гемоглобіну в крові, то що воно означає?" Почав згадувати із колись прочитаного, почутого: В крові є якісь червоні і білі тільця. Гемоглобін – це, мабуть, червоні тільця. Якщо червоних мало, значить білих

більше. Якщо в крові білих тілець більше, то значить – білокрів'я.” Ще не вірячи і не відчуваючи всього жаху, Володимир запитав:

- У нього підозра на білокрів'я?!

- Та щось схоже, але я говорив, що я не спеціаліст в цій сфері, перевірте і знайте точно, - не хотів лякати добрий лікар. Володимир спокійно взяв направлення і пішов у палату до брата. Там він сказав, що треба завтра їхати у обласну лікарню на обстеження. Володимир вів себе спокійно, бо ще не усвідомлював тієї біди, яка насувалась на них.

Вийшов з лікарні, сів на лаві під деревом і замислився.

Навкруги все цвіте і бує, яскраво світить сонце, весело щебечуть пташки. Та невесело Володимирі Пуйлу, важкі думки обсіли голову.

Пригадалося йому, як на початку цього року донька Роза, скалічена після аварії, простягала з катаалки до батька руки і благала: “Батьку, врятуй!” Як боліло його серце за рідною дитиною, скільки безсонних ночей провів в лікарні біля хворої

Пригадав побитого, з переламаними щелепами сина, який місяць нічого не міг їсти. Як страждало, мучилось, переживало батьківське серце. Це теж у цьому році.

А дружина, яка ледь не віддала Богу душу. Майже три тижні безсонних ночей біля неї, а винагорода – зло, прискіплива, жорстока людина, від якої день і ніч сварки, скандали, підозри. Куди зникла та ніжна, ласкава, турботлива Рая? І, як на зло, ще й київський рекет вчепився, весь час переслідують, погрожують.

І це все за один рік. Та, мабуть, цього замало. А тепер і брат, ось у цій самій лікарні, з підозрою на рак крові. Недарма кажуть в народі: “Як прийшла біда, то відкривай ворота”.

Гіркі сльози покотилися по щоках, розпач роздирав душу, питання без відповіді стояли перед очима: “Що

робити? Хто допоможе? Як врятувати брата? Як? Що зробити, щоб жінка стала такою, як раніше?" БЕЗВИХІДЬ! Серце калатало в грудях, мов у затравленого звіра. Безсилля пригнічувало. Біль виливався зовні гіркими, пекучими слізьми.

Перехожі мовчки поглядали на цигана, котрий гірко плакав, інколи зупинялись, мовчки хитали головою, співчували і йшли далі своєю дорогою.

Хто може допомогти страждаючій душі?

На другий день з самого ранку Володя з Раєю і братовою жінкою Ніною посадили хворого Миколу в автомобіль і поїхали в обласну онкологічну лікарню. Микола був малограмотний і йому збрехали. Сказали, що підозра на якусь нестрашну хворобу і потрібно перевірити. Добре, що на приміщенні онкологічної лікарні не було напису. Нове, велике, дев'ятиповерхове приміщення дихало чистотою, фарбою і жахом. Минуло декілька днів і було встановлено точний діагноз – лейкомія! Одна з найтяжчих форм, монобластний варіант, а в народі – скороспішний рак! Тримісячний! Дивився Володя на Миколу і вже бачив, як він тяжко вмирає, страждає від болю, бо рак – це смерть! Ніхто ще не врятувався.

Уявив Володимир, як при вході до братової хати стоїть віко домовини, оббите чорною тканиною, посередині білими стрічками набито хрест, засмучені люди прийшли попрощатися з небіжчиком...

Микола лежав в окремії палаті для тяжко хворих. З кожним тижнем, з кожним днем, з кожною хвилиною йому гіршало. Ліки не допомагали. Лікарі запропонували хіміотерапію і Володимир погодився. Тіло хворого посиніло, полегшення не настало. Ноги розпухли, Микола майже не ходив, тільки по нужді і то за допомогою милиць та жінки.

Володимир зайшов до завідуючого відділенням гематології Віктора Парамонова. Слово за слово і згорьований циган відкрито запитав:

- Скажіть, будь ласка, чи є шанс, що мій брат житиме? Чи є якісь ліки, чи, може, є якісь ворожки, екстрасенси, які б за великі гроші врятували мого брата? Парамонов терпеливо роз'яснював Володимиру, що шансів вилікувати Миколу нема. Якби хтось врятувався від цієї хвороби, про це заговорив би весь світ, що лікарі можуть тільки полегшити страждання хворим.

- Скажіть, будь ласка, лікарю, скільки часу може прожити мій брат?

- Найбільше – півроку, але його хвороба прогресує дуже швидко.

- А, може, де за кордоном лікують такі хвороби за гроші? Я б продав свій дім і повіз його лікувати.

- Найкраще такі хвороби лікують в Ізраїлі, але це коштує великих грошей. Та і гарантій вам ніхто ніяких не дасть. Змиріться, Володимиру Миколайовичу, ваш брат приречений, хоч це і жорстоко, але обнадіювати вас я не хочу і не можу.

Довго думав Володимир, зважував за і проти, шукав виходу, щоб врятувати брата.

Минуло кілька днів і знову Володя постукав у двері лікаря.

- Скажіть, лікарю, якщо я і ще декілька чоловік згодилися б перелиту нашу здорову кров Миколі, замість хворої крові, може таким чином ми врятуємо йому життя?

- Розумієте, в людині все так збудовано розумно і хитро, що я дивуюсь сам. Людська кров народжується у спинному мозку і приблизно через п'ять-шість тижнів помирає, а на її місці весь час народжується інша, нова. Тому сенсу переливання крові немає. Самі зрозумійте, надто короткий термін її життя.

- Мені не віриться лікарю, що мого брата неможливо врятувати, адже безвихідних ситуацій не буває!

- Бувають! У вашого брата якраз така ситуація. Але я вичитав, що за кордоном у Німеччині є нові ліки, які непогано допомагають хворим, таким як ваш брат. Якщо ви зумієте дістати їх, то ми спробуємо поборотись з його хворобою. Але застерігаю, що в Черкасах ви їх не знайдете, хіба що в Києві.

Наступного дня Володимир з сином ходив по аптеках Києва і шукав дефіцитні ліки. Ніде навіть не чули про них. Та ось біля входу центральних аптек, до Володимира підійшли хлопці, які тихцем, з-під поли, торгували дефіцитними ліками.

- Що ви шукаєте? Може вам рідкісні дефіцитні ліки треба, говоріть, ми допоможемо. Володимир запитав в них:

- Ви можете дістати ліки від лейкемії? Отакої-то назви?

- Від білокрів'я?

- Так.

Один із їхньої компанії пообіцяв зателефонувати в Німеччину, якщо там є такі ліки, то їх передадуть літаком, але це буде через два-три дні і коштують вони дуже дорого. Володимир згодився, дав завдаток, залишив телефон, а нового знайомого номер телефону записав собі. Як не було, але ліки дістали, і через декілька днів Володимир їх вручив лікарю Парамонову. Той аж здивувався такій швидкості. Нові ліки було прокрапано Миколі, та полегшення не настало. Натомість хвороба прпогресувала швидкими темпами. У Миколи розпухло горло, аж страшно було дивитись, всі зуби в роті почали хитатись, а ясна кровоточити. Гляне Володимир на помираючого брата і швидше виходить на східці у коридор, де не було людей, плакати, щоб ніхто не бачив. А бідний Микола робить вигляд, що йому нічого не болять, що йому вже краще, що наступного тижня буде їхати у села торгувати товаром, бо і так залежався в лікарні, грошей немає, - заспокоює старшого брата, аби той не хвилювався. А у

Володимира ще сильніше серце розривається. “Що робити? Як врятувати брата?” І надумав чоловік забрати його з лікарні, і повезти в столицю, у Київ, в інститути, та республіканські лікарні. Все одно тут ніякої гарантії не дають, а в столиці, може, хтось врятує чоловіка. Про всяк випадок Володимир вирішив нікому не говорити, що Микола лежав у Черкаській онкологічній лікарні і що його аналізи відомі.

Добившись у Київ, в інститут саркоми, згорьований Володимир зі слізьми на очах упрохав професора перевірити діагноз його брата, бо сільські лікарі не розуміються на цих хворобах. Тут же професор наказав взяти у хворого кров на дослідження, а Володимира попросив зателефонувати завтра після трьох годин, коли діагноз буде відомий. На другий день циган зателефонував у Київ та дива не сталось, професор підтвердив діагноз. І лікувати хворого відмовився. Зателефонувавши родичам у Москву, Володимир попросив знайомих піти в інститут гематології і взяти телефони головних спеціалістів цього закладу, щоб можна було до них зателефонувати.

Через декілька діб Володимир вже говорив по телефону з професором цього інституту на прізвище Червонобаб. Розпитав професор Володимира скільки років брату, який діагноз і все, що написано в діагностичному листі. І відмовився чоловік від великого гонорару.

- Привезти ви можете, покласти на лікування можемо, це коштуватиме великих грошей та гарантії немає. Так і відповів чоловік. Пробуйте, лікуйте дома, але шансів у вас нуль.

Не може Володимир знайти спокою, плаче і вдень і вночі, очі блищать мов у навіженого. Надумав їхати в Київ у Ізраїльське посольство, адже чув, що там найкраще лікують хвороби крові. Поїхав, пробився, та і там відмовились взяти на лікування:

- Шансів нема, ваш брат приречений. Змиріться!

Відвіз Володимир брата назад в Черкаську обласну онкологічну лікарню, поклав до добре знайомих лікарів у відділення гематології, а сам приїхав додому і вирішив напитися горілки від безвихідної ситуації. Нап'ється бідний чоловік, а забути про помираючого брата не може, плаче весь час аж страшно дивитися. Просинається серед ночі, рве чуб на своїй голові і знову плаче: "Чому молодий брат, який і світу не бачив, помирає? Краще б самому померти, хоч трохи більше прожив на світі". Діти і жінка стараються не пускати одного Володимира нікуди, завжди хтось поряд (боялись, щоб не заподіяв собі смерть).

А Миколі з кожним днем все гірше і гірше. І ось одного дня вирішив Володимир звернутись за допомогою до Бога. Подивився чоловік, щоб нікого поруч не було, щоб не сміялися і тихенько пішов на другий поверх, де в кутку стояли старовинні святі ікони. Став нещасний циган на коліна і, плачучи, почав благати Бога. Обіцяв, що якщо брат житиме, ходитиме з ним до церкви. Обіцяв чоловік, що брат буде зразковим сім'янином і більше ніколи ніхто від нього поганого слова не почує. Обіцяв, що брат не буде пити горілку і ще багато чого наобіцяв. І, постоявши на колінах перед образами Божими, пішов до своєї спальні і так заснув зі сльозами на очах. Приснилось чоловікові, що молитви його дійшли до Бога. І на прохання Володимира, Микола, брат його, видужає і житиме майже три роки і помре перед Пасхою у 1998 році. Прокинувся Володимир з сяючим обличчям, сповнений сили і здоров'я. І в перше чергу розповів своїй жінці, що Микола, буде жити ще три роки. Та сердита жінка навіть не поглянула на чоловіка, пішла від нього, мов і не чула. Тоді Володимир знайшов старшого сина і розповів, що йому приснилось. Син промовчав, мабуть, подумав, що у батька з розумом не все гаразд. Цілий день Володимир ходив схвильований, в радісному настрої. Той день не виходило йому їхати в

Черкаси, тож він з нетерпінням чекав наступного, щоб провідати брата. Тієї ж ночі йому видівся ще один сон, де його застерігали, щоб він нікому не розповідав, що його брату жити три роки, бо інакше все повернеться назад як і було.

Приїхав Володимир з жінкою в лікарню, а назустріч вже спить лікар Парамонов. Посміхається.

- Володимире Миколайовичу, диво! У вашого брата Миколи хороші аналізи! У нього почала відновлюватись кров з кращим гемоглобіном, ніж у вас або у мене. Через тиждень він буде виписаний з лікарні повністю здоровим.

Володимир обняв лікаря.

- Це не диво, це Бог, який на небі! Все в руках Всевишнього, що Бог захоче, те і зробить. Ось куди треба звертатись!!!

=

Володимир в центрі, зліва від нього брат Микола, що
нещодавно повернувся до життя, та справа від нього
товариш Петро з Донбасу. Рік 1996

МИКОЛА ПРАЛ ЖУНДІЛЯ
(ВОСКРЕСІННЯ МИКОЛИ)

РІК 1995

Яке прекрасне життя! Синє небо, яскраве сонце, буїне цвітіння трав, веселий щebet пташок. Все приносить радість, все радує душу.

Володимир Пуйло немов прокинувся від важкого довгого сну. Неначе з важких пут звільнився, радість життя знову вселилась у цигана. Куди б не йшов, щоб не робив – посмішка щастя і радості не сходить з обличчя. Як же не радіти! Приречений на смерть від важкого недугу єдиний брат, якому тільки-но виповнилось тридцять вісім років, ожив! Зуби, що хиталися, укріпилися і перестали кровоточити. Замість рідкого волосся виріс густий, кучерявий чуб чорного кольору. Хворі, опухлі ноги, набули звичайних розмірів Микола закинув милаці, без яких не міг і кроку зробити. Червоні, кров'яністі, страшні очі, стали нормальними. Лице, що було синім від хіміотерапії, знову стало смаглявим. Сядуть брати пити чай разом за циганським столом, а Володимир від щастя не знає, що робити, як дякувати Богу, що він поміж мільярдами людей-пісчинок побачив цигана Володимира і почув його, згодився відповісти на прохання, повернув здоров'я і життя його єдиному братові. І за себе радіє Володимир, що блукав у житті немов уночі в лісі, не знаючи дороги. А тепер Бог вивів його на вірний шлях: "Іди, чоловіче, не блукай, не збивайся з дороги." Радий Володимир, що все таки є Бог, і що Він все чує і все бачить.

Після братового видужання Володимир жадібно накинувся на читання християнської літератури. Треба було надолужувати згаяні роки. З кожним місяцем, кожною книгою чоловік краще розумів православну літературу і основи християнства. Та скільки б не

читав, все одно з кожним днем вичитував і дізнавався щось нове. Старався до всього, до кожної дрібнички доходити своїм допитливим розумом за допомогою літератури. Спочатку не міг зрозуміти, чому Ісус дозволив смертним людям розп'ясти себе на хресті. Чому дозволив знущатись з себе і бити, плаювати на себе і замучити до смерті. Адже міг перетворити їх на порох. І лише з плином часу, коли віра вкорінилася в нього, він зрозумів, що Ісус, син Божий, зійшов з неба до людей, щоб навчити їх любити один одного, бо Бог є любов. Усі люди на землі є діти Божі і Він усіх нас дуже любить: і чорних і білих, і розумних і дурних, і великих і малих. Ісус помер, щоб ожити - воскреснути. Щоб люди повірили, що Він Бог. Бо тільки бог сильніший від смерті.

Перший рік після Миколиного одужання обидва брати частенько молилися перед іконами. Микола, будучи малограмотним, відчував серцем святість Божу, завжди гірко плакав, повторюючи за братом слова молитв. Потім обидва брати повінчалися у церкві зі своїми дружинами, бо були досі невінчані. На Свята обидві сім'ї ходили разом до церкви. Та пройшло років півтора і Микола почав уникати зустрічей з братом. Він знову почав пити горіаку. А потім він вирішив, що зовсім нічим не хворів, то лікарі придумали хворобу, щоб викачати у брата більше грошей.

Поступово Микола почав відступати від віри. Спочатку перестав запалювати лампадку перед іконами, перестав молитися. В святкові дні напивався до безтями, вважаючи, що так і потрібно святкувати. А де горіака, там і сварка. Постійна гризня в Миколи з жінкою. Ніна Каганчиха і до цього була бідовою жінкою, а то стала, немов на зло, ще бідовішою. І пішло-поїхало. Як не благав Володимир, як не переконував брата взятися за розум, нічого не допомагало.

ВІГОДЯКО КАМЛІМОС

(БЕЗУМНЕ КОХАННЯ)

РІК 1997

Після того, як помер обранець Алуміні Рамеш пройшло декілька років. Перший стрес від небезпеки, що хвора смертельною хворобою притупився. Лікарі постановили, що вона є носій СНІДУ і що може жити невідомо скільки чи рік, чи п'ять, чи більше. Але потрібно своєчасно перевіратись у спеціалістів, проходити курс лікування та вживати спеціальні ліки. Ця хвороба для лікарів мало відома була на той час. Тож спеціалістів було обмаль. Родичі, які по первах навіть до хати не підходили, потроху осміліли. А деякі навіть заходячи в хату, почали пити чай. Потім розповідали іншим, що ця хвороба не така й страшна, он уже скільки років прожила хвора Алуміна і дитина, а ще скільки проживуть – невідомо – заспокоювали себе і родичів.

А Алуміна як була красунею так, і зосталася нею. Деякі жінки, випадково подивившись на її красу, відходили вбік і відвернувшись мовчки плакали. Вони знали, що ця чудова квітка в будь-який час може раптово померти.

Одного разу приїхав в Смілу молодий циганський хлопець, комерсант з Донбасу на прізвище Руслан. Він привіз гарну посуду на продаж і почав розвозити своїм автомобілем по циганських домівках, запрошуючи купляти. Таким чином потрапив у дім до Володимира-молдавана. Він знав, що там живе молода жінка, хвора на СНІД. Тож оберігався і навіть боявся. Розставив парубок посуду на столі у веранді – вибирайте – назвав ціну, а в цей час з іншої кімнати і вийшла вона – красуня Алуміна. Як поглянув парубок в її очі, тож зараз же і зів'яв, перепутав ціни на товар, сів на стілець і втратив дар мови. Посміхнулась до

нього за звичкою молодиця і він трохи ожив, почав щось говорити інше, не по темі. Володимир та Галина вибрали у парубка декілька сервізів чайних та кавових, але попрохали в борг, пообіцявши віддати гроші наступного тижня. Хлопець не заперечував. Як вийшов з хати, ледь пам'ятає, немов у сні. Декілька днів не їв майже нічого Руслан, замислився глибоко-глибоко, мабуть перший раз у своєму житті.

Наступного тижня розраховалися батьки Алуміна з парубком і він сів разом з ними пити чай як годиться за звичаєм у циган. Розпитував молдаван, як живуть рома в Донбасі, якого хлопець роду-племені, хто батьки, як влада відноситься до циган, чи по базарах торгують як і по всій Україні, і як корінне населення відноситься до циган, як місцева молодь дружить з ромською молоддю та ще багато чого.

Потім підійшла Алуміна і запитала у Руслана „Чи він не їхатиме мимо Черкас, щоб підвезти її до дитини в лікарню„. Йому було по дорозі. Руслан їхав не поспішаючи, бажаючи чим довше поговорити з Алуминою. Потім біля лікарні почав виглядати її кожен день. І заблаукав хлопець у коханні як муха в павутині. Може з місяць боровся хлопець з своїми почуттями, мучився, страдав, роздумував. Алуміна весь час була в голові. В решті-решт вирішив парубок женитись на красуні. Він знав, що батьки не дадуть згоди, тож нічого їм не говорив. Коли хлопець запропонував Алуміні стати його дружиною – та розгубилась і розплакалась. Розповіла вона щиро від усього серця, що хвора на СНІД і може раптово померти влюбий час і що її дитина теж хвора, і що вони обидві потребують лікування. Тож краще нехай забуде її хлопець, а знайде іншу не хвору, яка б змогла б народити йому здорових гарних дітей.

Та хлопець не відступав. Він сказав що все гарно обдумав, сказав що закоханий у неї до самого серця. Що все одно помре від кохання, якщо не буде коханої

поруч. Майже тиждень умовляв Руслан Алуміну, не відступаючи від свого наміру – а вона ні в яку. Умовляла Алуміна його, щоб забув за неї, що кохання минеться і якщо він не відступиться, обіцяла повідомити все його батькам. Нічого не допомагало, хлопець не відступав. Згодом, бачачи що Руслан все обдумав і не відступиться, вона згодилася за умови, що він все розповість своїм батькам і отримає їхню згоду.

Вона боялася батьківського осуду і ненависті. Поїхав Руслан у Донбас і через якийсь тиждень приїхав. Він сказав, що батьки дали згоду.

Вибравши час, Алуміна і Руслан, не сказавши нікому нічого, поїхали на Донбас. Алуміна написала листа своїм батькам, попросила доглядати дитину в лікарні і повідомила, що вона поїхала з Русланом. Зараз не може написати куди. Пізніше повідомить в іншому листі.

Згодом почули батьки Русланові, що син женився на хворій СНІДом жінці, ледь не померли від жаху. Де його не шукали не могли знайти. Мов розтанули в тумані невідомо де пара молодих закоханих людей.

Плакали, проклинали Алуміну-звабницю, шукали, шукали, і тільки через декілька місяців вийшли на слід. Руслан разом з Алуміною жили в центрі Донецька в найтій квартирі і нікому про себе не повідомляли. А потім було уже пізно розлучати коханих. Минуло рік чи півтора і народився у молодят хлопчик. А ще через якийсь час захворів Руслан і коли в лікарні перевіряли його кров – виявили ВІЛ-інфекцію. При перевірці крові у новонародженої дитини – ВІЛ-інфекції не виявлено. Батьки зраділи безмежно. Скільки проживуть на світі ця пара людей – невідомо нікому. До них майже ніхто не ходить в гості, їх на свята та на весілля ніхто не запрошує, та вони й самі нікуди не набиваються. Живуть у мирі та злагоді, пестять дитя, своєчасно проходять медогляди та

лікування і живуть. Поки що живуть. А там що буде те й буде. Навіть страшно подумати. Таке але безумне кохання.

РІК 1998

Різдво. Повен дім гостей у Володимира Пуйла. Танцюють, співають, колядують. Всі сміються, радісні, веселі. Свято. На столах їсти, пити - всього вдосталь. Та господар майже не їсть, не п'є. Трохи посидів у задумі і пішов у свою спальню. Зачинив двері, ліг на ліжко і замислився. Пити горілки не хочеться – хоч стріляй, їсти теж не хочеться. Спротивились чоловікові п'янки - гуаянки. Якби його влада, то горілка зовсім зникла б з землі. Адже вона веде до горя і біди. Тільки подумати, скільки людей життя згубило через цей проклятий напій. Лікарні переповнені тими, хто захворів від неї. Тюрми переповнені людьми, що під п'яну руку скоїли злочин.

Перестав Володимир вживати м'ясо. Став постувати. А як же хотілось шашличку з вогню, бо колись без м'ясних страв не обходилося, та відвертав очі і носа циган і йшов геть, щоб не дивитися, як інші смакують запашним м'ясцем. Коли запитували його, чого він не їсть м'яса, відповідав: "Бог створив небо і землю і все, що на землі, у повітрі, у воді. Бог є Отець всьому живому на світ, він є Батько, і ми всі створені Богом його діти – браття. Ми убиваємо своїх менших братів: телят, свиней, баранів, птицю і з'їдаємо їх. А вони нічого не можуть вдіяти, бо ми розумніші і сильніші. Будова тварин і людей в принципі одна і таж. Ми дихаємо повітрям: і люди, і тварини. У нас є вуха, ніс, очі, тіло, кістки, кров, печінка, легені, серце – і в тварин усе це є. Ми усі живемо тимчасово, прийде смерть і ми помremo. Тому нікого не потрібно вбивати і їсти. Нехай і сильніші не вбивають слабших і не їдять".

Циган набирився християнського розуму і терпіння. Всі незрозумілі питання з'ясовував у священника. Найбільше бажання з'явилося, щоб хоч один онук вивчився на священослужителя. Щоб у старості приходити на службу в церкву і отримувати причастя з рук онука. Отож, лежав чоловік в спальні на ліжку і підраховував, скільки місяців ще жити на цьому світі залишилося брату. Виразував, близько чотирьох. І засумнівався: невже оцей здоровий, мов бик, брат, який п'є горілку стаканами і не п'яніє, який їсть, мов голодний лев, який весело співає і танцює, який радіє і жартує від серця, лежатиме скоро непорушно в домовині мертвим. Не вірилось.

РОМЕСКО МИРІМОС (СМЕРТЬ МИКОЛИ)

РІК 1998

Ніч. З другого на третє квітня.

Районна лікарня Золотоноші, другий поверх, окрема палата. На ліжку лежить у напівзабутті помираючий Микола. Навколо сидять всі рідні. Микола любив їх усіх і за кожного з присутніх пішов би у вогонь і в воду. Всі прислухаються до кожного подиху помираючого молодого чоловіка. Тут і Володька, брат, з дружиною Раєю. Тут і жінка його Ніна Каганчиха, тут і двоюрідний брат Дмитро з дружиною Рітою. Неспокійно лежить Микола, то повертається, то стогне, то очі відкриває, когось шукаючи.

- Що, брате, дуже важко? - нахилившись питає Володимир.

Микола, поглянувши на брата, відповідає:

- А ти як думаєш? - і знову закриває затуманені очі, починає болісно стогнати.

- Що робити? Побігли до чергового лікаря.

- Ідіть, будьте ласкаві, зробіть якийсь укол, бо стогне помираючий чоловік.

Лікар попросив, щоб до нього прийшов Володимир.

- Що ви хотіли? - запитує ром.

- Як би вам пояснити, щоб було зрозуміло?

- Говоріть, я зрозумію, за час хвороби брата я багато чого дізнався.

- Одним словом, ваш брат знаходиться в безнадійному стані, він живий за рахунок молодого, здорового серця. Ракові клітини зруйнували всі перепони до мозку і вже руйнують мозок. Він перестав розрізняти кольори, все стало чорно-білим. На додачу ми не можемо вже декілька днів поставити йому крапельницю, навіть через катетер у шиї. Всі судини звузились так, що ліки не проходять. Так що будьте мужнім, я бачу, що поміж присутніми один ви спокійний і врівноважений, тому і розповів усе. Заспокойте присутніх, щоб не кричали, навкруги багато хворих людей в палатах, яким потрібна тиша.

- Дякую, лікарю, за відвертість, але про його смерть я знав ще майже три роки тому.

Коли Володимир повернувся до палати, брата Миколу обступили і притримували, щоб не впав майже всі присутні. Він марив і стогнав, метаючись на ліжку.

- Зараз він заспокоїться, - сказав Володимир. Він став біля брата, повернув лице на схід сонця, де знаходиться Бог і почав читати напам'ять молитви. З кожною молитвою хворий заспокоювався і не стогнав. Через хвилину десять Микола спокійно спав, а всі присутні сиділи навкруг, мов миші. І почав Володимир розповідати про сон, який приснився йому недавно, коли він під час молитви попросив Бога дати пояснення про братову хворобу. І приснилась Володимиру викопана в землі яма. І побачив чоловік у цій ямі маленьке ніжно-рожеве поросятко з ріжками на голові. Воно було товстеньке і жирне, але страшно прожерливе. Весь час клацало зубами аби щось їсти і

істи без перестану. І так як у ямі харчів не було, то це поросятко їло навіть землю. Їло, їло, неперестаючи. Прокинувшись, поглянув чоловік на годинник, було три години ночі. А коли Володимир прийшов ранком до брата Миколи, який раніше мучився від болю, то брат сказав, що йому зараз добре, нічого не болить, немов він зовсім не хворий. І це полегшення трапилось з ним сьогодні, приблизно о третій ночі. І зрозумів чоловік, що прожерливе поросятко з рижками, то і є ракова хвороба, що так жадібно їсть людське життя. І, подумавши, вирішив, що жадібна тварина скоро проїсть землю і знову ввійде в Миколу, щоб довести його до смерті. Цей сон запам'ятався надовго. Згодом він подумав: "Чи не є він застереженням до людей, аби ті не їли свинячого м'яса, бо воно є нечистим для людей? (згадаємо, що поросятко було з рижками, а рижки – це знак нечистої сили). Згадав Володимир, як декілька тижнів тому після чергового скандалу Миколи з дружиною він прийшов і майже плачучи умоляв брата, аби той не пив горілки і не скандалив, щоб ходив до церкви і Бог дасть йому здоров'я і життя до ста років. Та Микола і слухати не хотів.

- Ти хочеш, щоб я з Каганчихою жив сто років?! Та мені краще померти сьогодні, чим жити з нею! І зрозумів Володимир, що нічого не допоможе брату, що той помре, бо віра Божа не вкорінилась в ньому. І якщо він не помре, то може ще якихось гріхів натворити. Він не впустив Бога в серце. Микола помер третього квітня перед Пасхою, не доживши дев'яти днів до свого дня народження, до сорока одного року. Похоронили молодого чоловіка у Золотоноші на цвинтарі поруч з матір'ю та вітчимом. Зїхалося багато циган з багатьох областей України, щоб провести чоловіка в останній путь і побажати йому царства небесного. Володимир майже не плакав. А що плакати? Він же пішов додому. Нехай на багато раніше, ніж хотілось. Він там не сам, там на багато більше родичів і

друзів, ніж тут. А Володимир ще не поспішає туди. Якщо вже Бог послав у цей світ, на цю землю, то треба насолоджуватися життям. Колись прийде час і обидва брати, вірніш душі їхні, зустрінуться там, де і повинні зустрітись, але це буде колись.

ПХАРО ДЖУВІМОС (ВАЖКЕ ЖИТТЯ)

РІК 2002

Прошло майже сім років, як Герасим з жінкою збанкрутіли. Не стало гарного будинку, автомобіля, меблів, забули про звичний уклад життя, яким жили за часів радянської влади, коли обоє працювали на гарних роботах, а на вихідні дні ще й їздили підроблять мальованими картинами. Зараз картини нікому не потрібні, роботи немає, все, що колись нажили, попродали і віддали борги, які так підступно і хитро начепив на них такий "гарний кум Ашот". Живуть бідні рома на краю міста, у старій хатці бідно-пребідно. А ще й на додачу інша біда вчепилась. Син – дорослий парубок, якому вже двадцять років, у якого є дружина і мале дитя і який живе разом з батьками у тісноті, почав курити дурман-траву. Як не просили, як не вмоляли, та все даремно, вже і в психлікарню клали, та він і там діставав якісь таблетки і завжди був під кайфом. Воно б і нічого, ну що ж курить, то нехай смалить. Так не вистачало сили і терпіння. Звідусіль прибігали роздратовані рома, там гроші вкрав, там самовар старовинний, що залишився від батьків, у інших ромен каструлі повитягував з хати, поки їх не було вдома і, що цікаво, не можна було нічого довести. Ні в чому не зізнався. Не я, й годі! Зі спокійного хлопця, став бідовим, вічноусміхнений нахабною посмішкою монстр. З хати, і так опустілої, повиносив

все, віддав за наркоти. Батько спочатку боровся з сином, а потім змирився, затих, ні слова, ні півслова, мовчить і край. А мати плаче, проклинає неслухняного сина, молить Бога аби син помер. Крім сина-наркомана в цій сім'ї було ще двоє дітей, доросла донька з дитиною, що розлучилась з чоловіком, і менший син, йому близько дванадцяти років. Тож сім'я велика, їсти потрібно, а заробітку нема.

Допіка жінка Герасима:

- Он інші чоловіки їздять, заробляють. В Західну Україну по поросята, металобрухт по селах скупають, на базарах торгують та якоесь живуть, а ти мов здурів, нікуди! Пішов би попитав, може, де б грошей на товар позичив, та привіз якогось товару і розкручувались би.

- Хто тобі дасть грошей? Усьому світу заборгували, соромно людям у вічі дивитись! - огризнувся чоловік.

- То піди до "крутих" візьми, постав хату під заставу, може, позичиш доларів триста під проценти.

- А як не вийде розкрутитись? Тоді що?

- Якщо язиком молотимеш, а діла не робитимемо, то точно не розкрутимось, та ще й з голоду повмираємо.

Нічого робити! Взяв Герасим домову книгу і почалапав до "крутих" бритоголових хлопців. Як би то не було, але хлопці гроші позичили, навіть домову книгу не взяли, під п'ятнадцять відсотків на місяць, з умовою, якщо кожен місяць проценти не приноситиме, то і на них теж будуть нараховуватись проценти. Позичив триста доларів.

У найближчу неділю разом з іншими ромами поїхав по товар в Одесу. На дворі травень місяць, давно минула зима, а Герасим привіз зимових курток із шкірозамінника.

- Що ти зробив? Кому вони зараз потрібні? Людей на базарах і взимку топило від них, пройти ніяк, цілу зиму навкрути по базару ці куртки очі драгують, а ти й літом їх припер.

- А що, не дорого попались, то і взяв!

- Почім же це не дорого?

- По тридцять п'ять гривень.

- Так вони ж і зимою по такій ціні, може, на гривню, на дві дорожче, чого ти не набрав літніх шльопанців чи ще чогось літнього?

- А я знаю! Що взяв, то взяв, якось буде.

Вивіз ром свої куртки на базар, розвісив, закурив і чекає покупців. На дворі спека неможлива, покупців багато, але купляють літнє, а на куртки навіть не дивляться. Не дивно, що він нічого не продав, а за місце торгівлі заплатив, за мікроавтобус, що привіз на базар теж заплатив. Купив чаю, випив стаканів зо два та сигарет пачку, та додому щось їсти треба взяти. Тож довелося одну куртку віддати за тридцять гривень, дешевше, ніж сам придбав і потратити ці гроші. На іншому базарі історія повторилась. Так цими куртками торгував ром-невдаха ціле літо, а під зиму не зосталось ні товару, ні грошей. Ще цілу зиму ром якось крутився, щось обіцяв крутим хлопцям, та вони не дуже й наполягали на поверненні боргу, чекали коли збереться гарна сума. І коли вже набігло дві тисячі доларів, прийшли до Герасимової хати.

- Слухай, цигане, не жартуй, пора віддавати борги, бо ми приймемо міри.

Ці хлопці жартів не люблять, тому дали йому часу ще місяць, а потім розрахунок.

На ті часи Герасим їздив по селах, купував металобрухт і здавав у пункт прийому. Мав він старенький добитий автомобіль "Москвич 412", який купив в одному селі у старої баби майже за копійки. Бо дід, господар, помер давно, а старенька машина стояла в гаражі без діла і бралась іржею. Цим автомобілем і їздив ром по селах і по смітниках, шукаючи металобрухт.

Вже який день у Герасимовій хаті немає навіть шматка хліба. Онуки плачуть, їсти хочуть, та нема за що купити. Жінка “пиляє” чоловіка, мов пилакою по серці. Скандали, скандали, скандали. Син десь бігає обкурений наркотою з червоними очима, скоро хтось з циган, а може з місцевих прибіжать жалітись на нього або погрожувати сину і батьку. Там щось ухопив, там украв, там відняв, а що батько зробить, адже не слухає, хоч проси, хоч плач – не допомагає. Щей борги на шиї і відсотки ростуть, кожен день невмолимо рахують, рахують, рахують ...

Ляже ром спати, а воно не спиться, у голові думки: “Що робити? Як вийти з біди? Чим все скінчиться”. І так день від дня. Мовчить циган, слова не витягнеш. Щось думає, а вголос не каже, а, може, й сам нічого не знає.

Вчора знову приходили “круті” хлопці по борг. Віддавав хату, машину та навіть слухати не хочуть. Мовби недавно позичав, а час так швидко злетів із трьохсот доларівросло вже дві тисячі. Знову попередили, що приймуть круті міри. Які міри конкретно не сказали, та страх і сором досі печуть серце. “Що ж робити? Де взять грошей? Та де я їх візьму?! Це кінець! Який кінець – сам не знаю! Але все! Крапка! Скільки не прохай ще почекати, та більше чекати не будуть. Може, битимуть, мучитимуть до смерті, а може... та ладно, що буде, тей буде!” В хату ввійшла жінка.

- Скільки можна мовчки сидіти? Мовчиш, мовчиш, немов онімів, укрутився, дурна голова, по самі вуха, а тепер мовчиш! Ось позичила в сусідки Гаї п'ятдесят гривень, їдь завтра зранку по металобрухт, може, привезеш хоч трохи на харчі. Все місто вибігала поки позичила до завтрашнього дня. Вже немає де позичать, там сердяться через сина, там самі голодні, без копійки

сидять, а в кого і є гроші, то самій соромно просити, бо вже брали в борг і не повернули.

Взявши гроші в руки, циган мовчки поклав їх у кишеню штанів і пішов на двір лагодить ледь дихаючий автомобіль. Прокинувся раненько, неснідаючи, навіть не випивши склянки чаю, завів автомобіль і вирушив на пошуки металобрухту. В навколишніх селах весь метал було вже давно зібрано і вивезено в пункти прийому іншими ромами. Та доля посміхалася Герасиму, – годин до двох дня він уже мав кілограм з двісті металу в салоні свого автомобіля. Задні сидіння уже давно було знято, аби більше було місця. Десь щось виміняв за кришечки від банок, якими закривають консервацію. Вони ще здавна лежали в його хаті. Хтось з селян так щось віддав непотрібне у дворі, а один чоловік продав важкі два шматки рейок, які валялись під хатою ще з хрущовських часів, коли будувався будинок. Децю підібрав у лісосмузі, куди люди часто тихцем звозять сміття. Весь цей хлам вкидав ром у салон і вже скоро збирався їхати назад додому. Аж тут один селянин запропонував купити в нього алюмінієвий бідон на сорок літрів, бо голова болить з похмілля, треба похмелитись. Підїхали до його двору, селянин виніс з двору бідон, що стояв на кутку під хатою, мабуть, щоб туди стікала зі стріхи вода і продав його за десять гривень. Циган вкинув його в салон, а хазяїн попросив його швидше їхати, поки жінка не прийшла з роботи. Якби знав ром, яку халепу він купує, то зроду б не купив біди на свою голову. Так як у багажнику було місце, то ром поїхав ще підкупити металу, а потім уже їхати додому. Та як на зло, невдовзі жінка цього селянина повернулась з роботи додому. Зайшовши в двір, зразу побачила, що з-під хати пропав бідон. Чоловік її був ще у дворі і не встиг ніде піти.

- Чоловіче, де бідон, що стояв під хатою?

- Який бідон? - зробив чоловік вигляд, що не розуміє про що мова.

- Отут стояв алюмінієвий бідон, де він подівся з двору? - жінка гнівно подивилась на чоловіка.

Той зам'явся.

- Не знаю, не бачив, може, циган украв? Тут їздив циган купляв металообрхт, може, він поцупив?

Жінка одразу вхопилась за цю підозру.

- Так, так, мабуть, клятий циган, я бачила його в селі, їздить по вулицях попід хатами, питає по людях металообрхту на біленькому "Москвичу". Ах, ти клятий циган, щоб тебе покарала хвороба, ах ти гаспид, ну, стривай! Я тобі покажу, кляте плем'я! Жінка побігла до сусідки і зателефонувала в сільську раду до дільничого. Дільничий, якого ніколи неможливо було спіймати, як на те, був там. Вислухавши жінку, що циган їздить селом і краде все, що погано лежить, навіть старий бідон у неї вкрав, і почувши, що в цигана білий "Москвич", дільничий швидко знайшов цигана і, затримавши його, провів у свій кабінет в сільську раду. В селі люди загули, мов бджоли.

- Іван, ти чув, цигани їздять селом і крадуть все, що побачать. У Гальки Задорожньої навіть старий бідон для молока поцупили. Ти знаєш, говорять, що повна машина покраденого. От гади! Стрілять їх треба! Паразити, нічого не хочуть робити, тільки лазять по дворах, крадуть.

У сільській раді Герасим пояснив, що живе бідно, боргів по саму шию, роботи немає - безробітний, а сім'я велика, їсти хочуть, тож вимушений їздить і скупаяти металообрхт. Циган бачив, що дільничий до нього настроєний вороже, мабуть, перед селянами хоче показати, який він сміливий і відданий службі і роботі, щоб люди бачили і хвалили його. Він загадав цигану вигрузити весь метал перед двором сільської ради і пояснити, де, що вкрав. Ром щиро божився, що нічого ні в кого не крав.

- Ось ці дві рейси, я купив на такій-то вулиці у старого чоловіка, вони валялись з давніх часів, коли ще чоловік будував дім. Оці шматки люди віддали без грошей, щоб не валялось у дворі, оцей хлам я назбирав у лісосмузі, де люди викидають сміття.

- Кому ти голову морочиш, – визвірився дільничий, – кому очі милиш? Де ти бачив, щоб у лісосмугах росло залізо.

Циган розгубився, не знаючи чим довести.

На цю хвилину прибігла господарка бідона.

- Ах ви, цигани! Ах ви злодії, крадії! Як же тобі не соромно красти! З-під хати поцупив, щоб ти пропав, гад! Розкричалась жінка.

- Де мій бідон?

У цигана все пливало перед очима, з ранку нічого не їв, не пив, тільки півпачки сигарет викурив, тож у горлі пересохло від голоду і від хвилювання. Хотілось від безсилля плакати, та сльози капали по серцю, а не з очей.

- Жіночко, алюмінієвий бідон я купив у вашого чоловіка за десять гривень. Він мені його сам запропонував, бо казав, що мучиться від похмілля.

Жінка трохи замовкла, щось роздумуючи, але все одно проклинала цигана, не вірячи, що той не вкрав флягу. Дільничий послав якогось парубка привезти мотоциклом того чоловіка, що продав бідон, щоб він підтвердив, чи вкрав циган ємкість, чи він її продав. Цей парубок довгенько не повертався, та згодом приїхав один. Дядько відмовився сюди їхати, але насилу зізнався, що бідон продав за згодою за десять гривень, бо йому на похмілля. Всі засміялись, а жінка забрала флягу і проклинаючи цигана та чоловіка, пішла додому. Ром мовчав, бо не було сили розмовляти. Присутні втратили інтерес, коли побачили, що криміналу ніякого немає. Тож почали розходитися у своїх справах. Та дільничий документи не віддав, вони лежали в нього у папці. Запросив цигана до себе у

кабінет. Сівши за службовий стіл, він почав писати. Писав довго, не поспішаючи. Потім, повернувши бумагу до цигана на сто вісімдесят градусів, загадав розписатись. Той хотів запитати, за що він розписується, та йому було вже все одно. Він мовчки підписався і положив ручку. Дільничий вручив в руки якусь квитанцію. Їдь додому, сплатиш штраф двісті п'ятдесят гривень і завтра ранком на дев'ять годин принесеш мені у райвідділ. Потім забереш свої документи. Ром розгублено запитав:

- За що штраф?

- За те, що без ліцензії скупуєш металобрухт.

- Громадянин дільничий, в мене нема за що хлібину купити, я радий за день заробити десять-двадцять гривень, щоб дітей та онуків нагодувати. Звідки я візьму заплатити двісті п'ятдесят гривень? І збираю я непотріб. Якщо вас цікавить ліцензія, то вона коштує величезних грошей і знаходиться в центральному пункті, в районі, куди ми доставляємо металобрухт.

- Нічого не знаю, мене це не стосується. У вас своя робота, у мене своя! - відрізав міліціонер. Поклавши ручку, якою писав, зробив вигляд, що дуже стомився, потягнувся за столом, розправляючи плечі.

- Якщо до завтра не заплатиш, передам документи в суд. Тоді побачиш, суд панькатися не буде!

Нахилив циган голову і поїхав додому. Приїхав без металобрухту, без грошей, голова гуде, мов дзвін, сили покинули, насилу виїз з машини.

- Що сталось? - запитала дружина.

- Рая заліне састрі і ліла всаворе, требау типотінес штрафо дуйшела пандеша марде ловенса, бо синдисарена. (Міліція забрала всі документи і металобрухт, треба платити двісті п'ятдесят гривень, бо інакше судитимуть).

Жінка сіла і гірко заплакала. Ром ввійшов у хату і замислився. Невістка подала чай і щось їсти. По інерції щось поклав у рот, випив півсклянки чаю і пішов ліг на

ліжку. Схиливши голову на подушку заснув, мов
вбитий. Прокинувся серед ночі, замислився. Думав,
думав, виходу не було. Вийшов надвір, знайшов
мотузку і повісився на дереві.

Рік 2004. Село Гельмязів. Сучасне життя.

Володимир, автор книги, в середньому ряду в тенісці, обіймає свого старого дядька Янька-Ювеліра, майстра іконних справ, він з 1920 року народження – сьогодні у нього день народження, поряд з дядьком сидить дружина Галина. Позаду перша зліва стоїть старенька тітка Володчина Ольга Ципіляр (Степаненко). Це її жорстокий наглядч німець побив у селі Беспальчому у 1942 році. Поруч Микола Білоус з дружиною (двоюрідний брат автора), четвертий зліва стоїть Володимир Бакро, п'ятою з ліва в третьому ряду Софія, племінниця Шандиби Якова, шостим – менший син Якова Петро, сьома невістка Люба і восьма Рая дружина Володимира. Внизу Михайло Кузьменко. Знімок під хатою у старих людей-циган.

Рік 2004. Володимир та Рая майже кожен рік відправляються у паломництво по святих місцях України. Вони приїхали молитися до Почаївської Лаври

ПАЛАТУНО АЛАВ ПІСЛЯМОВА

Звідки прийшли, звідкіль взялися цигани? Що воно за нація така малозрозуміла? Як сталося, що по всіх країнах на земній кулі живуть представники цього народу, а своєї батьківщини не мають? Чи була колись у циган, у їхніх предків батьківщина, і де ж вона тепер? Що і коли сталося, яка біда розігнала цілу націю по світу? Адже цього народу на земній кулі на даний час налічується більше десяти мільйонів. Це не мало.

Все життя книги читаю, шукаю відповідь. Та конкретної документальної нема. Зате версій є багато.

В своїй книзі я інколи циган називаю ромами. Ви запитаете, чи це одна і та ж нація? Так, це одна та сама нація, коли перевести з циганської мови, з різних діалектів, з різних країн слово Ром – воно означатиме – чоловік, людина. По усіх країнах на земній кулі циган називають по-різному. В Англії та Америці – джіпсі, в слов'янських країнах – цигани, в Азії – дома, в Індії – сінті, кале, в арабських країнах – нурі та ще в деяких країнах по-різному. В 1970 році в Лондоні відбувся перший з'їзд циган. На цьому з'їзді було прийнято постанову – циган усього світу називати ромами (в однині ром). На цьому ж з'їзді Рома затвердили свій прапор, на якому на фоні двох кольорів верхнього синього, та нижнього зеленого (голубе небо та зелена трава) зображено червоне колесо. Там же було затверджено гімн ромен. Так як колишній СРСР на ті часи мав зачинені кордони, то про цей з'їзд стало відомо тільки після розпаду СРСР наприкінці двадцятого століття. При Організації об'єднаних націй прапор Ромен майорить поміж іншими прапорами різних держав. При цій організації є представник ромського народу, він має свій кабінет та право голосу як і всі інші представники своїх країн.

Які ж припущення, щодо походження циган?

Однією з найпоширеніших версій є та, що Ромен було вигнано з північної Індії Моголами – жорстокими завойовниками наприкінці XI на початку XII ст. Коли порівняти мову обох народів, то вона дуже схожа. Та і колір шкіри Індіанців і Циган дуже схожий. Ось тоді я звернувся до посла Індії в Україні письмово, чи вважає Індія ромен своїм народом, попросив вислати якісь підтвердження, документи, книги. Невдовзі отримав відповідь і книжку на англійській мові Д.П. Сінгхало “Цигани-Індійці в вигнанні”. Коли переклали цю книгу на українську мову і прочитали – то були розчаровані, жодного документального підтвердження про вигнання чи міграцію циган з Індії не було. Були лише одні припущення. Отже, версія про походження ромен з Індії – без документальна.

Логічно мислячи доходжу висновку, що не могла ціла нація, весь народ країни і старі і малі навіть під час найжорстокішої поразки в війні покинути назавжди батьківщину і розселитися по майже усіх країнах на земній кулі. Як стверджується у вище названій версії.

Скільки світ пам'ятає, завжди на землі точаться війни – хтось перемагає, а хтось стає переможеним. Спустошуються землі, винищуються маси людей. Хтось з переможених тікає в інші країни, хтось підкорюється переможцям.

Згодом переможені повертаються на батьківщину, навіть через багато років.

Згадайте монголо-татарську навалу у 1240 році. Русь було жорстоко побито і завойовано. Більшість князів повбивано, війська розбито. Хто залишився живий – підкорились. Та згодом через 240 років все стало як було, Русь відродилася, перемігши завойовників. Отже народ не покинув назавжди батьківщину і не пішов таборами по всьому світі.

Отож і рома не могли через війну з Моголами забути свою батьківщину і піти з неї назавжди.

В якійсь газеті я вичитав цікаву версію, що рома – це Атланти, виходці з давнюзагинулої країни Атлантиди. З скупих відомостей древньої історії, ми знаємо що в результаті природних катаклізмів ця країна загинула під водою. Нам відомо, що на ті часи ця країна була дуже розвинутою і багатою.

Попервах я не надавав уваги цій версії, походження циган, ніякої уваги. Але згодом логічно міркуючи, все більше і більше схилився до неї. Поміркуємо разом. Припустимо що ця країна не могла миттєво загинути під водою під час катаклізму, а загиблялась поступово на протязі якогось часу – декількох днів чи тижнів. І більшість жителів встигло спастись. На кораблях, на лодках, на плотах. Кожна сім'я брала найдорожче, дітей, батьків, родичів та коштовності і найшвидше спішили до найближчої країни. Отже якась частина людей Атлантиди спаслись.

Наступає інша фаза. Представимо що спаслось з великої країни Атлантиди всього один чи два мільйони людей. Ось вони зібрались перелякані у якійсь країні чи то в Греції, чи в Індії чи третій іншій. Подумайте і скажіть чи зможе надати притулку, санітарні умови, прогудувати таку масу людей якась країна? Авжеж ні! Та і самі атланти розуміють що треба якнайшвидше розходитись найдалі – розпорозуватися – інакше голодна смерть.

Згуртувавшись у роди найближчі родичі брати, сестри, дядьки, тітки відокремлювались від гурту, йшли в найближчі порти і, заплативши величезні гроші, плавали в інші країни, звідки був корабель. Припливши в чужі краї, ці люди не знаходили собі місця роботи та житла. Люди їх не хотіли, може навіть проганяли, аби самим не зостатися без хліба та роботи. Приходилось купяти коня та воза, створювати табір та їздити кочувать по країні. Побували в одній місцевості все, що можна купить з їжі купили і з'їли і

поїхали в іншу. Коли гроші та коштовності скінчились, почали ворожити, танцювати, чоловіки почали займатися ковальськими справами. Може й не кораблями спаслись після катастрофи атланти-рома. Може, відійшовши пішки, десь купували коня та воза і відкочували найдалі таборами з найближчими родичами від всерозповзаючої голодної маси потерпілих атлантив-ромен. Таким чином стають кочовим народом на довгі роки. Нагадую ще раз, що табір створювався з кількох десятків найближчих родичів, так легше вижити, та і захиститись легше від різних бандитів.

Подумавши хтось, стане на бік версії про Індійське походження циган і запитують, чому ж тоді Рома та індійці схожі кольорами шкіри та мова обох народів має багато спільних слів. Відповідь: я припускаю, що Атлантида знаходилась поряд з Індією в Індійському океані через те і мови обох народів тотожні і багато слів схожі. Як мови таких країн як Росія, Україна та Білорусь.

В цих країнах багато слів однакових. Коли говорить українець – його розуміють і росіянин і білорус. Коли говорить білорус – його розуміють і українець і росіянин. І коли говорить росіянин його теж розуміють інші два народи. І кольори шкіри у представників цих трьох націй схожі – світлі.

А тепер візьміть карту світу, або глобус і уважно подивіться на береги Індії, Пакистану, Ірану, Оману, Йемену, зі сторони Індійського океану, де знаходиться Аравійське море, я вважаю: там і була країна Атлантида, яка згинула під водою. Навіть не спеціалістам видно, що на місці Аравійського моря була земля. Це висновки не офіційні. Вони створені логічним мисленням.

Спитайте будь-якого цигана: і він вам розповість легенду про цигана-ковалю, який ховав п'ятий гвіздок у своєму густому чубі, коли розпинали Ісуса Христа і

покався, що більше гвіздків нема. Це все підтверджує, що ще задовго до нашої ери цигани розселилися по землі. В книзі “Никогда не было тебя, Цыгания” в перекладі з угорської И. Миронец (1961 р. випуску Московським видавництвом закордонної літератури) є цікаве припущення, що цигани – це фараонове плем'я єгиптян. Після того як Мойсей вивів з єгипетського рабства євреїв, а єгиптян (циган) разом з фараоном втопив у морі, тих, хто залишився живим, було розсіяно Богом по всьому світу. В перших роках нашої ери вони дістались до центральної Америки, де збудували гігантські споруди, схожі на єгипетські піраміди.

Були й інші версії про походження циган, згідно яких цигани – це сарацини, аморіти, татари. А один із вчених, після багатьох досліджень заявив, що рома – це виходці із Германії - євреї, які були звинувачені в розновсюдженні чуми, ховались від переслідувань. Дорогу до вирішення питання вказував Іштван Вайі – угорський студент-лінвіст, який навчався за кордоном разом з індійськими студентами у XVIII ст.. Він звернув увагу на схожість мови індійської і циганської. Вчені взяли до уваги, що циганська мова тотожна з новоіндійською – санскритом, а також хінді. Тож ця версія і стала основною.

На іншій версії робить акцент автор книжки “Цыганское музыкальное исполнительство и творчество в России”. Т Щербаков, (Москва 1984 р. в Видавництві музики), наводжу деякі уривки із книжки:

„Ключ к разгадке тайны происхождения цыган был найден в конце восемнадцатого века немецкими учеными-лингвистами Е. Рюдигером в 1771 году, и Г. Грельманом в 1783 году. Они обратили внимания на то, что важнейшие корни языка цыган принадлежат к северо-западным санскритским диалектам Пенджаба Мултана и Синда и странствующих по Кашмиру таборов под

названием «дом». В древней истории Кашмира были найдены записи о таборах «доми» музыкантах, танцовщиках и кузнецах, десять тысяч которых были отправлены в 420 году до н.э. индийским царем персидскому шаху Бахрамгуру. Возможно, речь идет о предках цыган. Позднее в газете «Северная пчела» был напечатан фрагмент труда Г. Грельмана о цыганах. Вот что он писал. «Когда сильный и могущественный Тимурбег или Тамерлан под предлогом истребления идолов покорил в 1399 году северо-западную часть Индии и прославил победы свои чрезмерной, нечеловеческой жестокостью, дикое племя разбойников, называемое «цыганами» и обитавшие в Гузурате и около Татты, спаслось бегством и вышло из Индии. Сие племя, состоявшее из полумиллиона людей и владевшее несметными сокровищами, назывались на гузуратском языке «ром» (человек), а по Чорному цвету кожи – кале (Черный) а по жительству на берегах Синда – Синтами». В цій же книжці наводяться ще багато версій походження циган, але всі вони занадто сумнівні. Є твердження, що цигани – це виходці з Кавказу, Тунісу, із Занзібару. Вчений Вячесіа стверджував, що цигани – родичі німецьким євреям, К. Гримальман показував на Єгипет, а П.С. Палас – на Дунай і навіть на Україну. Були вчені, що приписували родство циган зі скіфами.

Сьогодні вони мешкають по всій земній кулі. Лише в Україні нараховується близько 100 000 циган. Більшість циган приховують своє походження, бо з давніх-давен у народі склалося хибне уявлення, що ром – злодій, брехун та ін. Упередженість проти цієї нації досить глибоко закладена в психології людей. І колись і тепер вважають: «Якщо циган – значить вже винний.» Неодноразово були випадки, що міліція безпідставно затримувала ромен, а інколи змушували взяти на себе чужий злочин.

На мій розсуд, цигани – найбеззахисніший народ в усьому світі. Хоча ніде правди діти, як і в інших націях, так і в циган, трапляються різні люди. Одні – чесні, розумні, співчутливі, а інші – злі, ледачі, користолюбиві.

Проте хороших людей набагато більше.

Інколи мене запитують: “Чи є у циган якісь перспективи на майбутнє?” Я часто над цим замислююся, та мені важко дати чітку відповідь. Адже, поглянувши у вічі сьогоднішньому дню, бачимо багато зла і ненависті, постійні війни, замахы терористів на життя людей. Сильніший ображає слабшого, хитріший обманює простішого, світ котиться по похилій, і що нас чекає – важко сказати.

Цигани – народ без батьківщини, без керівництва, без конституції. Як перекотиполе, куди вітер повіє, туди воно й котиться. Постійні стреси, напруга, невідомість у майбутньому скорочують життя. Середній вік життя чоловіків – 38 років. Останнім часом поміж ромами почався невеликий рух по створенню циганських громадських організацій. Вибрали першого громадського президента циган в Україні, але на цьому все і затихло. А що може зробити президент у якого немає коштів? Держава не виділяє жодної копійки для фінансування його організації і програм. Якщо є користь від таких організацій, то це в першу чергу від товариства “Романі Яг”. В Ужгороді. Голова цієї організації ром Аладар Адам. Цей чоловік широко, всім серцем уболіває за свій народ. В цьому товаристві створено і діє правозахисний центр з захисту прав циган України, працює, безкоштовна їдальня, є циганський музей, дитсадочок, відкрито швейний цех, де рома працюють і безкоштовно роздають вироби бідним, безробітним, нужденним циганам і головне виходить всеукраїнська циганська газета „Романі Яг”. Багато корисного для своєї нації робить цей чоловік разом з розумною помічницею -

українкою, яка всім серцем любить нашу багатостраждальну націю, Євгенією Навроцькою.

Але таких товариств мало, всього офіційно декілька громад в Україні. Дай Бог здоров'я Джорджу Соросу, іншим багатіям, які надають допомогу бідним людям і ромам також. В основному кошти йдуть на навчання студентів та на недільні школи циганських дітей. Та це крапля в морі. Зараз багато ромен знаходяться на межі виживання. Роботи нема, грошей, щоб розпочати бізнес, теж нема, податки не дають підняти голову, допомоги ніякої, газ в багатьох хатах відрізано, живуть в третьому тисячолітті без тепла і світла, ще й без роботи і їжі. Як хочеш, так і виживай, нікому нема до цього справи, ще й правоохоронні органи, не завжди справедливо ставляться.

Чому така дискримінація? Адже, щоб змінити становище циган в суспільстві, потрібно небагато. По-перше, у Верховній Раді обов'язково повинен бути хоча б один чи два депутати – цигани. А це тільки можливо за умови, що представники Верховної Ради приймуть спеціальний закон, який дозволив би ромам на своїх з'їздах обирати двох свої представників у Верховну Раду. Іншого виходу нема. По друге, в обласній, міській районній адміністрації повинні бути депутати від циган, щоб захистити права своїх співвітчизників та проводити політику мирного співіснування. Ось тоді на мою думку, набагато сильніше між представниками ромської і других націй укріниться злагода, мир і повага між усіма. І цигани не відчуватимуть зверхності інших. Дуже часто запитують мою думку відносно змішаних шлюбів. Взагалі я не проти, та досвід підказує, що більшість таких шлюбів розпадаються рано чи пізно, хоча є, звичайно якийсь відсоток, що живуть в любові і злагоді все життя. Є у циган давній звичай, яким я пишаюся. У нас кожна дівчина, котра виходить заміж, повинна бути незаймана. Якщо хтось не дотримується цього, то це сором для батьків і всієї рідні.

Інколи мене запитують, чи важко жити циганам? Якщо гарно подумати, то відповідь буде така – краще б циганам не народжуватись. Одне те що ти ром – робить винним у всіх гріхах, робить беззахисним перед начальством, владою, міліцією: поспробуй докажи, що ти невинний або пожалійся у вищі інстанції – хто тобі повірить? Попробуйте циганці, чи цигану знайти пристойну роботу. Майже нереально. Тож дехто від безсилля кидають всі намагання – ідуть жебрачить, співаються. А дехто, у кого світліше лице, перевтілюються під місцевий народ. Переймають мову, стиль життя, і стидяться коли на них говорять, що вони Рома. Особливо, коли вибиваються в начальство. Дехто вислужився до високих чинів, приховавши національну приналежність. Ніхто їх не судить. Життя коротке, нехай живуть як краще. Ви запитаете, чом же Рома завжди веселі, гарно співають, танцюють. Відповідаю. Не завжди веселі, тільки перед людьми, а коли наодинці, то інша справа. А танці і співи за роки поневірянь спасали цей народ від стресів та безсилля перед силою. Це найкращі ліки від усяких нервових хвороб. Та найбільшу шкоду ромському причиняють роблять деякі журналісти, кореспонденти газет. Не знаючи глибоко життя циган, пишуть всякі нісенітниці. Якщо хтось з ромен скоїть навіть невеликий злочин – у газетах обов'язково укажуть національність злочинця. Таким чином вина однієї людини лягає на всю націю. Тисячі читачів „зомбіруються” через пресу, уявляючи, що всі Рома ледачі, хитрі, брехливі, які уміють тільки ворожити, обдурювати, співати та танцювати, та ще красти. Цікаво, те що якщо робиться злочин представником корінного населення, то в пресі ставиться тільки перша буква фамілії злочинця. У процентному співвідношенні до корінних націй у перерахунку на тисячу осіб. Злочинів ромами скоюється такий самий процент як і місцевим населенням, а в деяких регіонах у багато разів менше. Та свої гріхи не так помітні. Так само як в деяких сім'ях провина нерідних

дітей виставляється на показ, а своїх примовчується. (Отже, Рома, це „нерідні діти світу“.)

З молодих років я соромився, що маю чорний колір шкіри. Навкрути сотні, тисячі людей з білою шкірою. А я вирізняюсь, мов біла ворона. Мені було соромно, що я ром – знаючи, що у багатьох довколишніх людей хибна уява про мою націю, закладена ще з прадавніх часів людям у підсвідомість. Згодом з роками, коли набрався розуму та життєвої мудрості, коли став читати християнську літературу, коли став вважати себе віруючим християнином – зрозумів. Я піщинка на землі поміж мільярдами піщинок. Я крапля в морі поміж мільярдами крапель. Якщо Бог захотів поселить мене на землю циганом значить так треба. Я повинен дякувати за це. А міг би поселить мене на землі твариною, чи птахом, рибою чи плазуном, чи якоюсь іншою твариною. Хіба в нашій владі щось змінити у Бога?

Тож задумайтеся, що кожного з нас Всевишній міг поселити на землю негром, китайцем, німцем, циганом чи ким вважає потрібним. Всі люди різних націй, любі Богу.

Він нас створив з нічого, кожен палець, очі, ніс, тіло, кров. Також дав дух життя. Тож Він наш Творець – а простіше Батько. А ми всі мільярди людей його діти, браття і сестри поміж собою. Ми всі люди різних націй – у Бога найдорожчий скарб. Кожним з нас Він дорожить і хоче найкращого. Інколи карає, коли вже терпить нема куди далі, коли гріхи заповняють декого, коли до церкви не затягнеш трактором. Наш Батько збудував для нас дім – це всесвіт – зірки, сонце, місяць, землю. І на цій землі нас поселив. Бог все дає для дітей, що необхідне, тільки беріть, користуйтеся та не забувайте про Батька. Ось вам повітря, без якого ви не можете жити, ось вода: беріть, скільки треба, звідки вона народжується і скільки її їде кожен день на потреби, люди не задумуються, звідкіль же вона народжується, що ніколи не кінчається? Вкинули весною в землю одне пшеничне зерно – виросло сто зернин, вкинули одну картоплину – виросло десятки. Як воно родиться,

більшість не задумуються. А віруючі люди знають, що Бог старається для своїх дітей.

Багато людей не бачачи Бога очима – думають що його нема і роблять гріхи. Та всьому є терпіння, дехто починає хворіть, діти стають неслаухняні – зі, горе і біда обступає таких людей. Бога побачити своїми очима ми не можемо. Так як стіл не бачить свого творця столяра, так і ми не можемо його побачити. Ми можемо його побачити своїм серцем. Інший приклад – Бог створив сонце своїми руками, – в якому мільйони градусів температури. Чи зможемо ми дивитись на нього? Ні, бо воно палить очі. То як ми побачимо того хто створив сонце? Для таких є гарна порада, не чекайте – спішіть до церкви, там Дух Божий. Полікуйте себе цим Духом. Купіть в церкві молитослов і почитайте молитви зранку – ранкові, і вечірні – ввечері. Попостуйте, причастіться Святих Таїнств. Розпитайте все що цікавить священника, чи віруючих людей – не стидіться. Ви станете найщасливішою, найбагатшою людиною. Ваша сім'я діти, онуки, зяті, невістки любитимуть Вас, і всілякі негаразди та хвороби втечуть поховаються найдалі. Любіть братньою любов'ю і білих і чорних, і смуглих – усіх людей. Хто не любить дітей Божих – той не любить їхнього Батька – Бога.

Пам'ятайте, що життя коротке і ми тимчасово живемо у цьому світі. Зоставайтесь здорові!(Ащени зурале!)

Бахт туменді пи баре берша!!!

Щасти вам на довгі роки!

ОДНАКОВОГО НІЧОГО НЕМАЄ

Було і є і довго буде
У цьому світі на землі
Живуть багаті й бідні люди
Живуть великі і малі

Є поміж людьми мільярдери
Які у золоті живуть
А ще є бідні і нужденні
Які по смітниках снують

Ще є щасливі і нещасні
І ще є лисі і чубасті
А ще є хворі – слабаки
А є здорові мов бики

А ще є сонні і ледачі
А є моторні і трудящі
А ще високі і низенькі
А ще чорняві і біленькі

А ще скажу що є розумні
А ще поправлю є безумні
Дозвольте висказати мені
Що є веселі і сумні

А ще скажу що є добро
А також поруч ходить зло
Не заховаю я думок
Що половина є жінок

А ще друга є навпаки
Належать їй чоловіки
А ще тверді є і м'які
Є ще такі і не такі

Тепер подумай після цього
Чи можна все оце зламати
Чи хватить розуму людського
Щоб ці контрасти урівнять

В.М. Бамбула

***Автор щиро дякує та бажає
кріпкого здоров'я спонсорів, а також
всім, хто допомагав у виданні цих книг.***

**ВОЛОДИМИР
БАМБУЛА**

ЦИГАНСЬКА ДОЛЯ – ЩО ВІТЕР В ПОЛІ

НЕРІДНІ ДІТИ СВІТУ

Здано на виробництво 7. 08. 04р.
Підписано до друку 27. 07. 05р.
Формат 60 x 84 1/16. Папір офсетний 65 г/м².
Умов. друк. арк.. 16.10. Наклад 1000 примірників.
Замовлення № 457

Видавництво СПД Карпук С.В.
м. Переяслав-Хм. Вул. Шкільна, 45.
Свідоцтво про державну реєстрацію
ДК № 1493 від 11.09.2003 року.

